

COR SWANENBERG

*Jikkies
merante!*

SPROKKELLEN IN BRABANTSE SPREUKEN

ADR. HEINEN

JIKKES MERANTE!

JIKKES MERANTE!
sprokkelen in Brabantse spreuken

Cor Swanenberg

Adr. Heinen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Swanenberg, Cor

Jikkemerante : sprokkelen in Brabantse spreuken / Cor Swanenberg. -
Den Bosch : Heinen

Gedeeltelijk eerder verschenen in het tijdschrift Brabantia.

ISBN 90-70706-09-1

SISO * di 845 UDC 398.9(492.93) NUGI 482

Trefw.: spreekwoorden ; Noord-Brabant / zegswijzen ; Noord-Brabant

copyright © 1990 Cor Swanenberg, Berlicum

pentekeningen: Nelleke de Laat

productie: Eburon Delft

ISBN 90-70706-09-1

Inhoud

Vooraf	7
Aepel, èèrpel, erpel, èipel.	9
Boer word mins.	12
Van brood worde groot, van mik worde dik.	15
Dè zal de duvel doewn!	18
Eén èij is gin èij.	21
't Is alle daag gin fist.	24
We geleuven 't wèl...	27
Van God en de Lieven Heer.	30
Haone en henne.	33
Jikkès merante!	36
Over koei en kalver.	39
Lievermènnèkes, lissen en lampepoetsers.	42
Maansminse en meidevolk.	45
Gin name noeme, Nilles!	48
Over oogen en orre.	52
Os, klos, d'n beer is los.	55
'n Goei pèrd wordt niej gemèrt.	58
P'stoors en aander gistelijk grèij.	61
Goewd roms, slècht kattèliek.	64
Van sint-jan tot sint-juttemis.	67
Van strontvliejgen en zèikwùrm.	71
Uitmaksels en wijshedes.	74
Vèrkes van jong.	77
Visse en veugelkes.	80
Van veul vraoge kregde 'ne krulstart.	83
't Weer is goewd, nouw 't traktement nog.	86
Zinsels en zei-spreuken.	89
Zunt.	92

Voor Kees

Vooraf

Er is veel fraaie metaforiek te vinden in de Brabantse streektafen. Het blijft natuurlijk een grote vraag of je zo'n beeldspraak dan Brabants kunt noemen. Daarvoor zouden we elk spreekwoord, gezegde of uitdrukking moeten kunnen vergelijken met dergelijke zegswijzen in andere talen en dialekten. Wij geven hier slechts de toepassingen zoals wij die kennen voor ons Meierijse dialekt (vooral van Rosmalens-Berlicumse oorsprong) en vergelijken die met de geschriften van andere schrijvers die zich hebben beziggehouden met hun Brabantse dialekt en daarover hebben gepubliceerd.

We denken aan Cornelis Verhoeven (Udenhout), A.P. de Bont (Oerle), Jan Elemans (Huisseling), Jan Stroop (Wouw), Hans Heestermans (Bergen op Zoom), (Cess Robben, Tilburg), Willem Iven (Bakel), Thieu Sijbers (Nijnsel), Johan Biemans (Bergeijk), Frans Hoppenbrouwers (Valkenswaard), Nol van Roessel (Schijndel), Ivo van Dinther (Geffen) en Gerard Ulijn (Oss). Soms zullen we verwijzen naar het werk van Hein Mandos e.a. Ook zijn we van plan de Brabantse zangers Ad de Laat (Nistelrode), Huub van Eijnhoven (Best), Peter Aarts (Deurne), Peter Haans (Geldrop), Arie van Rozendaal (Schijndel), Harrie Franken (Weebosch) en Gerard van Maasakkers (Nuenen) zo nu en dan te vergelijken. Voor de uitspraak zullen we uiteraard te rade gaan bij Het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (van Dr. A. Weijnen en Dr. J. van Bakel e.a.).

Wij hebben geen poging gedaan het subtiële onderscheid tussen de termen spreekwoorden, uitdrukkingen, gezegden en zegswijzen aan te geven. Wij geven er de voorkeur aan in het algemeen van spreuken te spreken. Spreekwoorden bevatten volgens gangbare opvattingen algemene wijsheden, waardoor het werkwoord meestal in de tegenwoordige tijd staat en de vorm geen variaties duldt. Een zegswijze daarentegen geeft vaak juist een persoonlijk oordeel; de werkwoordstijd wordt aan de zin aangepast. Een uitdrukking, zo zeggen sommigen, is een vaste woordgroep.

Omdat we nogal wat zei-spreuken gebruiken in deze bundel lijkt het zinnig vooraf enige uitleg hierover te geven. De ingelaste feitelijke hoofdzin met "zei", de verledentijdsvorm van zeggen, is blijkens de naamgeving het karakteristieke van de zei-spreuk. Deze "apologische gezegden" komen veel voor in de Zuidnederlandse dialekten. In ons

gedeelte van de Meierij zegt men nooit "zei" maar steeds "zin". Daarom hebben wij de spreuken ook wel "zinsels" genoemd in navolging van Jan Elemans die ons ooit over "zeisels" schreef in verband met dit type spreuken. Zinsels zijn dus dialectgezegden waarin men een ander aan het woord laat om te zeggen wat men zelf denkt. De spreuken zijn vrijwel steeds humoristisch bedoeld.

Dr. C. Kruyskamp zou onder zei-spreuken alle spreekwoorden willen verstaan die de vorm van een citaat in zich hebben. Zei-spreuken zijn voor hem die spreuken waarin een gezegde (een dictum) aan iemand wordt toegeschreven zonder verder commentaar: "die lang leeft zal oud worden en die oud wordt veel horen, zei vadertje Tiktak." De eigenlijke apologische spreekwoorden beginnen volgens Kruyskamp bij "tot weerziens, zei de blinde." De situatie wordt bepaald door de categorie van personen waartoe de spreker behoort en daardoor wordt aan een gewoon gezegde een komische draai gegeven. Wanneer er nog een derde lid volgt dat zegt wanneer of in welke omstandigheid de genoemde persoon dat gezegde gebruikte, krijgen we met de uitgebreidste soort te maken die Kruyskamp consequent "apologische spreekwoorden" wil noemen omdat daar het gezegde in de mond gelegd wordt van een persoon die het als rechtvaardiging van zijn handeling gebruikt of er commentaar bij geeft. "Allemaal mensen, zei de bagijn, en zij zoende de pater". Vooral deze laatste soort zullen wij vaak ontmoeten in deze bundel.

De meeste van de hier gebundelde stukjes verschenen als column in verkorte versie in Brabantia, jaargangen 1988, 1989, 1990. Zij werden voor dit boek allemaal herschreven. Wij hadden onszelf de opdracht gesteld voor elke alfabetletter een kernwoord te zoeken, beginnende bij de aardappel en eindigend bij de zei-spreuk. De onmogelijke letters werden vervangen door woorden beginnend met een letter uit hun nabije omgeving. Uiteindelijk bleken er meer dan genoeg thema's te zijn.

C. Sw. Berlicum, 1990

Tijdens de produktie van dit boek heeft zich buiten de verantwoordelijkheid van de auteur het probleem voorgedaan dat de wijze van notatie niet geheel kon worden gevolgd. De o met een accent grave (ò) moest worden vervangen door de ô. Gelieve hiermee bij de citaten rekening te houden. Met onze excuses.

Aepel, èèrpel, erpel, èipel

Het is verbazingwekkend dat de aardappel, pas in de negentiende eeuw algemeen volksvoedsel, zo zeer is ingeburgerd in de metaforiek van onze streektaalen. We herinneren ons dat de aardappel in onze jeugd niet alleen als voedsel belangrijk was; ook als speelgoed deed de bodemvrucht zijn diensten. Wij mochten als kinderen spelen met de groene varkens aardappeltjes die we met afgebrande lucifers vermaakten tot mensen en beestjes. Versneden kon je ze zelfs veranderen in bouwmaterialen voor nietige huisjes. Waren wij 's avonds naar bed, dan verdween ons speelgoed meestal alsnog in de varkensketel.

Aardappel wordt bij ons (in de oostelijke Meierij) gezegd als *èipel* (met de verlengde klinker van het En. woordje flat). Dezelfde uitspraak vinden we bij De Bont die *aepel* spelt. Elemans geeft *érpel* en *éiper*, Verhoeven zegt *erpel* evenals Iven en Stroop schrijft *èrepel*. Nan Oomen (Breda) schrijft *aepel* en Gerard Ulijn (Oss) zegt *erpul* net als Thieu Sijbers die *èrpel* spelt. In het Woordenboek van de Brabantse Dialecten (van Dr. A. Weijnen en Dr. J. van Bakel) vinden we de varianten: *aepel*, *èrpel*, *èèrpel*, *petat* en *petras* (de laatste twee vooral voor West-Brabant en Belgisch Brabant). Wij hanteren dus vanouds *èipel* voor enkel- en meervoud. Tot zo ver de uitspraak.

Uit onze regio hebben we navolgende zegswijzen opgetekend: *Groot bal op klèin èipel*, gezegd van lieden die boven hun stand leven; *de stomste boerre he'n dik de dikste èipel*, (het geluk is met de dommen); *tusse de soep en de èipel gemakt* (met weinig verzorging en veel haast geproduceerd); *ge kekt zo glaozig ès 'nen hard geskelden èipel* (je kijkt zo ziekelijk witjes). *Ge moet 'ne klèinen èipel niej te hard skelle* betekent dat je van kleine kinderen niet al teveel moet eisen.

Wiej z'n èige bewaort, bewaort ginne rotten èipel (naast *ginne rotten appel*) wil zeggen dat men goed voor zijn gezondheid moet zorgen. *'ne Mins is ginnen èipel* is een bekende zegswijze om aan te geven dat een mens behoefte heeft aan ontspanning en emoties. We herinneren ons dat Sijbers deze uitdrukking ooit aanvulde met: "*mar hij kan wèl in de puree zitte!*"

D'n dieje hòlt de neij èipel niej zeggen we van een ziekelijk persoon met de dood in de schoenen. (Ivo van Dinther geeft: *hij hòlt de neij flodder-bonne nie mer*). Wanneer iemand op bepaalde mensen niet erg gesteld

is, hoort men wel: *"goei minse .., mar ge hoeft vur men van dè sort toch gin zetèipel te bewaore!"* (zetèipel = pootaardappelen).

Ik moet m'n èipel 's afgiejte is de gebruikelijke zegswijze voor de kleine boodschap en wanneer iets waardeloos gevonden wordt is de volgende uitdrukking van toepassing: *"'t is me nog ginne kaauwen èipel wèrd!"* Dan zijn er nog enkele zei-spreuken, waarvan het ons niet duidelijk is of het "post-alkoholische maaksels" zijn (om met Elemans te spreken): *b'ons ware de èipel al ùit de pan, zin Jost, vur d'n damp òn de zulder waar!* Hierbij moet men zich het beeld van de aardappeleters van Van Gogh voor de geest halen; zo at men vroeger, gezamenlijk de piepers uit de pan pikkend. Als het huishouden en de honger groot waren (zoals zo vaak) waren de bodemvruchten op voor de damp de zolder raakte. (Sijbers schreef een schitterend dialectgedicht op dit gegeven onder de titel *de Erpelèters*, uiteraard geïnspireerd op Vincents Aardappeleters). In Gemert zei men in dat verband: *'ne goeien èrpelèter hetter aalt drij op 't oog: inne in z'ne mond, inne àn z'ne verkèt en inne in de pan.* Antonet v.d. Wijdeven (82) uit Wijbosch vertelde ons de korte variant hierop die zij *"mond-kèt-oog"* noemde.

B'ons op 't zand zen de èipel zò klèin, zin Knillus, d'r zit ginnins gin -r- mer in. Heuven is ok al 'n kunst, zin Hàs Hof en z'n èipel verdreugde gelijk. Wanneer we het over verschillende zaken hebben zonder dat aanvankelijk beseft te hebben, kunnen we zeggen: *we hà'n 't over blaow èipel en blaow sokke.* En nu we het toch over sokken hebben; *oew èipel beginnen ùit te komme* werd gezegd wanneer er gaten in iemands voetbekleding te zien waren.

Bij De Bont vonden we een ons onbekend gezegde: *z'n aepel óphebbe* voor niet meer verder kunnen in een of andere zaak. Uit de Brabantse Spreekwoorden van Mandos citeren wij: *'ne goeien èrpel zal 't nie verspeule, ge kunt er de boks af ophouwen* (van goede aardappels word je dik, daardoor kun je de broek ophouden); *de petrasse komme nie vur de aoikeblaor* (de aardappelen komen niet voor de eikeblaren) (Reusel); *erpel læk jong hond* (aardappels zo groot als jonge honden) en *hier sopt oewen erpel mar 's in* (sop hier je aardappel maar eens in) (kaartterm, gebruikt bij een uitgespeelde goede kaart bijv.) Bij sommige Brabantse boeren leeft de oude leus nog: *me' Sint Jan neij èipel in de pan!*

Het woord *èipel* was bij ons ook een goedmoedig scheldwoord: *"wè bende toch 'nen èigerèijden èipel! Gij bent ok mar 'ne gewoone Rosmóllesen èipel!"*

Enkele volkszangers binnen onze provincie bezingen de aardappel, zoals Ad de Laat die in zijn herinneringen aan het veranderende Brabant teruggaat naar het Nistelrode van zijn jeugd waar hij moest *"èrpel rape,*

*twee cente de maand..." Huub van Eijnhoven schreef een liedje in Bests dialect getiteld: "de soep en d'errepels", de familie Kerkhof uit Oirschot had een lied *Erpels* in het repertoire en de groep Dommelvolk maakte zelfs een hele LP die *ptazzie* heette. "Ptazzie", aldus Willem Iven, "dè's fèjtluk stamp of stampopot. 't Zin niks as erpel en dor is vnalles oonder-in gedeggerd..."*

Jan Stroop schreef een stukje aardappel-patat-friet waarin hij o.m. meldt dat de Brugse marktvrouw Liza Pattyn aan de basis stond van de patates frites en dat dit kermisgerecht pas na de tweede wereldoorlog de rivieren overging om het Noorden te veroveren onder de naam *patat*, terwijl in het Zuiden de voorkeur uitging naar de benaming *friet* (omdat daar patat al gebruikelijk was voor aardappel zonder meer). De frituur-aardappel kwam snel in zwang. In onze omgeving kan men in de friet-tent de bestelling wel verwoord horen als: "goit 'r vur men 'nen èipel in!" Typisch is de benaming *spitse èipel* zoals de friet in Schijndel aangeduid wordt. Verwijst dit *spitse* naar het vroegere puntvormige builtje of naar de staafvormige aardappelstukjes zelf?

Van iemand die een heel goed leven heeft kan gezegd worden: "*hij he' 'n leeven ès 'ne prins in 'nen èipelkaol.* (We denken dat de aardappelkuil hierbij naar overvloed moet verwijzen.) Overigens schijnt *een mens is geen aardappel* een van de weinige algemeen Nederlandse uitdrukkingen met aardappel te zijn. Zowel K. ter Laan als Koenen-Endepols en Van Dale geven dit. De dikke Van Dale geeft naast bovengenoemde zegswijze ook nog *de aardappels afgieten, er uitzien als een afgegoten aardappel* (er ontdaan en zweterig uitzien) en *spreken met een (hete) aardappel in de keel* (bekakt spreken dus). Aardappel wordt volgens deze autoriteit verder nog gebruikt als schertsende benaming voor een klein persoon. Dat is al wat in den lande in taalkundig verband met volksvoedsel nummer 1 bekend schijnt te zijn. Dialecten maken een taal toch veel rijker...

'ne goeien èrpelèter hetter aalt drij op 't oog: inne in z'ne mond, inne àn z'ne verkèt en inne in de pan

Boer word mins

Na de aardappel is het vrij logisch te komen tot de landman die meestal aan de basis van dit volksvoedsel staat: *d'n boer*. Hij is ook een onvermijdelijke bron in dialectverband; waarschijnlijk is het boerengegeven met de religie de belangrijkste achtergrond voor bloemrijk regionaal taalgebruik. Talloze beelden zijn ontleend aan de keuterboer en zijn erf en de pastoor en zijn kerk.

D'n boerrestand is de ruggestrang van 't land. Het is zeker dat de boer een van de belangrijkste figuren is in verband met het volkskarakter van een streek. Hij heeft vaak de oude gebruiken het best en langst bewaard. Bij Van Dale (Groot Woordenboek der Nederlandse taal, elfde herziene druk, 1984) vinden we een tiental zegswijzen, waarvan er nog enkele het predikaat gewestelijk meekrijgen ook.

Koenen-Endepols komt niet verder dan drie, Stoett geeft er maar twee, K. ter Laan daarentegen geeft er liefst tweeëntwintig en Dr. C.C.L. Apeldoorn brengt het zelfs tot negenentwintig! (Spreekwoorden verklaard, 1987) Bij Mandos (De Brabantse Spreekwoorden) vinden we een achttal pagina's hetgeen gelijk staat met een dikke honderd variaties in gezegden met de landman in de hoofdrol.

De uitspraak van het woord boer in de Brabantse dialecten is vrij identiek aan de gangbare verwoording in het Nederlands. Elemans schrijft *boe.r* (Huisseling, Maasland) en De Bont geeft voor Kempenland *bu.r*, zelden *bu.wer*. Elemans geeft een zestal zegswijzen met boer en De Bont vijf. Beiden vermelden: *'nen boer en 'n zog he'n noit genog en wè 'nen boer niej kent dè frit iej niej.*

Bij Elemans vinden we *'nen boer is genne piepper* (vergelijkbaar met *'ne mins is ginnen èipel*) en *'t zakt zi d'n boer èn 't bést dè wint*. Hij noemt het laatst een gezegde dat geen speciale betekenis heeft en veel voor de grap gebezigd wordt. Hij maakt tevens melding van *diejjen boe.r li nééve de kèrk* (de boer ligt met zijn grond naast grond van de kerk) en *spulle mi schroe.ve den boe.r bedroe.ve* (zijn gereedschap moet eenvoudig zijn). Bij De Bont vinden we: *da' stee geenen boer in ze venster* (dat staat niemand in de weg) en *enen boer bendt nät zeu lang a's-ie zeel hee*, wat letterlijk opgenomen dient te worden (een boer bindt net zolang als hij touw heeft.) Thieu Sijbers geeft zes spreekwoorden gebaseerd op de Brabantse landbouwer (Over bij wijze van spreke gesproken I). De helft daarvan is hierboven al vermeld. *Es 'nen boer wijn drinkt en 'ne pestoor*

mölk, dan zijn ze bèèj ziek en ès 'nen boer kiep eet, dan is den boer ziek of de kiep zijn daarvan verder de fraaiste, denken wij.

Johan Biemans vermeldt in Over bij wijze van spréke gesproken III: *de knapsten boer pist nog wel 's op z'n blök* (klompe). Willem Iven en Miep Mandos maken in hun bundel Bij wijze van spreken gewag van zes "boerenspreekwoorden" waarvan wij *'nen boer blie' 'nen boer, ok as ie nie mir boert* en *van burger nor boer des 'nen toer, mar van boer nor burger da gi as 'nen urgèl* als mooiste uitzochten. (Miep Mandos, vooral puttend uit de gegevens van haar man, tekent aan dat het laatst gegeven spreekwoord slechts één keer in al haar Brabantse bronnen voorkomt) Sjef Verhoeven leerde ons de Tilburgse zegswijze: *den bonten boer rije* (er lustig op los leven).

In het Woordenboek van de Brabantse dialecten (Dr. A. Weijnen, Dr. J. van Bakel, e.a.) vinden we van alles betreffende woorden die behoren tot de boerderij, boerenwerkzaamheden en boerderijdieren, de boer zelf zoekt men er echter vergeefs.

Behalve de reeds genoemde spreuken en uitdrukkingen kennen we de volgende uit onze eigen (Meierijse) omgeving: *ès ge van 'nen boer rijk wordt, dan worde 't irlijk* (de boer is immers veel slimmer dan je denkt); *ge moet 'nen boer gin half wèrk laote ziejn* (dan snapt hij er helemaal niets meer van); *daor valt 'nen boer toch kaol bij verlorre* (dat gaat gewone boerenmensen toch veel te hoog).

Boer word mens was de denigrerende opmerking bij een lompe handeling van iemand; het eerder gemelde *'nen boer en 'n zog he'n noit genog* werd bij ons meestal uitgebreid met *en 'nen heer en 'nen beer wille nog meer!* Natuurlijk zijn *d'n boer opgaon, lôt de boerre mar dorse en laachen ès 'nen boer diej tandpijn he'* ook overal wel bekend.

Er zijn heel wat zinsels of zei-spreuken die de landman in de mond worden gelegd. Enkele veelgebruikte uit onze omgeving zijn: *'t kan mar gebeurd zen, zin d'n boer en iej veegde z'n gat af vur iej gedaon hà'; wè ge hier wint òn oew ziel verspulde òn oew boks, zin d'n boer en iej blieft in d'n biechtstoewl òn 'ne spijker hange; daor he'k verstand af, zin d'n boer en iej viel in d'n beerput; 'n geluk bij 'n ongeluk, zin boer Tob, m'n koew is k'pot mar m'n hoi is krèk op; ge moet me' de vuruutgang meegaon, zin d'n boer en iej viel op z'n gat; ieder z'ne meug, zin d'n boer en iej fraat pèrdevijge; ik wil 's weten of de f'milie al slôpt, zin d'n boer en iej kiejk in de vèrkeskoi; wè'k òn korre verliejs win ik òn spèk, zin d'n boer en iej liejt z'n vèrke los in de rog; ik skèij 'r af, zin Bèrt d'n Boer, ik gô' werke!* Het verkleinwoord *boerke* krijgt het woord in: *denken is vur de pèird, zin 't boerke, diej hebbe grôtterder hères en brannittels, dè is zùiver goewd, zin 't boerke, daor veegt gin man z'n gat me' af!*

Van brood worde groot, van mik worde dik

Stonden vorige keren de aardappel en de boer centraal, nu willen we het hebben over dat andere onmisbare volksvoedsel: brood. Met brood en aanverwante zaken bestaan er talloze uitdrukkingen en zegswijzen in onze Brabantse volkstaal. De uitspraak van het woord in de Meierij is meestal *broot* met de langgerekte *oo* van oor. Alleen in het Maasland rond Oss spreekt men van *broewt*; Jan Elemans (Huisseling bij Ravenstein) geeft als uitspraak *broe:t* (Woord en wereld van de boer) en A.P. de Bont geeft voor Oerle *bró.t* (Dialekt van Kempenland). In West-Brabant zegt men *broeot*, evenals in de Langstraat en "Hellemondens" zeggen *brouwd* volgens de heemkundekring "Beistervelds Broek".

Het meervoud in ons dialekt is *breuj* en het verkleinwoord *breujke*. Een mooi oud dialektwoord afgeleid van brood is *brusselke* voor kruimel. Het woord wordt in onze Bossche Meierij nog zelden gehoord. Toch was er de vaste zegswijze: *brusselkes zen ok brood*. Ik hoor mijn schoonvader (Middelrode) nog zeggen: *de brusselkes zen nog 't lekkerste van gelijk!* ('t lekkerst van alles). Mandos (De Brabantse Spreekwoorden) geeft: *dè's 'n goei um dur de mölk te waoje dan drijve de brussels niej in d'r kont*. De uitleg is: gezegd van een lange, magere vrouw. (Op primitieve boerderijen werd wel geboterd door in de zure melk te trapelen; de boerin deed daarbij de rokken over de rand).

De brussels steeken 'm betekent dat een kind wat al te dartel is tengevolge van weelderig voedselgebruik. (De Engels-Amerikaanse uitdrukking *he feels his oats* is vergelijkbaar evenals de Duitse zegswijze: *der Hafer sticht ihn*.) We hadden in ons dialekt zelfs een werkwoord *brusselke* dat verbrijzelen, verkruimelen betekende: *hij sloewg zô hard dè de steen d'r af dinne brusselke*. *Brusselke* komen we ook tegen bij De Bont (voor Kempenland) en bij J.F. Tuerlinckx in zijn Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon (Gent, 1886) gespeld als *breuzel*.

Er zijn in onze Nederlandse taal veel meer uitdrukkingen met brood dan met aardappel. Dat is zeer logisch wanneer men bedenkt dat het gebruik van brood veel en veel ouder is dan dat van de pas eind zestiende eeuw voor het eerst in Europa ingevoerde *solanum tuberosum*. Al ver voor Christus kwam er brood op de plank.

Van Dale spendeert meer dan een hele pagina aan brood en aanverwante, dat geldt ook voor K. ter Laan en Dr. F.A. Stoett, terwijl Koenen-Endepols een hele kolom vult met broodverwante zaken.

Er zijn oeroude zegswijzen bij die stammen uit de bijbel, zoals: "de mens zal bij brood alleen niet leven" (hij heeft ook andere dan enkel aardse behoeften), "hij eet het brood van zijn bescheiden deel" (hij moet hard werken voor zijn dagelijks brood) en "hij doet het om den brode" (hij doet het werk omdat hij moet eten). Men komt schitterende Vlaamse volksspreuken tegen: "die geen wit brood en heeft, gedoe met bruin (Gezelle), "wilt gij brood hebben, leg u op den oven niet te slapen" en "beter een brood in de zak dan een pluim op de hoed" (Gezelle). Tot de zeer bekende spreekwoorden met brood behoren "bij gebrek aan brood eet men korsten van pasteien" (bij gemis aan degelijk voedsel eet men ook wel mindere waar), "de een z'n dood is de ander z'n brood" en "wiens brood men eet, diens woord men spreekt" (aan de zijde staan van degene die in het onderhoud voorziet). Die spreekwoorden en gezegden komen voor zover wij weten niet voor in onze streektaal, maar ook het omgekeerde is het geval: "*Van brood worde groot, van mik worde dik*", al dan niet met de toevoeging "*van spèk worde vèt*". De Bont kende dit volksrijm ook voor Kempenland, waarbij aangetekend moet worden dat *brood* hier in de bijzondere betekenis van roggebrood wordt gebruikt en dat *mik* de gebruikelijke benaming voor wittebrood was. Thieu Sijbers vermeldt het eveneens in Bij wijze van spreke gesproke I. De roggebroodaanbeveling gaat ook schuil in *brood trekt de kaar! Dè it gin brood* (dat kost niets in onderhoud en daarom willen we het niet kwijt); *diej kan niks ès van goei brood stont make* (die presteert niets); *drink op, drink op, ge kunt 'r beeter van pisse ès van 'n korsje brood* (gezegd tegen kinderen die bijvoorbeeld hun melk niet willen drinken); *ge moet mar waasse wor ge brood hòlt* (de aangesprokene moet zich thuis maar wassen (waar hij brood haalt); het werkwoord wassen is vervangbaar); *zunt, dè's dreug brood eeten en bôtter òn oew kont smere* (zonde, dat is droog brood eten en je achterste met boter besmeren, gezegd tegen iemand die iets zonde vindt); *veul kijnder haauwen 't brood ùit de skimmel* (veel kinderen zorgen wel dat het op is voor de schimmel de kans krijgt.) Nol van Roessel (bakkerszoon!) zegt in zijn voordrachten betreffende kinderrijke Brabantse gezinnen wel eens: "*ge sloegt me' oewen èige start 't brood van de toffel!*" Natuurlijk kennen we in onze streektaal ook de algemeen ingeburgerde zegswijzen als: *brood op de plank*; *d'r wordt overal brood gebakke*; *erres gin brood in ziejn*; *iemes iets op z'n brood geeve*; *iets op oew brood krijge*; *d'r valt gin dreug brood me' te verdiejne* en *iemes 't brood ùit z'ne mond stoote*.

Met het woord *bakke* en *bèkker* kenne we volgende spreekwoorden en uitdrukkingen in ons dialect: *kakke gô' vur bakke, al is d'n ove nog zô heet* (belangrijke zaken krijgen altijd voorrang); *wor d'n braauwer is, kan*

d'n bèkker niej zen. Vergelijk het Helmondse *hai pruuft 't brouwd van de toffel* (geld voor drank, geen geld voor brood).

Ge kun 't beeter nor d'n bèkker dan nor d'n dokter brenge (goed eten is gezond en verstandig). Van Dale geeft de variant: "het is beter te gaan bij de bakker dan bij de apotheker". *D'n bèkker hitter z'n wijf durhene gejage* zeggen we wel wanneer er grote gaten in het brood zitten.

Dan is er in onze eerste moedertaal ook nog de zei-spreuk: *'t wordt tijd dè'k bak, zin 't boerke, want ik kan bekant niej mer in m'n klompe*. Het gezegde refereert aan de tijd dat de boer zelf nog *bèkker* was en dat *d'n (roggen-)deeg* met de voeten getreden (gekneed) werd. (Hygiëne is kenmerkend van latere datum) Ongeveer tot de eerste wereldoorlog hebben de meeste boeren zelf gebakken in hun *bakeeste, bakhùiskes, bakkeete* of *bakoves*.

Broodverwante uitdrukkingen zijn ook: *klaoren blom en dikke mik (en bôtter tot d'n bojjem toew)* om aan te geven dat alles koek en ei is en *gij komt me' 't bakmeel ès 't brood al in d'n ove li'* (daags na de markt), *'t is gin stùiversmikske* (de prijs valt nog te bepraten) en *hij hitter mar vier en 'n krintemikske* (hij heeft ze niet alle vijf) *Brood moete 'smèires ziejn en wijsvolk 'saoves* (brood moet je 's morgens zien en vrouwvolk 's avonds) is een aloude stelregel op de Brabantse boerderij.

We dochte dè dees stukske wèl vur d'n bèkker waar...

veul kijnder haauwen 't brood ùit de skimmel

Dè zal de duvel doewn!

"Ke, willecome duvel, hoe staget in de helle?", zo wordt Moenen metter eender ooghe aangesproken in Mariken van Nieuwmeghen. In het Brabants dialect is de uitspraak van het woord duivel nog altijd vrijwel identiek aan de middelnederlandse.

Volgens het Etymologisch woordenboek van Franck en Van Wijk is duivel "een vroege ontlening uit gr.-lat. *diabolus* evenals het woord engel uit gr.-lat. *aggelus*".

Cornelis Verhoeven heeft een essay geschreven onder de titel *De Duivelsvraag; een pleidooi voor beschouwelijkheid*, (Antwerpen, Amsterdam, 1983) De vraag naar het "waarom" wordt de duivelsvraag genoemd. In onze jeugd was het vrij gewoon dat men als kind op de (zoveelste) vraag met *wurum* het antwoord kreeg *aldurum* of *umdurum*. Verhoeven over dit rijmende "daarom": "Dit antwoord komt tegemoet aan de veronderstelling van de waarom-vraag, namelijk dat er een antwoord mogelijk is. Het maakt gebruik van hetzelfde schema, maar vult daarop niets in. Het is dus het meest tergende antwoord dat zich laat denken, omdat het alleen maar de honende echo van de vraag is"... Op pag 21 van dezelfde uitgave lezen we: "De spreekwoordelijke wijsheid dat de duivel het vragen heeft uitgevonden, gaat waarschijnlijk terug op het verhaal uit Genesis waarin de duivel in de gedaante van een slang de vrouw verleidt om te eten van de boom van kennis".. Zover wij weten is er geen exact equivalent voor "duivelsvraag" te vinden in de ons omringende Germaanse talen. Wel is het frappant dat de Engelsen een leer- of loopjongen, die geacht wordt van alles te vragen, *devil* noemen: b.v. *a printer's devil*.

Waarschijnlijk herbergt de voor vragende kinderen gebezigde afjacht *van veul vraoge kregde 'ne krulstart* ook een duivelsstaart (of een vraagteken) in zich. Harrebomée zegt: *de duivel heeft het vragen uitgevonden*. Van Dale schrijft: *dat mag de duivel weten* zeggen we als we het zelf stellig niet weten... Kijken we even verder over de grenzen, dan zien we dat *the devil* en *der Teufel* ook bij onze burens veel stof hebben opgeleverd. In *The universal dictionary of the English language* staat een halve compacte pagina met idioom betreffende *the spirit of evil* en *Der große Duden* geeft een hele bladzij met *Teufel* en *Deibel*.

In België is bij Uga zelfs een compleet boekwerk verschenen van A. van Acker, getiteld: *De duivel in spreekwoord en gezegde*. De Nederlandse

woordenboeken laten zich ook bepaald niet onbetuigd: Stoett geeft er slechts vier, maar Koenen-Endepols (Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal) geeft een vijftiental gezegden en uitdrukkingen met de gevallen engel.

Van Dale overtreft dit met ruim dertig "duivelse" zegswijzen, Apeldoorn en Van Riet komen tot twintig "satanische" spreekwoorden (Spreekwoorden verklaard, 1987), Mesters geeft er een dertigtal en K. ter Laan slaat alles met tweeënveertig spreuken en zegswijzen met de duivel. Wanneer we onze Brabantse bronnen doorlichten komen we tot de bevinding dat Elemans voor zijn Maasland *duuvvel* spelt naast het modernere *dójvel* en dat De Bont voor het Kempenlands *düvel* geeft. Oudere dialectsprekers in de Meierij zeggen nog *duujvel*. De Bont geeft dertien (*a devil's dozen!*) zegswijzen met *duvel*, waarvan voor ons de bekendste zijn: *'t op iets hebben ès de duvel op Girtjes* (geweldig op iets belust zijn); *'t gink 'r me' duvel en geweld op* (uit alle macht); *da zal de duvel doewn* (daar speelt de duivel mee) en *mèine da me de duvel me' ze moeier hee* (menen dat men iets van belang heeft).

Dr. A. Weijnen vermeldt: *as ge goed met den duvel staot, komde gemak in de hel* (De dialecten van Noord-Brabant). Heestermans geeft *dèèr sta d'un duveltje vor te danse* (vergeefse moeite). Bij Sijbers (Over bij wijze van spréke gesproke) staan de bekende spreekwoorden: *ès ge over den duvel sprèkt, dan trij-de 'm op zunne start* en *den duvel kömt over 't koor de kerk binne* (juist op die verheven plaats ontbreekt het vaak aan eerbied).

Willem Iven en Miep Mandos geven drie zegswijzen met de duivel. Daarvan is *den duvel schijt aalt op den grotsten houp* wel de bekendste. (Bij wijze van spreken, 1984) Vier pagina's van De Brabantse Spreekwoorden (Mandos) worden gewijd aan de duivel. Mooie daaruit zijn *'s mans moer is de duvel op de vloer* en *smid, smid, smee, as de duvel komt dan motte mee*. Hein Mandos vermeldde in zijn artikel "Spreuken gaan voorbij" *bij de duivel te biecht gaan*. Hij zei hierover onder meer: "Dit is tot op den dag van vandaag een veel gebruikte zegswijze. De uitdrukking is sinds 1545 opgetekend en behoudt haar plaats in alle collecties van de 17de - 20ste eeuw"...

Als we over de provinciegrens kijken dan zien we in het Maas en Waals woordenboek van Johan van Os een zevental uitdrukkingen met *duvel*. Opvallend vonden wij: *bang vur gin duvel of dood; wa's te duvel toch goed tè'ie ouw nie hòlt* en *bij de duvel um zaolighèd komme*. In "Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg" van H. Welters ontmoeten we de duivel in *die den duivel wil bannen, moet zelf rein zijn*. We laten enkele spreekwoorden en zegswijzen met *duvel* volgen die wij

in onze hoek van de Meierij optekenden: *tusse twèilf en een zen de duvels ter been (mar dan niej alleen); zô èrm dè de duvel ze niej heffen of drage kan (doodarm); 't lekt wèl of de duvel d'r gejongd he' ('t is een beestenbende); 't is 'n heilig vat, mar de duvel hitter de baand umgemakt (het is een schijnheilige); 't is 'ne godsblok, mar de duvel slôtter z'n hout op k'pot ('t is 'n goedszak, maar niet heus); hij zit op 'ne cènt ès de duvel op 'n ziel (hij is een vrek); gin godshuis zô klèin of de duvel baauwt 'r 'n k'pèlleke (tegenover de kerk ligt altijd een café); kermis in de hel, de duvels doen de ronde (gezegd wanneer het regent en de zon schijnt), bij den duvel um wijwôtter gôn (helemaal aan het verkeerde adres komen); hij weert z'n èigen ès de duvel in 'n wijwôttersvat (hij verkoopt zijn huid duur); d'r is nog ginnen duvel in de hel diej zoo hiet (gezegd bij een vreemde, onmogelijke naam); de duvel is altijd onder ons um van hout vuur te make (aan deze zegswijze ligt het geloof aan de duivel en de eeuwig brandende hel ten grondslag); wiej me' de duvel geskeepst is moet 'r me' over (als je het kwaad zelf opzoekt, zit je later met de problemen); twee gelooven op één kusse daor slupt de duvel tusse (gezegd van gemengde huwelijken); wor de duvel negôssiej he' daor stuurt iej 'n aauw wijf hene (door geroddel en gestook van (oude) vrouwen is er al heel wat ellende in de wereld gekomen). Bij een kerk in Londen stond nog niet zo lang geleden: "gossip is the devil's radio!" Dan zijn er nog de zei-spreuken of zinsels: *hard tegen hard, zin de duvel en iej din 'n skeet tege d'n donder; de fijn zen de men, zin de duvel en iej verslikte z'n èige in Kaatje de Krint; de deugd in de midde, zin de duvel en iej liejp tusse twee kappesiene; sort bij sort, zin de duvel en iej din d'n affekaot, de mûlder en de snijer in dezèlfde zak.**

de deugd in de midde, zin de duvel, en iej liejp tusse twee kappesiene

Tot slot mogen wij u de meest stichtelijke dialektleus niet onthouden: *"lustig geleefd en zalig gestürve, dè is d'n duvel de mèrt goewd bedürve!"* De duivel deed kennelijk al heel wat stof opwaaien voordat Salman Rushdie zijn Satanic Verses schreef.

Eén èij is gin èij

In de mônd van m'èij leggen alle veugelkes 'n èij... Het is niet verwonderlijk dat het ei vanouds beschouwd wordt als het symbool van de vruchtbaarheid en van de herleving van het voorjaar. Ook het eiereten met Pasen schijnt hiermee in verband te staan.

In onze jeugd leerden we raadseltjes waarbij het ei de oplossing leverde: "*ik kwaamp 's ôn 'n klôster, ik klopte ôn de deur, d'r ston 'ne geele paoter veur! ra, ra, wè is dè?*"; "*ik goi 't wit op 't dak èn 't kùmt 'r geel af...*" Even raadselachtig en onnozel hebben we het aloude rijmpje uit onze kindsheid gevonden: "*koekoek, één èij, kust m'n billekes allebèij*" De plaagvraag "*wurum legge henne èijer?*" is dan een stuk duidelijker; "*èsse ze goie, valle ze k'pot!*" Een algemeen bekend versje uit vroeger dagen is: "*één èij is gin èij, twee èij is 'n half èij, drij èij is 'n pôsèij*". Het zal ongetwijfeld naar de gebruikelijke overvloed van eieren rond Pasen verwijzen, maar "een ei is geen ei" blijft een opvallende opening. Het heeft ons later doen denken aan het Engelse *love* als nul-score in het tennisspel. Dit woord zou via het Franse *l'oeuf* in het Angelsaksische zijn beland: het ei op het scorebord was dus nul; een ei is dus niks! Bij de volgende rijmregeltjes valt op dat *èij* geen meervoudsvorm krijgt terwijl er toch twee en drie voor staat. Meestal is het in het Nederlands zo dat *ei* juist de dubbele meervoudsvorm *-eren* krijgt. In ons dialect is dat (net als in het Duits) niet het geval; wij spreken van *èijer*. (Alleen in Westbrabantse teksten komen we wel *aiers* tegen.)

Harrebomée die in zijn Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal bijna vier volle pagina's gewijd heeft aan het ei, geeft daarbij ook het volksrijm *één èi is geen ei*, alleen is zijn slotregeltje: *drie-ei is 't regte paaschei*. Hij verwijst in dat verband naar Tuinman. Van Eyck vertelt dat "dit een Noord-Brabandsch spreekwoord is, ontleend aan de roekeloosheid, waarmede men op Paschen met de eijeren omgaat". Halbertsma zag het ei in dit versje als zinnebeeld der opstanding en het rijmpje zou verwijzen naar de drie goddelijke personen.

Volgens Dr. Jos Schrijnen (Nederlandsche Volkskunde) komen de "ei-regels" echter uit een langer palmpaaschrijmpje dat onder de uit Kyrie eleison verbasterde titel *Eikoerei* bekend is. Het rijmpje luidt in volledigheid: "*Palm, palmpaschen! Hei, koerei! Over eenen zondag, dan krijgen wij een ei. Eén ei is geen ei...*"

De uitspraak van het ei in de Brabantse tongvallen varieert van *èèj*

(Elemans), via *aei* (De Bont) tot *aai* (o.a. in Helmond (Bert van der Horst) en Prinsenbeek (Henriette Kegge). Het Woordenboek van de Brabantse dialecten geeft op bladzijde 1020 e.v. van aflevering 6 een volledig overzicht van de uitspraak betreffende het woordje ei.

Het ei komt al voor in het spreekwoordenschilderij van Pieter Brueghel en wel als verbeelding van: *hij zoekt het henneëi en laat het ganzeëi liggen* (hij neemt het kleine voordeel en laat het grotere lopen). De "hennevrucht" is goed bebroed in Van Dale. Koenen-Endepols werkt dan karig met een half kolommetje. K. ter Laan geeft 29 spreekwoorden en zegswijzen met ei en eieren, Apeldoorn komt zelfs tot drieëndertig.

De Brabantse lexicons geven maar bescheiden aantallen: De Bont geeft er vijf, waarvan *hij hai ze 'n goei aei gezet* (hij had ze stevig gezoend) ons onbekend was; bij Elemans vonden we geen zegswijzen, wel begrippen als *gruu.n èèj*, *poellie-èèj*, *kalkèèj*, *wéjntèèj* en *bloe.tèèj*, allemaal letterlijk bedoeld. Ook lezen we bij hem over de *èejerumgang* (inzamelingsactie voor de pastoor op Witte Donderdag).

Willem Iven vermeldt twee zegswijzen: *nie kakele, mar eier legge* en *ze hi d'n eierkurf laten vallen (en zit naw mi joong of vuil eier)* Bij Verhoeven en Biemans is het slecht eierzoeken; men en vindt er geen... Mandos geeft ruim twee pagina's over de *gatappel* zoals De Bont het ei ook schertsend noemde.

In het Bargoens betekent *met een ei werken* de toekomst voorspellen of steeds raadselachtig financieel geluk hebben en *een ei in je reet gaarkoken* kun je als je enorm in je rats zit, aldus Drs E. Endt (Bargoens Woordenboek, 1974).

Zo slecht het ei gelegd is in de Brabantse idioticons, zo veelvuldig is het bezongen in Brabants folklore. Vanouds zijn er bekende liederen en voordrachten zoals *'t Baokels èij* en *'t èij van ome Jan*. Ook hedendaagse "troubadours" in onze regio laten zich niet onbetuigd: Ad de Laat zingt in *'t Nisserois* "*van 'n weggeloope hen diej èijer in de houtmijt lin* (Brabant ge verandert), Arie van Roozendaal (Schijndel) laat *Kleuske met 'n deuske met 'n ei* naar oma gaan (uit het liedje *de vier klein mannen*), Gerard van Maasackers (Nuenen) heeft "*nog nie zo laang henne en die leggen elken dag 'n ei...*" (*van m'n henne*), Thieu Sijbers (Nijnsel) heeft een liedje met de titel "*nie geleete èèjer zijn kô telle*" (ongelegde eieren zijn moeilijk te tellen) op onzekerheden mag je niet vast rekenen.

Wijlen Has van Rukven, (pseudoniem voor Dr. Fulco v.d. Heijden uit Middelrode) schreef in zijn voordracht *Den awen ted*: "*ès moeder oan 'n eike gong dan waar 't dùpke vur de jong*". Van de Nederlandse spreekwoorden zijn er natuurlijk een aantal ook gebruikelijk in ons dialect, bijvoorbeeld *hij lupt op èijer* (heel voorzichtig), *ge moet um één èij de*

struif nej bederve (niet krenterig zijn voor een goede zaak) en *hij kan z'n èij nej kwet* (hij kan niet zeggen of doen wat hij graag zou willen). Spreekwoorden zoals *die eieren vergaren wil, moet zich het kakelen getroosten* en *sla de eieren in de pan, dan komen er geen slechte kuikens van* zijn zo ver wij weten onvindbaar in de volkstaal.

Uitdrukkingen met ei, eitje of eieren die wij optekenden in onze regio zijn: *hij is zô gevierd ès 'n vaol èij* (hij is hier overal slecht gezien); *zij is 'n èij me' 'n tod 'r um* (ze is een halfzacht en kwetsbaar persoon). Iemand is *'n weijnèij* (windei) wanneer hij weinig karakter vertoont.

Nog 'n eike in de moor hebbe betekent hetzelfde als 'n appeltje voor de dorst. *D'r zen alted èijer onder geleed* zegt men van iemand die altijd verwend is. Uit dit gezegde komt ook de zei-spreuk voort: *ik he'r alt' èijer onder geleed, zin Mina, mar hij makte d'r struif af*. Hierbij is de gedachte aan haar zeer verwend zoon of man de achtergrond. *Klaor gras en èndeèijer* betekent grote overvloed en *wè zôdde gij groote èijer leggen ègge 'n gaanzekont hà't* is een fraaie uitdrukking die wij in Berlicum optekenden terwijl die gezegd werd tegen een dagdromend meisje. Kiezen of delen heet in ons dialect: *èijer of jong!*

'nen Haon li' krom èijer zeggen we schertsend en wanneer we in een of andere zaak niet verder kunnen, *he'n we ons èij skôn op*, we zijn dus uitgepoept om in stijl te blijven, maar dat komt goed uit, want ons stukje is al weer zo vol ès 'n èij.

'nen haon li' krom èijer...

't Is alle daag gin fist

Over feest en feesten willen we behalve spreekwoorden en zegswijzen ook het bijzondere taaleigen in verband met die festiviteiten bespreken. In de meeste Nederlandse woordenboeken vinden we een magere oogst van een of twee spreuken op dat gebied. Het meest komt voor: *het zal mij een feest zijn*.

Harrebomée is nog het ruimst gedocumenteerd; hij geeft o.a. *het is bruiloft, het moet op!* naast de vergelijkingen *zoo vrolijk als eene viool op eene bruiloft* (Gruterus) en *gezien zijn als eene ham op eene Jodenbruiloft*. Van de *bruiloft in de eerste mis* ("iets dat men bijbrengt, wanneer iemand zich van de wereldsche vermaken terstond tot de godsdienstige overdenkingen begeeft") heeft hij gevonden bij Sartorius. *De zotten maken de feesten, en de wijzen hebben de geneugten* vinden we eveneens in Harrebomée's Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal uit 1856. In de weinige Brabantse dictionaires is het schamel gesteld met de feesten: De Bont geeft alleen het woord *fe'st* met de toevoeging dat dit woord oudtijds vrouwelijk was: *op de feest*, thans is het echter ook in de Kempen onzijdig. *De fist* kennen we ook van Ad de Laet: "*och wè waar ik 'r geer bé gewist, me' alleman ginge ze op de fist...*" (Uit: Volk van goeie wil). Voor West-Brabant weten we van Cor v.d.Horst (Oud-Gastel) dat de gangbare uitspraak *ffist* is en voor onze omgeving is dat *fist*.

Er is een oude volkswijsheid: *is 't bij d'n boer brüloft, dan is 't vaasten achter de brandmuur* hetgeen betekent dat het vee en het dienstpersoneel niet mee geniet, integendeel. In ons dialect kennen we de zegswijzen: *'t is 'n fist vur 't oog; dè fist gô' niej deur* (dat gebeurt niet) en *'t is alle daag gin fist*.

Naar spreekwoorden moet men lang zoeken: *genog is zô goewd ès 'n fist; lüi volk he' alledaag fist* en *van 'n fist kùmt 'n fist* zijn de enige die we kennen, waarbij het laatste dan nog meestal gezegd wordt als *van 'n brüloft kùmt 'n brüloft*. Mandos geeft o.a. *as 'tis dè't is, dan fiste we*. Toch is het zeker dat er vanoudsher in onze provincie tal van feesten gevierd werden die nogal wat bijzonder idioom opleverden. Daarbij dient meteen vermeld dat een eenvoudige viering ook al gauw een feest was. Dat begon al met het *doopfist*, in oorsprong een kleinschalige gebeurtenis met enkele *bèkskes* koffie en 'n borreltje brandewijn of *sneewel*. Soms liep het uit de hand en werd er zo *goewd gelimmeneerd* op de gezondheid van moeder en kind dat de pasgeborene bij de thuisreis

zelfs vergeten werd of verloren raakte. (*Limmenere* zou een verbastering zijn van Fr. illuminer, feestelijk verlichten-feestvieren). Groeide de kleine voorspoedig, dan was er pas weer reden tot feesten te zijner ere bij de eerste communie. Na de *k'muniejsjes* ging het leven voort. Bij het groter worden zaten jonge meisjes wel eens te hopen dat de ouders op visite moesten, zodat zij *bessem konne haauwe*. Het hield in dat er een bezem in de heg gestoken werd ten teken van vrijhof en welkom voor het jonge manvolk. Het was in vroeger dagen heel gewoon wanneer een jongen of meisje al met de twaalf ging dienen. Meestal was de nieuwe functie *koehirt*. *Sinte Mathijs* (24 februari) was voor het dienstpersoneel een feestdag. De begindatum van het nieuwe dienstverband werd gevolgd door enkele vrije dagen die wel eens uit konden lopen tot weken; vandaar de spreuk: *d'n uurste mèrt, de booi op d'n hèrd of ze zen gin skup vur de kloote wèrd*. (*de booi* = (dienst-)boden). Sint Mathijs was betaaldag van de jaarhuur en die werd meestal meteen aan uitgaan besteed. Het had veel voeten in de aarde voor een prille liefde tot vaste verkering uitgroeide, maar kwam het paar tot ondertrouw, dan volgde traditioneel *'t kwansel* of *bierfist*: op zaterdagavond na de ondertrouw moest er in het huis van de bruid bier worden getapt voor de jonge buurlui van de aangetekenden. Trakteerde men niet, dan werd het paar waarschijnlijk *d'n boom ingetrokke*, hetgeen betekende dat het duo als levensgrote poppen in een boom vlakbij huis kwam te hangen boven het smadelijke onderschrift: "offert voor den arme man die geen bier betalen kan". De buurplicht van het ondertrouwbier verdween vooral in de dertiger jaren toen de blauwe knoop zijn werk begon te doen. Een bruiloft was een der grootste feesten. Het begon vaak met een koffietafel waarna er voortgeborreld werd tot de hoofdmaaltijd rond de middag. Bij *'n boerrebrùiloft* was het niet zelden drie dagen feest. De derde dag was bij ons gereserveerd voor *'t jong volk* en werd aangeduid als *'t meidefisje*; in andere Brabantse streken spreekt men van *meidevisite* of *-spinning*. (Verhoeven vermeldt *knöllekesspinning* voor Udenhout). Vroeger gingen de buurmeisjes en vriendinnen bij een pasgetrouwde vrouw op visite en namen dan als cadeau *breekwaar* mee; een kop en schotel of enkele bordjes. Ze kwamen in de vroege middag op de koffie en bleven tot *d'n donkere*. Dit heette *skuttelkesvisite* of *hèrdlèij*. Het was min of meer de vrouwelijke tegenhanger van *'t kwanselbier*. De naam *hèrdlèij* zou vooral te danken zijn aan het oude gebruik dat de jonge bruid door de aanwezige dames *rond d'n hèrd gelèijd* werd. Getrouwd en wel kwam er snel een gezin tot stand; het was niet zeldzaam dat er telkenjare weer naar hetzelfde adres gegaan werd *me' de krommen èrm*, soms wel tien jaar lang. Die kromme arm verwees naar

de aangehaakte korf of opgenomen schoot waarin het presentje voor moeder en kind zat, meestal wat klein linnengoed en 'ne *peeperkoek* of *krintemik*. De kraamvisite werd ook wel aangeduid als de *kiendjeskoffie*. Zo kabbelde het leven verder naar de *zill'vere* en *gaauwe brùiloft*. Voor heel grote feesten (priesterfeesten en gouden bruiloften) werd er door de buurt gesierd met papieren bloemen en bogen. Dit heette bij ons *pele*, in de Peel noemt men het *kronne*. Het grootste vaste feest door het jaar was de dorpskermis. Drie dagen feest voor de hele gemeenschap waar de kastelein niet slecht mee was.

Alle jaren werd het *vastelaovend*. De dinsdag voor de vasten stond in het teken van de struif en de rommelpot die in onze buurt *doetelpot* genoemd werd. Vroeger bakte een meisje op *vastelaovend* een spekstruif voor haar vrijer, maar die was dan ook een hele tijd niet meer welkom; in de vasten mochten de geliefden elkaar niet ontmoeten met uitzondering van *halfvaaste*.

Tot oude verdwenen feesten in onze provincie behoren de *èipelfooi* en 't *kaojefist*. Het eerste was een soort dankfeest voor het werkvolk ter afsluiting van de vermoeiende aardappeloogst en *kaojefist* stond natuurlijk in verband met de varkensslacht (*kaoje* = kaantjes). Na de slacht werd de hele buurt genodigd op de *kortighèid*, hetgeen inhield dat er behalve kaantjes ook *zult* en *balkenbrij* ter tafel kwamen.

En dan kwam er in onze omgeving ook nog de term *begraffenisfist* voor:

brood-met-kaas-en-koffie na de uitvaart was zeer welkom. Geen wonder dat deze maaltijd, vaak vergezeld van brandewijn en bier als toegift, tot feest werd gedoopt. Misschien dat wijlen Cees Robben daarom ooit verzuchtte: *wès de wereld toch veraanderd war...op 'n begraffenis wordt nie eens mir gelaache..!* Fiste waren er nogal wat en dan hebben we het nog niet eens over de *beeverte* gehad; bidtochten die voor velen eerder feesttochten waren.

me' de krommen èrm gaon

We geleuven 't wèl...

"Geen geloof, geen geluk", zo schrijft Harrebomée. Het boerenleven en het katholieke geloof bieden veel inspirerende beelden voor interessante metaforiek in onze streektaal. Aan God, de Lieve Heer en de heiligen willen we aparte bijdragen wijden evenals aan de pastoor en "*'t gistelijk*". Bij "*gin God en gin gistelijk*" blijft er nog genoeg over; de rooms katholieke kerk heeft op velerlei gebied haar duimdikke sporen achtergelaten. In het Nederlands kennen we: *het beste geloof is gereed geld; het geloof verzet bergen en een goed geloof en een kurken ziel, dan kun je drijven*. In ons dialect vinden we die uitdrukkingen niet terug. 't *Geloof kan ik je niet geven* komen we ook in de streektaal tegen, evenals *hij moet eraan geloven*. Het woord geloof wordt door De Bont gespeld als *geleuf (gelö.f)* en hij geeft de zegswijzen: *aan iet geleuf geve* (iets voor waar houden) en *et Rooms geleuf is e gältgeleuf* (een geloof dat de belijder ervan geldelijk veel kostte).

Willem Iven spelt voor Peelland 't *gelowf* en *gij geloift dè* (Landinrichting), de *Hellemonders* zeggen *gelouwf* en het werkwoord is *geloive* (aldus Heemkundekring Beistervelds Broek). Jan Elemans noteert *geloe.f*, Martien Goossens (Sint Anthonis) bidt: *Hiejer, gèf òns miejer geloewef*. Wij zeggen 't *geloof* (met de oo van oor) en *gij geleuft dè* en Johan Biemans geeft *geleùve* voor Bergeijk. Cor van der Horst schrijft *gelwôve* voor Oud-Gastel en in Merijntje Gijzens Jeugd spelt A.M. de Jong *gloove*. In Tilburgs Dialect staat: *ik gelêuf dètter 'n diepe gleuf in ons gelôof zit. Hij ging van z'n geloof* betekent dat hij buiten bewustzijn raakte en 't *beste geloof is dè vlis beeter is ès been* geeft een wel zeer materialistische instelling weer. *Twee gelooven op één kusse daor slupt d'n duvel tusse* illustreert de ouderwetse en achterhaalde opvatting dat gemengde huwelijken enkel kunnen mislukken.

Wanneer we 't woord *kerk* nader bekijken vinden we het spreekwoord *skon te werke, beskete te kerke* en de uitdrukkingen *de kerk is hogger dan d'n torre* (de bruid is groter dan de echtgenoot) en *diej 't langste leeft he' de kerk me' d'n torre* (wie overleeft heeft alles).

Stippentse kerk betekent dat men geen prentjes heeft in het kaartspel (de kerk van Stiphout is gereduceerd tot enkel een toren; beelden zijn er ver te zoeken). *Hij is zô kerks ès 'nen hond klippels* zeggen we van iemand die niet graag naar de kerk gaat. Er ligt een aloude volkswijsheid besloten in *ègge tege de kerk pist, dan dreug 't noit mer op*.

Op de (!) kerkhof ligge de dooi en liejge de leevende wil zeggen dat er nergens zoveel gehuicheld wordt als op de dodenakker voor het oog van het kerkvolk. En nu we toch over onwaarachtigheid hebben, men zegt ook: ègge hum geleuft en God afvalt, zulde 'r wèl komme, want hij liejgt nog ès iej flùit en een duidelijker waarschuwing voor een aartsleugenaar is nauwelijks denkbaar. De zondagsdienst uit onze kèijkattelieke bakermat zorgde voor de bekende zegswijzen: 't Lof is langer ès de leste mis (de onderjurk is langer dan de rok) en gin twee misse vur één gèld (ik zeg niet twee keer hetzelfde).

Er is een kaartterm *in de leste mis komme de skônste meide* en van vrouwvolk in het algemeen zegt men *d'r is mar een goei en diej stô' achter in de kerk ès 't gin mis is*. Voor een onnozelaar klinkt het: *diej kùmt ùit de leste mis en wit van niks*. Minder bekend is *bij hum duurt de leste mis tot 't lof toew*; het was een vaste gewoonte na de mis de *duvelskapel* (de kroeg) in te duiken om daar bij wat *buurt* (gezellige conversatie) en vloeibare versnaperingen het nieuws uit te wisselen. Bleef de *pruuiver* na de *zingende mis* wat lang plakken, dan kon het gebeuren dat hij er tegen de tijd van de middagdienst (het Lof om 3 uur) nog zat. Het *koor* is bij *den duvel* al negatief aan de orde geweest, maar dat alles betrekkelijk is, blijkt uit het volgende: *ègge me' vijven op 't koor bent, kunde d'r niej me' tiejne neeve zinge!* De *kùster* staat garant voor enig bloemrijk "gelovig" taalgebruik: *ik he' diej stem nog noit geheurd, zin de kùster en z'n gèit ston op 't koor; wè nouw gezonge, zin de kùster en de kerk ston in brand; veul kijnder veul zeege, zin de kùster en iej staak 't doopgèld in z'n tès*. Wanneer iemand duidelijk bevoordeeld wordt kan men horen: *diej kregt ès kùsters koew een toew, diej mag op 't kerkhof wèije* (die krijgt als kosters koe een toe, die mag op het kerkhof weiden = die wordt verwend) en dat een koster zeer vertrouwd raakt met de kerk blijkt uit: *de kùster wordt zô èigen òn de kerk ès 'n lauws in oewen borsok*. Uit het kostersambt stamt ook volgende uitdrukking: *ik kan niej de klok lùien en me' de p'rcèssiej meegaon*.

'n *Skôn p'rcèssiej* noemen we een kinderrijk gezin wel eens. *Wor veul gezonge wordt en mar dur inne gedronke moette niej zen* wordt schertsend gezegd waarbij het beeld van de gezongen mis de achtergrond vormt. Jan Stroop meldt dat de *misdiender* de bijnaam *keskespiester* (kaarsjespisser) had in West-Brabant (Sprekend een Westbrabander) Van een vrouw die haar blouse niet gesloten heeft, zegt men dat ze *d'r tabbernaokel he' ope staon. Bloot tot òn de zones, zônne kijk 'weg in d'r tabbernaokel* was het commentaar op een décolleté.

Een dubieuze Maria-devotie ligt ten grondslag aan het oorlogsschietgebedje uit Den Bosch: *"Onze Lieve Vrouwke gift 'm nog 'n douwke..,*

haauwt 'm in de lucht.., dèttiej velt in Vught. De overvliegende V1 was de oorzaak voor de voorspraak.

Wij katteliëken maken 'n kruiske bij nood en dood, schrijft Ivo van Dinther in *Mensen van veur de verkaveling.*

Spottenderwijs wordt bij ons wel beweerd dat er drie dingen die met een *t* beginnen in de kerk te vinden zijn: *taltaar, turgel en taauwhoer.* Wat het orgel betreft zij vermeld dat het woord bij ons van huis uit mannelijk is en soms nog ouderwets met omzetting gezegd wordt: *d'n ùlleger.*

De paternoster vinden we terug in: *ik waar liever z'ne potternoster ès z'n hondje* (ik was liever zijn rozenkrans dan zijn hondje; hij bidt blijkbaar minder dan dat hij op zijn hondje vloekt). *Hij he' z'n èigen òn z'nen uurste potternoster doodgebid* is een uitdrukking die gebezigd wordt voor iemand met maar een enkel kind.

Wij hebben er ons èige hier me' gin half zeuve miske van af wille make, zo dachten we. Voor ongelovige hardleerse kinderen wordt volgende kreet wel eens gebruikt: *ègge 't niej geleuve wilt, dan moette mar me' oewe kop tege de muur loope, dan vuulde 't.*

Geleuve moete in de kerk is een zegswijze die gebezigd werd om aan te geven dat er in het dagelijks leven niet al te veel aanspraak gemaakt moet worden op geloof in andermans woorden. De betekenis komt in de buurt van *en gij geleuft dè!* Merkwaardig is overigens dat het voltooid deelwoord wel eens gezegd wordt als *gegleufd*, hetgeen eigenlijk een dubbelvorm is. We willen tot slot Thieu Sijbers citeren: *ik geleuf niks mer.., ik geleuf 't wèl vort,* maar natuurlijk moet een vrouw het allerlaatste woord hebben: *èind goewd, al goewd, zin Kaat Knilliej en ze kwaamp de kerk in onder 't leste ivvangilliej.*

twee gelooven op één kusse daor slupt d'n duvel tusse

Van God en de Lieven Heer

Nam homo proponit, sed Deus disponit (Thomas à Kempis). Dit adagium vinden we in de ons omringende talen terug als *l'homme propose et Dieu dispose; man proposes, God disposes* en *der Mensch denkt und Gott lenkt*. De Nederlandse vertaling *de mens wikt en God beschikt* heeft bij Cornelis Verhoeven geleid tot het aforisme *de mens wikt, het mens beschikt* (Probatio Pennae).

In veel Nederlandse woordenboeken vinden we wel een tien à twintig gezegden en spreekwoorden met het opperwezen als fundament. Verscheidene daarvan horen we ook in Brabantse dialecten: *God gif kracht nor kruis; God zegen de greep; leeven ès God in Frankrijk; van God of gebod wete; wiej God bewaort, is goewd bewaord; òn Gods zeegen is alles geleege. 't Is zunt vur God* (grote zonde), *'t is skaand vur God* (grote schande) zijn gebruikelijke zegswijzen uit onze regio. *Gods!* als uitroep van teleurstelling wijst in de richting van *godsamme* (God zal me (zege)nen). Volgens De Bont is *in Gods naome* de frase die eertijds gepreveld werd bij het aannemen van een boterham uit de handen van iemand die men van toverij verdacht. *Godweet* of *godwit* drukt onzekerheid uit. Volgens de Kempenlandse dictionaire van De Bont was *God zal 't oew lone* het dankwoord in de kerk van voorheen als de kerkmeester die met de schaal rondging iets ontving. In hetzelfde werk staan twee spreekwoorden uit *d'Oerse taol: gäld, dä's de God van 't waerk* (geld is de alfa en omega van de arbeid) en *hij verneukte God en scheet in den tämpel* (gezegd van een huichelaar, thans nog weinig bekend). Elemans vermeldt (evenals Van Gompel in de Kroniek van de Kempen) *dè moette Gôt èn de mölder mar schèèje* (= onderscheiden). Wij hoorden de variant *dè zal de mülder en Onze Lieven Heer wèl skèije* (die ingewikkelde zaak laten wij dus rusten).

Bij Johan Biemans (Bij wijze van spréke gesproke III) vinden we *houwt God vur oage en 'w göllep toew*, hetgeen wij uit onze hoek van de Meierij kennen als *haauwt God vur ooge en oew boks toew* (gezegd als wijze raad aan de zoon die het huis verlaat voor dienst of vrijage). In onze streek noteerden wij ook: *God hebbe z'n ziel en de duvel z'n klompe* (gezegd van iemand die overleden of weg is en waaraan men zich niet bijster veel gelegen liet liggen), *God makt d'n dag en wij moete d'r deur* (maak je geen zorgen, alles hangt toch van Gods wil af), *dè zal òn God en 't weer ligge* (dat is van veel dingen afhankelijk), *hij skippert me' God en de duvel*

(hij is niet te vertrouwen), *haauwt God vur oogen en de vrouw in d'n èrm, 't uurste is zalig, 't twidde is wèrm!* en *God, m'ne God wè is m'n lot, kèijhard werke en nog k'pot!* Een mooie volkswens luidt: *God zegene oew mee 'ne strooiwis, dan mêênt den duvel dè't 'n miraokel is* (uitgesproken bij iemands niesbui, aldus Mandos). De Gemertse variant hierop is bekender: *God zegene oe mi de honderdduzend en 'n zèkske kleingeld um te wissele.*

Tegenover bewoners van Brabants hoofdstad wil men volgende slogan wel eens sneerend bezigen: *God wit alles., 'nen Bosschenaar wit alles beeter!* Onze Lieve Heer is schamel bedeed in Neerlands woordenboeken. Vindt men bijvoorbeeld in Van Dale meerdere pagina's over God, Onze Lieve Heer wordt met een enkele zegswijze afgehandeld. In ons dialect is God en de Lieve Heer nogal eens verwisselbaar, maar afgezien daarvan hebben we meerdere zegswijzen, zoals voor een goedgelovig persoon: *ge kunt hum wijsmake dè Onze Lieven Heer op de hèij stô' te tûrve of ge kunt hum wijsmake dè Onze Lieven Heer Hèndriek hiet.* Van iemand die heel lang is kan men zeggen: *diej kan bij Onze Lieven Heer op toffel kijke.* Willem Iven vermeldt: *hij is te lui um 'nze Lieven Hijer goeiendag te zeggen.* Wim van Gompel tekende in Lage Mierde op: *Onze Lieven Heer houdt meer van 'ne plezierige gist as 'n kniezebist.* Ook geeft hij (net als Piet Heerkens voor Tilburg): *slikte soms al harde brokken, bouw op God en stopt oew sokken.* A. M. de Jong spelt: *Ons lieven 'Eerke.* De Bont geeft het overbekende *de Lieven Heer van 't krou bidde* en de schertsende zegswijze: *Onze Lieven Heer is vöort aud* wat ongeveer wil zeggen dat God soms zijn zaken vergeet te regelen, bijvoorbeeld gezegd bij langdurig slecht weer in de zomer. Gerard Ulijn en Ben Janssen maken onder meer melding van: *de mins maakt d'n almanak, maor Onze Lieven Heer 't weer* en *Onze Lieven Heer is zo nie of ie poft wel 'n miske* (God ziet wel wat door de vingers). *Oegotte kek daor* wordt in Den Bosch beschouwd als typische oeteltaal. Willem Iven schreef een bundel onder de titel *Orskot ochottochot.* Harrie Franken maakt gewag van het lied *ene God alleen* (Liederen en dansen uit de Kempen), maar het is nauwelijks denkbaar dat God meer bezongen wordt dan in het door Frans Rombouts (Roosendaal) opgetekende leggendelied *Genoveva van Brabant:* *"zij minde haren echtgenoot en God tot aan haar dood.* Nergens is de Lieven Heer zo goed vertegenwoordigd als in De Brabantse Spreekwoorden van Mandos. Er zijn maar liefst drie pagina's onder Heer OL te vinden. Wij citeren daaruit slechts: *ge moet Onze Lieven Heer gin beschimmeld brood geve* (je moet niet huichelen); *zô gaauw as ge kwaod genog gedaon hed, lot Onze Lieven Heer oe trouwen; et gäld is den tweede Lieven Heer, Onze Lieven Heer zit niej diejp in de*

grond (een boer hoeft niet diep te ploegen) en *tegen Onze Lieven Heer kunde nie meutelen en tegen 'nen bok kunde nie keutele* (er is altijd baas boven baas). *Ieder voor zich en God voor ons allen* heeft in onze hoek van de provincie de prozaïsche variant: *alleman vur z'n èigen en de gèt vur de koffieromme*.

In het begin van deze eeuw, een tijd van grote armoede voor het merendeel van Brabants bewoners, stonden er tal van weefgetouwen in donkere spelonken. Zo onder meer ook in Nistelrode. *Janus d'n Huvender* (106!) uit Dinther herinnerde zich nog hoe hij als passant op weg naar *Oss-mèrt* bij het horen van het eentonige geluid der getouwen spottend zei: *gin brood, gin botter, och God, och God, och Gotte!* Tot onze verbazing vonden wij een variant hierop bij Mandos: *gim brôôt, gim mik, och chôt, och chôt, och chôt, kaoj wééf, 'n streup kènder, och chôt, och chôt, Jan Schiet, Klaas Vat.... rokketokke.* ('n streup = een groot aantal).

Cornelis Verhoeven schreef een "goddelijk" aforisme in de bundel waaruit wij ook het "menselijke" aan het begin van dit stukje ontnamen: *toen God zag dat het goed was had hij zijn bril niet op.*

haauwt God vur ooge en oew boks toew

Haone en henne

Of d'n haon krèijt of niej d'n dag begint toch.

Al in de zestiende eeuw zou Henri IV (Henry le Grand) gezegd hebben: "Je veux qu'il n'y ait si pauvre paysan en mon royaume qu'il n'ait tous les dimanches sa poule au pot" (Hardouin de Péréfixe). Of dit ook gegolden heeft voor de keuterboertjes van Brabant is moeilijk vast te stellen, maar onwaarschijnlijk is het op zijn minst; hier zegt men immers: *ès d'n boer kiep it, dan is de kiep ziek of d'n boer.*

Dat de kip reeds lang het Brabants boerenerf bevolkt is zeker. Al op het spreekwoordenschilderij van Pieter Brueghel (± 1560) staat de *hennenprutter* afgebeeld. Wim van Gompel vermeldt dit woord in de Kroniek van de Kempen met de omschrijving: een persoon die kennis van en liefhebberij in kippen heeft. A.P. de Bont geeft *hennenprutter* (lett. hennentaster) naast *hennenpriester* (persoon die kennis van en liefhebberij in hennen heeft). Met die betekenis vinden we de *hennenpriester* ook bij Cornelis Verhoeven. Bij ons gebruiken we het woord wel maar de betekenis is verschaald tot kippenkoopman. Datzelfde begrip heet rond Grave *kiepekremmer*, zo leerde ons Dorothee van de Graaff.

Pluimvee heeft al eeuwenlang een belangrijke rol gespeeld in het karige gemengde bedrijf van Brabants keuterijen. Er zijn nogal wat spreekwoorden en zegswijzen met haan, hen en kuiken, maar laten we eerst even naar de dialectbenamingen kijken. Voor West-Brabant moet men weten dat *kiepke* de roepnaam is voor een kalfje en niet zoals in het oosten een kuikentje of kippetje. Jan Stroop geeft in zijn stukje over de familie kip heel wat benamingen voor het Westbrabantse pluimvee. Via de leeftijdsstadia volgt de opsomming: *pielekes* (kuikentjes), *pielen* (zonder dons), *poelies* (jonge hennen), *tieten* (volwassen kippen). Volgens Stroop zou het laatste woord in Oost-Brabant *tuut* zijn, hetgeen wij tegen moeten spreken voor onze streek; wij zeggen ook *tiet* net als Verhoeven (Udenhout) en De Bont (Oerle). Voor het westen van onze provincie vermeldt Stroop ook nog *titskes* voor hele kleine kuikentjes. Het Woordenboek van de Brabantse dialecten (aflevering 6) geeft een schat aan informatie betreffende het pluimvee (bl. 950 e.v.). De voornaamste conclusie daaruit voor ons is dat het ouderwetse woord *tiet* voor kip door heel onze provincie voorkomt, dat *kiekjes* en *kiekentjes* vooral in Belgisch Brabant gehoord wordt en dat *tuten* enkel rond Boxmeer en in Budel voorkomt. Vooral Midden-Brabant 'vertoont' behalve

kippen en *kiepen* ook *hoenders*; *hennen* is kennelijk vrij gebruikelijk voor het ruime oosten van onze provincie. Indachtig haantje de voorste beginnen we met de mannelijke kip in de metaforiek: (wij zeggen overigens met vele Brabanders *haon*) *'ne Goeien haon is niej vèt* (gewicht draagt niet bij tot viriliteit) is wel door het hele land bekend. Dat geldt zeker niet voor: *zô mager ès 'nen haon vur z'n kniejes* (heel mager) en voor *hij din d'r op af ès 'nen haon onder de kroesele* (met grote graagte; hanen zijn blijkbaar dol op kruisbessen). *D'r kan ginnen haon gelubd worren of hij is t'r bij* betekent dat bedoelde persoon altijd van de partij is wanneer er iets te beleven valt (*gelubd* = gecastreerd).

Evenals de Duitsers (Wenn der Hahn kräht auf dem Mist, ändert sich 's Wetter, oder es bleibt wie es ist) hebben wij een komische weerspreuk waarin de haan victorie kraait: *krèijt d'n haon 'saoves, dan is oew lot, mèrge mot of d'n haon k'pot* (*mot* = mist).

Van iemand die heel verwaand (maar niet al te gracieus rondstapt, zeggen we: *hij traai rond ès 'nen haon me' stront tusse z'n teen*. Kinderen die nieuwsgierig vragen wat de pot schaft, krijgen wel het plagende antwoord: *'n haonenèij! Hèrfsthaon* is de schimpende benaming voor een wat trotse oude charmeur. Jan Elemans die voor *Huisseling den hōôn, de kiep* en *de kōjkes* geeft, meldt de boerenwijsheid: *koej moette aaw hebbe èn kieppe jōng* (die presteren het best in melkgift en eierproductie). De Bont vermeldt *me' d'aauw henne de mars in gōôn* (gezegd van een vrouw die geen vrijer meer zal kunnen krijgen; bij ons zegt men *de maand ingaon*) en *hij leupt kräk rond lāk 'n leggende hen - hij weet nie woor-ie z'n nestaei legge zal*.

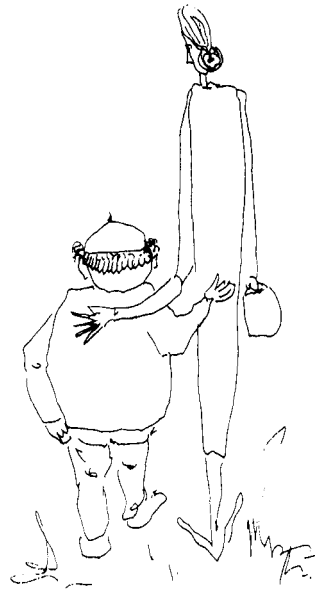
Bij Biemans vinden we *hij keek krèk lèk de henne van Bèst ès den boekend op is* (een zuur gezicht zetten; *boekend* = boekweit). *Ze kiejk ès 'n hen diej krèk 't snot hà'* (ze keek zeer ontdaan) is enigszins vergelijkbaar met *ze ziet 'r ùit ès 'n hen diej stō' te trure* (ontdaan en ziekelijk). *'n Goei hen duikt wel* wordt volgens Nol van Roessel spottend gebruikt tegen een kleine man die een grotere vrouw getrouwd heeft. *Iets moete wè de henne niej kunne* betekent dat men moet plassen en *twee hennen op inne nest akkerdere niej* houdt een advies in tegen het gaan inwonen bij de ouders.

Tiet was bij ons vooral gebruikelijk als lokroep voor de *kiepen* of *henne*, waarbij het woord (net als bij Verhoeven) vooral kinderlijk aandeed: *zulle we 's nor de tietjes gōn kijke? Diej skaow kloek dūrft heur tietjes niej te laote ziejn...* Toch werd *tiet* ook wel algemeen gebruikt voor kip: *d'n hennepriester kwaamp me' 'n kaar vol tiete langs*. Het gezegde *'t lupt ès 'n tiet* betekent dat het als een fluitje gaat, maar heeft in oorsprong waarschijnlijk niets met de kip en alles met de tepel van doen. *Kiep* komen

we tegen bij Wim van Gompel die het woord *binnenkiep* geeft voor bleke kostschoolmeisjes. In hetzelfde artikel (in de Kroniek van de Kempen) ontmoeten we *kieke* voor een bang persoon. Wij gebruiken vanouds het nog nauwelijks gehoorde woord *kùkske* voor kuikentje dat nog voorkomt in de zei-spreuk: *goewd geboerd, zin Tinus, twèlef èijer, dèrtien kùkskes*. De Bont maakt nog gewag van *kö.k, kuik* zn. vr. voor jonge kip, hetgeen wij niet (meer) kennen voor onze streek.

Bij Mandos staan wel een twintig "hanige" spreekwoorden, waaronder: *daar is een haan van de riek gevallen* (er is een voornaam persoon gestorven); *d'n haon van half ellef* (een goedkope haan: iemand die op koopjes uit is); *dieën haon moete nie in de boter braoje* (die vent moet je niet in de watten leggen) en de zei-spreuk *gij zijt nog niej me' mij klaor, zin d'n haon en hij hà' de pier half op*. In Brabantse Spreekwoorden zijn de "kippige" zegswijzen ook goed bedeed. We noemen slechts: *'n hen li as ze sti* (woordspeling: 'n kip legt/licht als ze staat); *wete wor 't henneke te nest gô'* (de oplossing weten); *ge zoudt er de hennen van te bed doen en zelf op de hort gaon zitten* (uiting van verontwaardiging) en *de slimste hen li' nog wèl 's in de nittele* (iedereen kan zich vergissen).

Dat ook al voor de komst van de legbatterijen de eierproductie belangrijk was, bewijst de zegswijze: *de henne zitte me' de kont nor de winkel*. Tot slot verzuchten wij met Johan Biemans (Bergeijk): *wa-j-ist toch iejt, wa-j-ist toch iejt, zeuve haone èn gin tiejt!*

'n goei hen duikt wèl

Jikkes merante!

De naam van de 'gezegende' komt vanzelfsprekend voor in de taal van een samenleving waarin de R.K. kerk zo'n machtige vinger in de pap had. De naam van de Heiland werd net als in basterdvloeken nogal eens vervormd. Zo kon men in ons dialect naast *Jizzus* en *Sjizzus* ook *Jikkes* en *Jikker* horen. Willem Iven spelt 't *kiendje Jizzus* (Bistenspeul). De Bont geeft *jekeres* als tussenwerpsel in verbindingen als *O jeekeres!*, *bä jeekeres!* met de betekenis O jee! Natuurlijk is dat Nederlandse *jee* ook niets anders dan een basterdvloek die uit Jezus voortkwam. Franck en Van Wijk's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal vermeldt ook *jemie* en *jeminee* als verbasteringen van Jezus Maria. (Heestermans vermoedt dat *jeminee* van Jezus domine (Heer Jezus) komt.) Zelfs *ajakkes* en *jakkes* resulteerden uit Ah Jezus! zo zeggen deze autoriteiten. In het dialect van Kempenland komt blijkens De Bont *jenderes* voor waarbij hij aantekent: vgl. Willeke Bruis, blz. 157 *Jééndrus-van marante* en *alle jeenderes!* Ook geeft hij *sjeenderes marante* en *jerem!* Cornelis Verhoeven maakt in Herinneringen aan mijn Moedertaal gewag van *ojkkeres* als uitroep van spijt. Soortgelijke verbasteringen zien we in het Engels: *jabers*, *jebers*, *jeepers* en *jee-whizz* voor Jesus. (Onions in the Oxford Dictionary of English Etymology noemt het euphemistic deformations of Jesus). In het Duits is het verschijnsel eveneens bekend: *oje*, *jemine* en *herrje!*

Jikkes merante is een uitroep die ons al jaren biologeert. (*Jikkes* = Jezuke) Cornelis Verhoeven vertelde ons dat het laatste stuk naar zijn gevoelen een verbastering moest zijn van "Maria-nog-aan-toe", hetgeen ons zeer plausibel leek. Henk Buijks (archivaris van het Maasland) vertelde ons dat de uitroep in het land van zijn jeugd (Etten-Leur) vooral als *Hereke van Meraante* gezegd werd. Henriette Kegge (Princenbeek) schrijft in Toentertijd *jirrekes van meraante*, A.M. de Jong (Nieuw Vossemeer) *jirre-meraante* (Merijntje Gijzens Jeugd, Het Verraad) en de bundel Tilburgs Dialect geeft *jikkeres van merante*.

Bij Felix Timmermans vonden we *Heere van Maderanten* (Boerenpsalm) ter illustratie van het feit dat het gegeven ook bij onze zuiderburen bekend is. Dat het hier om dezelfde verbastering gaat lijkt nauwelijks twijfel. Ernest Claes schrijft: "*Seezesmarantegoeds!* wat heeft de Witte dikwijls gegriezeld!". In den *iechtetrekker*, jaarboek 1986 van de heemkundekring Huijbergen vonden we een stukje van C. Hoeckx waarin

deze vertelt hoe hij voornoemde 'vloeken' vernam bij zijn grootje. (Hij gebruikt overigens ook *Gods van Meraante* in zijn verhaaltje). Hij besluit zijn relaas met: "Het bleken geen vloeken te zijn, maar eerder aanroepingen tot de Almachtige om hulp, want *Jezus van Meraante* betekent: Jezus van Maria en Anna ten Drieën..." ("...") "Ook de onzichtbare 'vloeker' van *sakkernondeju* had een vrome bede gedaan, want hij had een aangepast woord gebruikt voor het Franse 'Sacré Nom de Dieu', wat 'heilige naam van God' betekent". A.P. de Bont geeft in Deel I van Dialect van de Kempen (in de Klank- en Vormleer) onder Tussenwerpsels tevens *Hällige Marante Zoewte* (zie gevoelsklanken, blz. 458). Bij veel gebruikte termen zien we vaak tal van verbasteringsvarianten. Zo komen we bij Johan van Os in zijn Maas en Waals woordenboek *jegert* tegen als uitroep: *Jegert nog aon toe!*, ook daar is de oorsprong waarschijnlijk Jezus.

Dr. Hans Heestermans (in *Witte nog?* (Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen) heeft getracht *Jezus van Merante* te verklaren. "Niet-Bergenaren vragen wel eens aan een Bergenaar of hij weet hoe Jezus van zijn achternaam heet. Nou, toevallig weten we dat. Wat ik niet weet is hoe we aan die toevoeging 'Merante' komen. Met wat aarzelingen en slagen om de arm dus de volgende verklaring. Het zou kunnen zijn dat het te maken heeft met het woord *maraan*. Maraan komt uit het Spaans 'marrano', dat 'varken' betekent. Het wordt met name als scheldwoord gebruikt voor een 'afvallige' een 'ketter'." Vervolgens verwijst Heestermans naar enkele regels uit het lied 'Merck toch hoe Sterck': "Hoor de Spaensche trommels slaen! Hoor Maraen's trompetten!" ("...") "Zo zou 'Jezus van Maranen' verbasterd kunnen worden tot *Jezus van merante*. Later, na een reactie van P. Luijcks uit Etten-Leur schrijft Heestermans: "Eenvoud is het kenmerk van het ware. Er is een veel eenvoudiger oplossing, die daarom dus ook waar is. De moeder van Jezus is Maria, en de moeder van Maria is Anna. Dat wordt dus Jezus van Maria van Anna. Op zijn Brabants ook wel *Aant* of *Ant* en dan zitten we heel dicht bij Merante."

Uitdrukkingen en spreekwoorden met Jezus zijn er weinig in ons dialect, maar in de Nederlandse dictionaries vinden we nagenoeg niets. Alleen bij Van Dale staat bij Jezus: als tussenwerpsel (vloek op overeenkomstige wijze gebruikt als God en vaak afwijkend gespeld (*jezes, jesis*), ook met toevoegsels: *wel allejezus! Jezus-Maria-Jozef! Jezus Mina!*

In onze streektaal zegt men wel: *ge kunt hum wijsmake dè Jezus Hèndriek hiet*, waarbij aangetekend dat Jezus meer als Onze Lieve Heer gezegd wordt. De zegswijze *dè zal zônne allejezus niej zen* geeft aan dat men het niet zo'n geweldig karwei vindt. Wordt het daarentegen wel als een

heel werk ervaren, dan kan gezegd worden: 't is 'nen hillen hirrejee. Iemand is 'ne staole Jezus wanneer hij zich zeer houtherig, stijf en weinig flexibel voordoet. Ook verwijst de term wel naar jongens die (quasi-) ongeïnteresseerd langs meisjes lopen. De spotters hebben de vrije hand bij het vervormen van namen en termen uit het katholieke geloof, zo illustreert Wim van Gompel in de Kroniek van de Kempen, 1985: "Nicodemus wordt omgedoopt tot *Nico de Mus* en Apostelen van Jezus worden *appelstelen van je zus...*"

Men hoort *jikkés merante* niet zoveel meer in onze omgeving, *sjizzes merante* en *jeremerante* evenmin. *Jeminee* en *Jezus Mina* hebben allengs de overhand gekregen. *O jee* en *Here jee!* zijn natuurlijk ook verbasteringen (verzwakkingen) van Jezus.

Wel allejezus!, zou men afrondend kunnen verzuchten, maar dat kan hier kwalijk zonder de kinderlijke spotspreuk uit onze jeugd geciteerd te hebben: *jikkés merante, bid vur de klante, bid vur onze Jan dèttiej lèkker poepe kan!*

jikkés merante, bid vur de klante, bid vur onze Jan dèttiej lèkker poepe kan!

Over koei en kalver

Om het vrouwelijk rund qua dialektuitspraak meteen bij de horens te vatten kan men het beste terecht in het Woordenboek van de Brabantse dialecten en wel onder Rundvee blz 325 e.v. van aflevering 3. *Koej* schijnt de meest voorkomende uitspraakvariant te zijn, maar ook *koejje* en *kuuj* komen voor. In het enkelvoud zegt men bij ons *koew* en het is voor ons altijd verwarrend wanneer iemand *koei* voor het enkelvoud gebruikt.

Elemans maakt melding van het feit dat men in het zanddorp Herpen (bij Oss) *kôw* zegt terwijl de naburige Huisselingse boer over de *koe* spreekt.

De Bont geeft als uitspraak *ku.u* voor Kempenland, meer in het bijzonder Oerle, en vermeldt het verkleinwoord *koেকে*. "Om iemands aandacht te trekken zegt men wel schertsenderwijze 'n *koew in de locht!*", zo schrijft hij. Hij geeft de allitererende zegswijze *al leupen de koei in de koole* (al is er nog zo'n haast bij) en besluit met *die raecht um 'n koew die geeft er een toew* (procederen kost geld).

Elemans haalt de oude boerenwijsheid boven: *woor en zwaluuw wônt chö gén koe kepôt*. Bovendien komen we bij hem de vergelijkingen *geeven ès en vorse koe* en *spellen* (diarree hebben) *èz en spörrie-koe* tegen.

De koe is wellicht het boerderijdier dat het meest bloemrijk gebruikt wordt in de metaforiek van onze streektalen. Het was waarschijnlijk ook het belangrijkste dier voor onze agrarische voorvaders.

Bekende zegswijzen uit onze regio zijn: *de diej he' al veul koei op d're kop geziejn* (zij heeft al vaak (in de vrije natuur) de liefde bedreven); *ze kiejk ès 'n koew diej kalve moes* (ze was onaangenaam verrast); *ze hitter verstand af ès 'n koew van veugelkes vange* (ze heeft er geen enkel verstand van).

D'r is gin koew me' gemoeid en *'t gô' niej um de vurste koew* betekenen beide dat er niet zoveel op het spel staat. *Ze heure bij mekare ès romme èn koew* zeggen we van onverbreekelijke combinaties. *Hij laacht nog niej al ziet iej 'n koew me' 'n k'sjèt ôn* houdt in dat iemand moeilijk aan het lachen te krijgen is en *we zen me' ons koei van 't ijs* betekent dat we de grootste problemen achter de rug menen te hebben. *Hij blef liever onder z'n koei* wordt gebruikt voor iemand die nogal mensenschuw is en *hij velt alt' in de koestront* beduidt dat iemand voor het ongeluk geboren is.

Bij het kaarten kan men navolgende kreet horen wanneer de troeven vlot vallen: *"'t velt, 't velt ès 'n koew diej spelt!"* Dat het laatste veel indruk maakt, blijkt gok uit *koei kunne wèl over 'n zeuvejôrrige heg spelle!*

In onze omgeving kent men de volkswijsheid: *ès de koei de wèij geziejn hebbe, freete ze ok op d'n dries* (na wat van de wereld gezien te hebben waardeert men de naaste omgeving beter) een andere oude wijsheid is: *ès twee koei vèchte leij 't gras 't miste.*

Het bekendste dialectspreekwoord is waarschijnlijk: *me' mager koei en 'n heel vèt pèrd is hil 't geboer gin donder (bliksem) wèrd* (magere koeien en vette paarden duiden op slecht management binnen de boerennegotie). Een sardonische zei-spreuk met het Brabantse roodbonte rund is: *d'r is gin koew me' gemoeid, zin Hardzak en iej hà' z'n moeier begrave. Es aauw koei beze dan klappe de klaowe* horen we schamper zeggen wanneer personen op leeftijd dartzel willen wezen (*beze* = wild door de wei rennen met opgestoken staart).

De koei leeze van de zomer grovven druk hoorden wij van Dorothee van de Graaff. Men bedoelt dat het rundvee maar weinig gras te vreten heeft (onderaan is de grasstengel "grovver"). *D'n beugel wordt grotter ès de koew* verzuchten we wanneer de kosten het eventuele profijt te boven gaan. *De leste koew maak 't hekke toew* wil zeggen dat men verwacht dat de laatste de deur sluit.

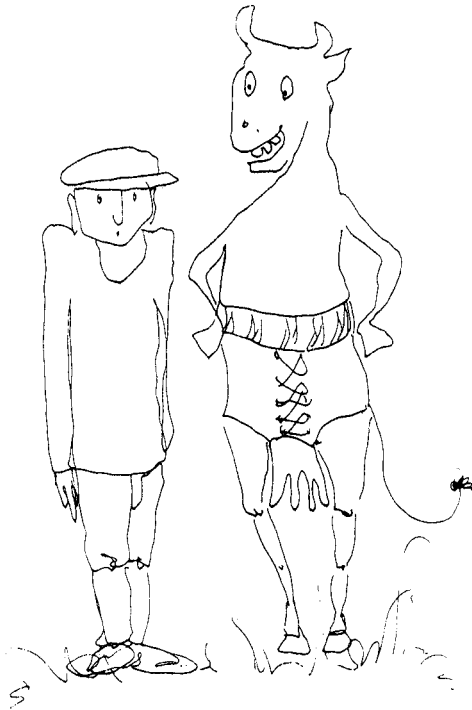
In De Brabantse Spreekwoorden van Mandos staan bijna vijf volle pagina's met het trefwoord koe. Wij kozen daaruit: *réégen op den urste Pozdach chift de koej gebrôôje gras, mûlders dochters en braauwers koei zen zelden goei en dur is gin één koei of ze lekt nog us gère* (ook oude personen genieten nog graag). Het kalf krijgt bij Mandos een vijftwintigtal woordverbindingen op zijn naam, waaronder *'n kalf kan tegen 'n koei nie stoten* (een mindere kan van een meerdere niet winnen), *de kuuskes waren van de wis gesneje* (bij een feest in Veghel, waar de *kuuskes* wone, sprongen de inwoners uit de band) en *'n nuchtere kalf en 'ne zatte mens stoten d'r eigen nie lichelijk.*

Voor kalf wordt in onze oostelijke hoek van Brabant veelvuldig *kuuske* gezegd, hoewel ook het Peellandse *mùk* bekend is. *Kuuske* kan binnen de provincie tot grote misverstanden leiden; immers in West-Brabant (Wouw) is *'n kuuske* een varkentje, terwijl het kalfke daar de roepnaam *kiepke* kan krijgen. (Zie Jan Stroop: *kiepkes* en *kuuskes* in Sprekend een Westbrabander). (Bij ons is *kiepke* enkel gebruikelijk voor kuikentje, zoals we al zagen bij *haone en henne*). *Daor duu 't kalf de hèij in* zeggen we wanneer iets misgaat en als men erg vroom is kan er schimpend gespot worden: *daor worre de kalver nog wèl gedôpt.*

Wè zedde toch 'ne kuus is vergelijkbaar met *wè zedde toch 'n lompe koew;*

het eerste is wel beduidend vriendelijker en betekent: wat ben je toch een onbezonnen, dartel individu. *De zeegen me' t kuuske* is een succeswens voor een nieuwe onderneming; *'t kuusken is behaauwen* werd wel gezegd wanneer de baby opboerde en *'t kuusken is t'r* kon men horen wanneer de 'operatie' gelukt was.

"Als in het dagelijks leven ergens hard aan getrokken moet worden, roept men wel spottend: *Trék Tröøj, de koe die kalft!*", zo lezen we bij Elemans. Er zijn beslist nog *veul meer aauw koei ùit de sloot te haole*, maar ons "gras" is op.

hij laacht nog niej al ziet iej 'n koew me' 'n k'sjèt òn

Lievermènnekes, lissen en lampepoetsers

Ic was in mijn hoofkijn om cruyt gegaen, Ic en vanter niet dan dijstel ende doorn staen. (Suster Bertken)

Metaforiek met bloemen- en plantennamen is nogal beperkt. Het is wel aardig om een uitdrukking als onder de groene zoden liggen te vergelijken met *onder de pèine ligge*. In de ons omringende talen heet het *pushing up the daisies* en *sich die Radieschen von unten angucken*.

Harrebomée geeft een kolommetje spreuken met het trefwoord bloem, waarvan wij *men doet beter geene bloemen te plukken, als er brandenetels gewied moeten worden* de aardigste vonden. Het gaat er ons deze keer meer om de dialektnamen binnen het Brabantse aan te stippen. Er zijn eigen woorden voor vele kruiden. We beperken ons tot bekende bloemen en planten uit de taaltuin van onze omgeving: vroeg in het voorjaar bloeien de *knikeujkes*, een verbastering van knikhoofdjes (sneeuwklokies) die door Marie Gijsen als *vastenavondzotjes* werden aangeduid voor Berlicum (Brord en Hanne). Wij hebben de naam in onze woonplaats nog nooit gehoord en Heukels (Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten) geeft de naam voor o.a. Twente, Utrecht en Zuid-Holland met de vermelding dat de naam ook in Vlaanderen voorkomt. Wanneer we even *d'n hof* mogen volgen, komen we achtereenvolgens tot de volgende "cultuur"-bloeiers: *petunnekes* (primula veris) Heukels geeft *peteunikes* voor West-Brabant en Tilburgs Dialect vermeldt voor deze plant de naam *mertuntjes*; *mèijbluumkes* (bellis perennis-madeliefjes), *pôslillies* (narcissen), *knillusrooze* (pioenrozen), *kruinagels* (seringen), *k'muniebluumkes* (violieren), theeblomme (muurbloemen), *lisse* (iris germanica), *lievermènnekes* (dianthus barbatus, duizendschoon), *snuffelkes* (dianthus plumaris, grasanjers), *poppeskuuntjes* (digitalis purpurea, vingerhoedskruid), *muurleuperkes* (tropaeolum majus, oostindische kers), *kermisblomme* (bij ons waren dat de herfstasters vanwege de najaarskermis) en tot slot de *winterasters* (chrysanten).

Bloemen die we in het wild plukten waren de *mèlkstaars* (vogelmelk), de *kattestarte* (wilgenroosjes), *pinksterblomme* (margrietten) en de *lampepoetsers* (lisdodden) die spottenderwijze vanwege hun bruine tint ook wel ooit *retepoetsers* genoemd werden. Vergelijken we De Bont en Elemans dan zien we dat vele van deze benamingen ook in De Kempen en het Maasland bekend zijn. Soms wijkt de uitspraak wat af (*kernelisrö.s* en *knillesroe:s*; *péttertunnekes* en *petunnekes*). De Bont vermeldt er ook

die wij niet kennen: *o.vendöle* voor teunisbloemen en *pestoorstippen* voor de eendagsbloem (*tradescantia virginica*). Elemans geeft *krèèlekes* voor blauwe druifjes en *fieggelie.re* voor violieren; bij hem heet de lis *lies*. Buiten de tuin geeft de Kempenlandse woordenlijst onder meer *reumer* voor de haagwinde die bij ons doorgaans (*grootte*) *pispot* heet, *stareman* voor vogelmelk en *poesmenmen* voor de kamperfoeliebloemen.

In Woord en wereld van de boer (Elemans) vielen ons vooral de volgende plantnamen op: *hônneklótjes* (speenkruid), *koffiebloem* (butomuszwane), *toe.ters* (waterscheerling), *driekant* (egelskop) en *wortelzóót* (wilde peen). Jan Stroop maakt in Sprekend een Westbrabander II melding van *pèrdestèert* (equisetum), *ruts* (*polygonum persicaria*), *zulleker* (*rumex acetosa*-zuring), *wulde wijgert* (*bryonia dioica*, heggerank), *broennekels* (brandnetels) en *pisblomme* (*taraxacum officinale*, paardebloemen vgl. Fr. pissenlit)

Wat de tuinplanten aangaat valt op dat Stroop *flier* schrijft voor violier (*cheiranthus*), *kruinaogels* naast *knaogels* (voor de noordelijke omgeving van Breda) en *sjinoffels* voor onze *snuffel*. Hans Heestermans maakt in zijn bundel *Witte nog?* melding van het Westbrabantse *boeretuile* voor onze *lievermènnenes* en van *paasblomme* voor onze *póslilliej* (narcis). Volgens het Woordenboek der Nederlandsche taal kan met *paasblomme* echter ook de pinksterbloem, de judaspenning of het madeliefje bedoeld worden. *Gypsophila* (gipskruid) heet bij hem *'emdeknopkes*.

Wim van Gompel schrijft in de Kroniek van de Kempen over onkruid: *Jan-pik-hang-aon* is het kleefkruid (*galium aparise*) dat in onze hoek wel *plèkbülleke* genoemd wordt. *Girtje poep* is de Kempische volksbenaming voor *senecia vulgaris*, het klein kruiskruid. Frans Hoppenbrouwers laat opa Smeders tussen *miert* en *milloe* werken in d'n hof, het lijkt ons dat hij vogelmier en melde bedoelt. Bij Dr. A. Weijnen (De dialecten van Noord-Brabant) vinden we *platters* als benaming voor de paardenbloem. Stroop en Heestermans geven die naam met de aantekening dat het vooral op de bladeren slaat. Iets dergelijks zien we bij ons met de namen *èrdgal* en *platgaoter* voor hetzelfde kruid. De Bo geeft in zijn kruidwoordenboek: *platen; gulden-plate* vinden we overigens al bij Anna Bijns. Onkruid in het algemeen wordt bij ons meestal als *bocht*, soms nog als *pluksel* aangeduid. *Pluksel* betekende dus niet alleen spurrie en knolgroen maar ook de wilde veldgewassen die in de *plukselkaol* gewassen en aan het vee gevoerd werden. In Vorstenbosch hoorden we de boerenwijsheid *pluksel mèije is pluksel zèije*, waarbij bedoeld werd dat het onkruid zich bij het maaien enkel maar uitbreidt. Hetzelfde idee ligt ten grondslag aan de zegswijze: *wie z'n roewt één jaor lôt staon moet zeuve jaor ón 't weije gaon* en daarmee hebben we een derde benaming voor

de vermaledijde wilde gewassen: *roewt*. Stroop zegt dat het woord *vuil* in West-Brabant het meest gangbaar is voor ongewenste tuingewassen. *Pèine* (*triticum repens*) komen we bij De Bont tegen als *pä.ne* en bij Elemans als *pöön*; het schier onuitroeibare kweekgras dat zoveel weerstand opriep dat er zelfs een werkwoord *pèine* of *ùtpèine* aan te wijten is. *Pèine make muujg lèine; de koisten bocht diej ge hebbe kunt* laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Dan hebben we het nog niet gehad over *haozegèrf* (duizendblad), *reng* (zwaluw tong), *ummendrèij* (heggerank), *hondstong* (smalle weegbree), *wegentree* (bij ons varkensgras en niet zoals bij Elemans weegbree), *klès* (klis) en *kwalster* of *krallenbocht* (nachtschade) gehad om nog maar niet te spreken van de talrijke vrucht dragende gewassen zoals de vrijwel verdwenen *eeve*, *d'n tèrref* (tarwe), *de rog* en *d'n boekend* (boekweit) door oudere mensen ook wel *bongend* geheten. Dat laatste gewas is ooit maatgevend geweest blijkens volgende oude spreuk: *van boekend zèije tot boekend mèije he' d'n boer wer skaftted*.

Bij het vroegere binden van de schoven hadden de oogsters vanzelfsprekend een grote hekel aan doorns en distels, toch waren er ergere dingen: *dijssels en dorres doen zeer, mar kanoi tonge nog meer!* (De *dijstel* van Suster Bertken is bij ons nu nog *dijssel*). Cornelis Verhoeven meent zich te herinneren dat men vroeger in Udenhout als een soort afjacht zei: "*Liever? Lievermènnenes bloeien in mèij!*". Dit als variant op *lieverkuukskes worre hier niej gebakke*.

kattestart en hondstong, kijnderskuuntjes en pispùtjes

Maansminse en meidevolk

Het woord *mins* wordt in ons Brabants dialect voor beide geslachten gebruikt. Een getrouwde vrouw kan het over *heure mins* hebben en een gehuwde man zou kunnen spreken over *dè mins van ons* terwijl hij op zijn vrouw doelt. We moeten daarbij wel aantekenen dat het laatste aanzienlijk onvriendelijker overkomt als het eerste. *Mins* heeft in menige Brabantse voordracht tot herhaalde grappen geleid: we herinneren ons dat Thieu Sijbers melding maakte van het feit dat *mins* in de aanduiding van een vrouw altijd onzijdig wordt; Nol van Roessel meldt in een van zijn toespraken dat een vrouw aangeduid met *mins gin goei* was. Eerder citeerden wij Cornelis Verhoeven's aforisme: de mens wikt, 't mens beschikt. Van Sjef Verhoeven (Tilburg) kregen wij navolgende zinsnede door: *ik wil nie op m'ne man stuite, mar ik moet zegge, dèt-ie nog nooit 'ne meens gin rècht gedaon hee*. 'n Bekende spreuk uit onze omgeving is: *'ne mins me' 'n zoer gezicht moet ginne winkel beginne*.

De tweeledige betekenis van *mins* heeft waarschijnlijk geleid tot het dialectwoord *maansmins* naast *maanskèirel*.

De Bont zegt dat *manne* en *männekes* in Oerle behalve voor mannen ook voor mensen, dieren en dingen gebruikt worden. Hij geeft als voorbeeld: *ge moet die manne nie teigespreke...* (er worden vrouwen bedoeld!) In Dialect van Kempenland vinden we ook: *as ge mār dokt, dan bende de man* of *dan bende 't männeke* (d.w.z. dan word je geacht).

De verbinding *'t männeke zen* kan echter ook betekenen de dupe zijn: *agge valt, dan bende 't männeke* of dat is het ware zoals in *koule dā's 't männeke* (kolen dat is dé brandstof). *Männekes* werd oudtijds gebruikt voor kleine kinderen ongeacht het geslacht, ook wordt nog altijd *kleinmanne* gebruikt voor jeugdige jongens en meisjes. (Hiervan getuigt het fraaie lied van Arie van Rozendaal met de titel *de vier klein manne*.) De Bont vermeldt *völ pokmanne* voor gepokte aardappelen, *strabante manne* voor kalkoenen, *nutte manne* voor (onnutte) kippen en *krulmanne* voor krulkolen. De taalgeleerde uit Oerle spreekt terecht van een voorliefde van de Kempenaars voor het woord man en illustreert dat met talloze namen en samenstellingen met het lid -man en -mans. Natuurlijk geeft hij ook *mansmins* met de toevoeging opposita *vraumins* en *we.smins*.

Cornelis Verhoeven geeft in zijn Udenhouts idioticon bij Herinneringen aan mijn moedertaal: manmens (*manmie:ns*). Jan Elemans schrijft in

Woord en wereld van de boer: "Heel in het algemeen worden mensen aangeduid als *minse*. Vaak betekent *mins* man: *ene minz èn z'n vrôw*. Ook Wim van Gompel heeft in Kroniek van de Kempen al ooit betoogd dat het woord *mins* niet altijd helemaal hetzelfde is als het Nederlandse mens; hij illustreerde dat met: *ik ben ginne mins gelijk* (ik voel me ziek); *hij was moeiermins alleen*; *Kee mee d're mins-op-weg* (haar aanstaande); *'t mins verschoot d'r eigen*; *gef dieje mins ok 'n pilske*.

Mandos geeft onder het trefwoord *mens* bijna drie volle pagina's. Daarvan kozen wij *as g'op grote meense kakhuizen gaat, dan valde dur den bril* (wie de grote heer wil uithangen, komt bedrogen uit); *'nen ouwen mens en 'n ouw perd zen geen klote werd, mer 'n ouw wijf en 'n ouw koei zen aaltè goei* (een oude man en een oud paard zijn niets waard, maar een oude vrouw en een oude koe zijn altijd goed; zij blijven produktief) en *rijke lui zijn deur de bank èrrem mense mee veul cente*.

Bij Mandos vinden we ruim 40 zegswijzen met het woord *man*: *d'r zen net zoveul goei maans as rooi gaans* (er zijn dus geen goede mannen) vonden wij daarvan de meest markante.

De Bont maakt gewag van het verdwenen *mansfést*, een feest voor enkel de mannen uit de buurt. Bernard van Dam (Oud-Brabants Dorpsleven) bericht over de *meidenvisite*, hetgeen wij kennen als *meidefisje*. Bij Verhoeven heet dit met wat ruimere betekenis *knöllekesspinning*.

"Een meisje in de zin van verloofde wordt *en mèjt* genoemd, een jongen in dezelfde zin *ene vréejer*. Normaal betekent *mèjt* dienstmeid", aldus Elemans voor Huisseling bij Ravenstein. Hetzelfde zal voor veel Brabantse dialecten gelden. In West-Brabant kent men nog het woord *madeke* voor bruidsmeisje in de processie, zo lezen we bij Dr Hans Heestermans in *Witte nog?* Het is de Bergse vorm van *maagdeke* zoals de witgeklede processiemeisjes in Vlaanderen genoemd werden. Bij geen van deze schrijvers hebben wij spreekwoorden of uitdrukkingen gevonden met *meid* als basiswoord, maar ook bij Van Dale konden we weinig meldenswaardigs bespeuren buiten *naar de meiden lopen*.

G.A. Mesters vermeldt in zijn spreekwoordenboek: *de meid doet als de maaïen*; *zij springt van weelde uit het spek en de meid en de kat heeft altijd wat, maar de knecht en de hond moet wachten totdat het (eten) komt*. In ons dialect kennen we er heel wat meer. Daar zijn eerst en vooral de oude wijsheden: *driej manne en een meid, dan is de meid 'ne slaaf, mar driej meide en inne man, dan is de man 'ne graaf!*; *niej tege te haauwe zen 'nen boer me' 'n vaon, 'n pond prùime en 'n meid op traowe*; *'ne goeien boer haauwt 'r twee meiden op nao*; *één vur 't verliejs..;*'ne gèldbùil, 'n fles sneevel en 'n jong meid moete noit alleen laote!; *meide bloot, blommen in de sloot*; *fluitende meide, krèijende henne, brullende koei, zen zèlde mar*

goei; 't is mistal zoo dè meid èn knècht ofwèl vreijs ofwèl vècht en bij 'n kaoi pèrd moete aachter 'wegblijve en bij 'n jong meid veur. Veul stal-rumkes, daor hebbe ze meide me' veul koei, (zegt de inhalige vrijer). Soms beet de meid van haar af: "as ge me vandaag huurt, ze'k mèrgen oew dienstmeid" zei ze als haar teveel besteld werd. 'n Haor in de bôtter, de meid kan vertrekke duidt aan hoe wankel haar dienstverband was. "Mistal mènde ze dan dètter d'n boer me' vreej", zo vertelde Antonet van de Wijdeven (Schijndel). Dan zijn er nog de zei-spreuken met haar in de hoofdrol: *praoten en brèije, zin de meid en d'r waar 'ne steek los; dè skilt 'n bed, zin de meid en ze sliejp bij de knècht*. Mandos maakt melding van tien spreekwoorden met *meid* en een 25-tal met *meisje*.

Sommige oude zegswijzen liegen er niet om: *minsen en honde diej doen de ronde, mar katten en wijve diej moete thuisblijve...*

Natuurlijk neemt de meid in onze streektaal ook wel eens wraak op het manvolk: *maansvolk denkt dèsse ordelijk zen, zin Door umdèsse wete òn wiej dèsse moete vraoge wor d'r skoewn stôn*. Er is waarschijnlijk al sprake van enige escalatie wanneer we belanden bij: *'t is zô wijd mis ès 't kan, zin de mins; de gèit k'pot en 't wijf beeter...*

'ne Mins is zô oud ès z'n vrouw d'r èige vuult. Zoo 't mènneke, zoo 't gespènneke. En dan was het vroeger ook nog zo in onze buurt dat de mensen zeiden dat er *g'rdimme dik meer gistelijke ès minse in 't dùrp (me' al z'n klôsters) wônde!* Uit de mond van een dorpsgeestelijke tekenden wij op: *arbeid is zaligheid* (zeggen ze), *mar dicht bij de meid is arigheid*, ... zeggen ze ook. *'t Is ùit, zin de meid en ze goide d're rok over de heg.*

't is ùit, zin de meid en ze goide d're rok over de heg.

Gin name noeme, Nilles!

Een jongen heet geen Hein, maar Harry. Jan is plat; zeg Johnny. En Willem - dat moet Willy zijn, en Toon natuurlijk Tonny..., schreef Charivarius in 1914. Over namen vinden we in het vocabularium van De Bonts Dialekt van Kempenland onder meer *z'ne naom zette* voor ondertekenen, *iet aan z'ne naom hebbe* voor eigenaar zijn, *ze stee aan z'ne naom* (de boerderij staat op zijn naam), *de naom nie wille hebbe* (niet willen erkennen dat; niet bekend willen staan als) en *in Goods naome* (in Gods naam). In het uitgebreide nieuwe boek van Mandos, de Brabantse Spreekwoorden, staan slechts een vijftal bijdragen onder dit trefwoord.

Uit onze omgeving kennen wij: *wiej de naam he' van vruug opstaon kan lang blijve ligge en ge moet de dinger bij d're naam noeme en 'r niej umhene drèije*. Bovendien tekenden wij op: *diejen Dook zô' z'nen èige naam nog vergeete* en de zei-spreuk: *gift dè jong menne naam mar, zin Hannus, ik kan wèl zonder. Es 't bisje mar 'ne naam he'* is verder even gangbaar als het equivalent daarvan in het algemeen Nederlands.

Ook in 's lands spreekwoordenboeken is het mager gesteld met de "naamgeving": C.C.L. Apeldoorn geeft *de namen van zotten staan geschreven op pannen en potten* en G.A. Mesters meldt *een goede naam is beter dan een zilverkraam*; P.J. Harrebomée is royaler *met alle naam is Gods bekwaam; al eer de leugen is ten end zo is uw goede naam geschend; een goede naam is beter dan geld en stiefmoeder is een kwade naam*. De laatste jaren is *ik weet van niks, mijn naam is haas* nogal ingeburgerd. In ons dialect kennen we de oude wijsheid *gin man genuumd, gin man geskènd*, hetgeen inhoudt dat je gerust van alles mag vertellen zolang je maar geen namen noemt. Verder zijn er niet veel verbindingen met het woord naam te vinden. Het lijkt ons echter zinvol eens wat extra aandacht te schenken aan de mode in naamgeving. Onze eigennamen maken heel wat ontwikkelingen mee. We kunnen dit wellicht het beste illustreren aan de hand van de mensen die we zelf kennen en gekend hebben. Laten we beginnen met onze ouders; hun namen waren *Piet* en *Han*. Onze naaste bureu uit onze jeugd heetten *Jèntje*, *Bèt*, *Miekemoet* en *Pietmoet*, waarbij men weten moet dat de achtervoeging *-moet* voor oud-tante gebruikt werd. Dan woonden er in onze vroegere omgeving *Kobus* en *Janske*, *Jônus*, *Grèt*, *Bèrt*, *Piet* (vrouw), *Jan* en *Jaan*, *Marinus* en *Marie*, *Hàs* en *Kaat* en *Bèrt* en *Roos*. De speelmakkers uit onze schooltijd waren *Ries*, *Addrie*, *Jan*, *Tien*, *Thee*, *Wiet* (van Louis), *Jo*, *Wim*

en *Bert*; de meisjes waren *Riek*, *Bètsie*, *Roza*, *Thea*, *Tonnie*, *Beppie*, *Gonnie*, *Janske*, *Jaantje* en *Ria*. Onze grootouders heetten *Grèt* en *Klaas* (laatste naam was merkwaardigerwijze afgeleid van Cornelis en niet van Nicolaas) en onze *grutjes* waren *Nel* en *Drika*.

Wij waren rijk gezegend met ooms en tantes. Hun voornamen waren aan vaders zijde: *Grèt* en *Pietje*, *Dorus* en *Nètje*, *Driek*, *Sjaan* en *Marinus*. Van moeders kant waren er nog meer: *Toon* en *Marie*, *Grèt* en *Anna*, *Ninus* en *Mien*, *Bèrt* en *Truus*, *Jôs* en *Sjaan*, *Marie* en *Marinus* en *Sien* en *Jan*. De kinderen van onze eigen generatie hadden de namen *Gerrit*, *Harrie*, *Piet*, *Cor*, *Nellie* en *Gerrie*. Bij alle familie van moeder zijn neven en nichten, genaamd *Cor* of *Corrie*, bij vaders verwanten hebben ze overal een *Grèt*, *Gerrit* of *Gerrie*. Aan moeders zijde zijn tal van nichten die *Riek* of *Ria* heten naar moeders moeder; de nichten in vaders familie met de naam *Nel* of *Nellie* zijn nog talrijker.

In onze streek was het tot ca. 1950 gebruik om de eerste zoon te noemen naar de grootvader van vaders kant, de tweede naar opa van moeders zijde. Dan kwamen de ooms en eventuele oud-ooms aan de beurt. Wij hadden van moeders kant oud-ooms met prachtige oude namen zoals *Dorussoom*, *Hèrmusoom*, *Bèrtroom* en *Janoom*. (In deze gevallen zetten we -oom dus na de naam.) De oudste dochter werd bij voorkeur vernoemd naar grootmoeder van vaders kant en de tweede naar de andere oma. In kinderrijke gezinnen (en die waren er veel in onze omgeving) kwamen daarna eventueel de tantes en oud-tantes aan bod. Bij overlijden van naaste familie wilde men de volgorde wel eens wijzigen omwille van de recentelijk overledene. Zodoende bleven dezelfde namen generaties en eeuwenlang in dezelfde familie voortleven. In onze familie waren dat bijvoorbeeld de oude namen *Gurt* (Godefridus) en *Grèt* (Gerardus). *Gurt* is waarschijnlijk op een gegeven ogenblik verkeerd geïnterpreteerd en als Gerardus doorgegeven. Onze vader heette in ons dorp voor elke autochtoon nog *Piet van Grèt van Grarus Gurtjes* en zijn officiële achternaam werd nauwelijks gebruikt.

Cees Robben (1909-1988) heeft in de geschriften die zijn prenten begeleiden heel wat oerdegelijke ouderwetse namen verweven. Dat heeft ongetwijfeld mede bijgedragen tot het authentieke van zijn taalgebruik en het heeft als zodanig ook extra charme gebracht. We denken dat hij vooral de Tilburgse namen van zijn eigen generatie vereeuwigd heeft, maar wellicht is het zo dat hij soms uit een eerdere periode putte. Bladerend door zijn honderden prenten noteerden wij voor de mannen: *Piet*, *Ties*, *Toon*, *Drik*, *Hein*, *Kupke*, *Floor*, *Sjef*, *Bruur*, *Allewieske*, *Driekus*, *Jan*, *Jaon*, *Joris*, *Fraans*, *Domien*, *Dorus*, *Sooi*, *Karel*, *Krisje*, *Nies*, *Naris*, *Nillus*, *Lewieke*, *Giel*, *Goof*, *Graotje*, *Maontje*, *Nölleke*, *Sjarel*, *Jaonus*,

Wout, Tirris, Frie, Tinus (Tooten) en Hannus (Herssemis). Voor de dames vergaarden we uit Robben's prentbijschriften: *Aant, Bertha, Dien, Drieka, Filomena, Filleke, Jaanske, Kee, Klasina, Kristina, Maaïke* (een middeleeuwse vleivorm van Maria), *Merie, Miena, Miet, Nel, Nelleke, Siska, Sjooke, Theresia en Zéfa*. (De dames zijn wel enigszins in de minderheid.) *Soeur Antoinet en Serafiën en Zuster Adelheid en Yvonne* willen we hier niet onvermeld laten evenmin als *Frater Kriesaantus en Broeder Bernardus*. Van die namen zijn er enkele bijzonder interessant omdat ze vrijwel geheel verdwenen zijn. *Tirris* (afgeleid van Waltherus) wordt nog hoogst zelden gehoord en ook *Sooi* (van François) is duidelijk op zijn retour, maar dat kunnen we van veel van de gegeven namen zeggen. De Bont constateert in zijn Klank- en Vormleer (1962) dat namen als *Dien, Driek, Hein, Jaon, Keubke (Kupke), Neeles (Nillus), Nol (Nölleke), Sjäf en Wout* als ouderwets en minder beschaafd beschouwd worden. Hij stelt dat de voornamen uit de oude boerenkultuur onder invloed van het algemene nivelleringsproces een kentering ondergaan in de richting van de algemene cultuur en taal. Boerse namen maken plaats voor meer "geciviliseerde" varianten. Zo werd *Driek* Hendrik of Henk en *Neeles* Cor; *Kupke* werd Sjaak en *Nol* ging Nout heten; *Jaon* werd Adriaan en *Hein* heette rond 50 modern omgedoopt wel Harry. In 1988 kunnen we constateren dat ook de "moderne" variant die De Bont noteerde vrijwel geheel afgedaan heeft voor de "ruimdenkend" internationale voornamen waarvan Dennis, Björn, John, Leon, Boris, Igor, Niels, Edward, Rick, Carlos, Toine, Pierre en Maikel misschien de meest voorkomende zijn voor het jeugdig manvolk. De Nederlandse namen Dirk, Erik, Erwin, Bas, Marcel, Mark, Maarten, Jeroen, Joris, Frank, Jos en Paul blijken zich nog te handhaven naast de modieuze dubbele vormen: Gertjan, Jean-Paul, Jean-Pierre, Jan-Willem en Chris-Paul. Voor de vrouwenamen geeft De Bont dezelfde verschijnselen voor *Bät en Betsie, Dien, Diena en Dinie, Mie en Merie(ke), Trien en Catrien, Leen, Lena en Lenie*. Hij zegt ook dat *Nät* vervangen werd door *Toonät* (Antoinette), maar we missen *Drika* die Hennie werd en *Zéfa* die José ging heten en *Aant* (Antonia) die meestal Tonnie als roepnaam kreeg.

Wanneer we de hedendaagse naamlijst voor het vrouwvolk zouden moeten geven, dan zouden daarop ongetwijfeld de volgende namen prijken: Monique, Maaïke, Maartje, Marion, Lenny, Susan, Jacqueline, Sandra, Chantal, Esther, Diana, Laura, Janneke, Brigitte, Bianca, Jolanda, Anne, Ellen, Simone, Marianne, Judith, Inge, Ingrid, Benita, Dorine, Peggy, Wendy, Masja, Mariska, Nathalie, Anke, Anouk, Anouchka, Tanja, Renate, Yvonne en Thérèse. Van al die namen vinden we bij Robben enkel Maaïke. De Bont constateerde overigens een interessante veelheid aan

varianten bij de naam Cornelis: *C'meelis, C'meel, Cor, Kneelis, Neelis, Neel, Kees* en *Kiske*. Hij geeft hierbij ook *Nis* en *Nies*, een naam die we ook bij Robben ontmoeten, maar we vragen ons af of het hierbij wel gaat om afleidingen van Cornelis. Het lijkt ons waarschijnlijker dat deze vormen van Denies of Denijs komen. We zeggen niet voor niets: *Sint Denijs, p'troon van Tilbùrg en Parijs!*

Het Prisma Woordenboek van Voornamen (dr. J. v. d. Schaar) zegt dat *Nies* en *Nis* afkomstig zijn van Dionysius, maar zoals we al in de naamsverwarringen bij Klaas en Gurt gezien hebben is het ook best mogelijk dat De Bont toch gelijk heeft.

Wim van Gompel (in de Kroniek van de Kempen) heeft via kleine onderzoekjes ontdekt dat de mode van Franse namen zoals Monique, Chantal, Yvonne en Colette al stamt uit de late 19e eeuw en dat dit na de tweede wereldoorlog opnieuw een rage is geworden. Engelse namen raken in het begin van de 20e eeuw in zwang en krijgen een extra opleving onder vooral Amerikaanse invloed na de tweede wereldoorlog: Peggy, Debby, Wendy, Nancy, Joyce, Linda, Kitty, Shirley, Patricia en voor de jongens Freddy, Eddy, Ferry, John, Edward, Patrick en William. Vanouds scoorden de Germaanse benamingen *Jan, Piet* en *Driek* bij ons het hoogst. Achteraf is het duidelijk dat de traditionele naamgeving vooral na de laatste wereldoorlog op de tocht kwam te staan. In 1988 kunnen we slechts concluderen dat die namen hebben plaats gemaakt voor de eerder genoemde internationale voornamen. Onderschatting van het eigene hoort wellicht bij de groot-Europese gedachte, maar *laten we mekaar geen Mietje noemen*; we verliezen wel weer een stuk van onze eigen cultuur.

wiej de naam he' van vruug opstoan, kan lang blijve ligge.

Over oogen en orre

De uitspraak van oog en oor kent niet veel variatie binnen de Brabantse dialecten. Bij Jan Elemans vinden we *oe:ch* en *oe:r*, bij De Bont alleen *eug* voor het eerste en de Heemkundekring "Beistervelds Broek" uit Helmond geeft *ouwg*. In ons eigen oostbrabantse dialect is er nauwelijks verschil met de gangbare Nederlandse uitspraak, het zij dan dat de *oo*-klank in beide woorden lang is. Bovendien dient opgemerkt te worden dat het meervoud van oor als *orre* gezegd wordt.

Oog en oor hebben heel wat spreekwoorden en uitdrukkingen opgeleverd: in De Brabantse Spreekwoorden van Mandos vinden we er meer dan 40 met oog en een 30-tal met oor hetgeen wellicht aangeeft dat wij toch in het algemeen zeer visueel zijn ingesteld. Uit de uitgebreide verzameling van Mandos kiezen wij: *Niks? Dè's goewd in de ooge!* (als reactie op de vraag "wat wil je graag hebben?) en *ègge ongelukkig zijt, kunde wèl 'n oor breeken in 'n veren bed!* Via N. Daamen (Tilburg) werd genoteerd: *ik zai gevreeë, zei 't meiske en ze waar mar eens gekust op 't lelleke van d'r oor*. Om toch even in Tilburg te blijven; Cees Robben laat een passant tegen een naderende heer met te grote hoed zeggen: *'t is mar goed degge groot ooren het ... aanders koste niks zien*; een andere kostelijke prent van Robben heeft als onderschrift: *dè's 'n schoon vrouw ... niks dan boter en suiker en goed gesneeje van kop oor en poot*. In Woord en wereld van de boer van Elemans vinden we nog de oude benaming *ronde oe:ge* voor ronde raampjes vergelijkbaar met het Engelse *window* dat zich uit *wind auga* ontwikkelde. Hij geeft ook de kaartterm *kröws fur oe:ge nôjt bedrooge!* gezegd bij het meevragen van klaverenaas in het rikspel. Wat *oe:r* betreft meldt hij het meervoud *ôrre*. *Alleen me' oew oogen èn orre meude steele* zegt men bij ons om aan te geven dat men er wel naar mag kijken (en luisteren) maar niet aankomen. *Oew ooge zen grotter dan oewe mond* (voor kinderen die teveel opscheppen tijdens de maaltijd) vinden we ook bij De Bont, maar dan met een kleine variatie: *d'euge zen gróoter a's den bök*.

In Kempenlands Dialekt staan verder vermeld: *ge moet er goewd ed eug op haauwe* (bewaken), *z'n eugskes beginne zeu klaen te worre* (hij krijgt slaap) en *veur d'eug van de minse* (uit menselijk opzicht).

Natuurlijk kent iedereen *vur 't oog van 't kerkvolk* en *op 't hèilig oog*. Ook de zegswijzen *hij is nog niej dreug achter z'n orre* en *hij heget 't wiegestroi nog achter z'n orre* zijn algemeen gangbaar voor iemand die nog groen

geacht wordt. *We skamen ons oogen ùit onze kop* bij grote blunders *we hebben ons oogen in onze zak* wanneer we ons laten bedotten en bij slapeloosheid *he'n we wir gin oog dicht gedaon*. Hebben kinderen ons geholpen, dan kunnen ze wel eens te horen krijgen: *ès ik aow niej hà' en bèij m'n ooge, dan zaag ik gin steek!* Marie Gijsen maakte in Brord en Hanne al melding van de Brabantse uitdrukking *'t zal oe lillijk in oew eugskes drúppe* (het zal je lelijk tegenvallen). *Haauwt God vur ooge èn de vrouw in d'n èrm, 't uurste is zalig, 't leste is wèrm* is een aloude wijsheid. Iemand kan liegen *dè't wit van z'n ooge zwart vur z'n gat skiet* en er zijn er die zo scheel kijken *dè ze me' d'r linkse oog in d'r rèchs vesjeszèkske kunne ziejn*. Jan Naaijkens vermeldde in dit verband ooit de West-brabantse zegswijze: *"dieje scheele kijkt naor de Klundert of de Willemstad in brand stao..."*

Es oew orre toewte, dan wordt er over je gekletst en *ès de katte d'r èige poetse, dan kregde volk; poetse ze achter de orre, dan kùm 't volk over de hèij...* *'t Is daor 'n verkeerde wirreld; de soep he' gin ooge en de èipel wèl* (de soep is dus zo dun dat er geen vet in zit en de aardappelen zijn er zo slecht geschild dat ze wel "ogen" hebben.) Van een zeer arm huishouden in onze omgeving werd wel gezegd dat ze daar *"de pezerik in de soep hongen um 'r oogen op te krijge"* (men zou er dus de uitgesneden vette varkensroede, die gebruikt werd voor het invetten van de zaag en de zeis, in de soep hangen). *M'n ooge zen gin skaopskonte* zegt men tegen kinderen om aan te geven dat men hun ondeugendheid wel degelijk ziet, *daor kwaamp iej òn me' 'n por stèil orre* betekent dat hij er snel en gretig op af kwam. Een oude wijsheid waar kinderen zich aan te houden hebben is: *uurst groote minse dan klèinorre*.

Dan zijn daar nog de zei-spreuken: *'t oog moet ook wè, zin d'n boer èn ie sloeg z'n vrouw 'n blaow lùik en m'n vèl is te kort, zin Lapus, ès ik m'n ooge dicht doe, gô' d'r erres iets ope*. *Haauwt oew orre stèil* wordt bemoedigend gezegd tegen mensen die geneigd zijn *d'r orre te laote hange*. Van iemand met grote oren zeggen we *dèttiej mé' z'n orre d'n Engel des Heren kan kleppe* en van oninteressante praat en vervelende muziek krijgen we *ilt op ons orre* of *blaojers òn ons orre*. Sommige kletsmeiers *lulle de orre van oewe kop* maar zelfs door hen *laote we ons gin oor ònnèije*, we zullen hooguit bedachtzaam *aachter ons orre krabbe*. Ook in de volgende weerspreuk zitten oren: *ès in fibbrewari de mugge zwèrme, moette in mèrt oew orre wèrme*.

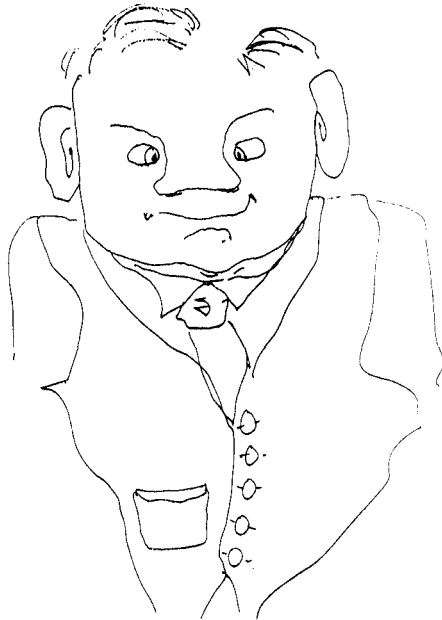
Hegge he'n orre èn hèij he' ooge ès 't gô' um de liefde èn de skaand, wil zeggen dat juist die onderwerpen moeilijk geheim gehouden kunnen worden. Thieu Sijbers vertelde ons van de pastoor van Zesgehuchten, *diej zô'n kaoi orre ha'*. Een parochiaan die wel van wanten wist vroeg de

pastoorsmeid: "hurt iej nog iet?" "Nee", zei de dienstmaagd, "allennig nog mar d'n biecht".

Tot slot hebben we een dialektgedichtje op het *Alziend Oog*, U weet wel die driehoek met oog en engelen die vroeger overal in *de katteliëken hêrd hong*. Die afbeelding was zoals op de meeste plaatsen in onbruik geraakt en in ons geval was ze terechtgekomen op de badkamer en dat gegeven leidde tot het volgende:

Tuk.

*D'r hong 'n plaot bij 't bad,
de fijn aauw lûi d're neijste nuk.
"GOD ZIET MIJ" dè ston daorop,
in groote skônne forsen druk.
't Durske waar zô goewd gebaauid
èn zô skôn rond van stuk...
èn ze skriejf 'r ok mooi onder:
"èn wè he' dieje God geluk!"*

dieje skeele kekt me' z'n linkse oog in z'n rêchs vesjeszèkske

Os, klos, d'n beer is los...

In ons Oostbrabantse dialect bestaan twee woorden *os* die bijna identiek klinken. Ook bij Elemans wordt dit gesignaleerd. Er is *d'n os* als ouderwets trekdier en *d'n ôs* als de aas in het kaartspel. Hierop gaat de kaartleus terug: "*osse moete hebbe, diej hoefde niej te mëlke!*"

Wij willen het verder alleen over het rundvee-exemplaar hebben en wel speciaal over de spreekwoorden en uitdrukkingen met *os* als trefwoord. In het Woordenboek van de Brabantse dialecten, aflevering 3, (Drs.J. Vromans, Dr. A. Weijnen, Drs. J. Berns) vinden we weinig varianten voor de *os* (pag.345) Het is praktisch overal *os* of *ôs*, er is één vermelding van *var* (Maashees) en *sjor* (Waalwijk). Wel zijn er de oude samenstellingen *trekos* en *werkos*, evenals *kweekos*. De laatste benaming wordt gebruikt voor de jonge *os* die niet voor het werk maar voor de vettesterij en de slacht bestemd is.

De Bont geeft *os* met het verkleinwoord *öske* (Dialect van Kempenland). Er volgt slechts een zegswijze: *den os is vät* met de omschrijving dat er kwistig omgesprongen wordt met bepaalde zaken,(gezegd als er onnodig twee lichten branden in plaats van een). In ons gebied van de Meierij tekenden wij nog kort geleden de volgende vaste woordverbindingen met *os* op: *'t kùmt zo langzaam ès bij 'nen os de romme*, (gezegd van iemand die zeer traag van begrip is); *van 'nen os kunde niks verlangen ès rundsvlis*, (gezegd van een uitgesproken domoor); *d'n dieje leert vur os mar kan gin horres krijge*, (hij wil wel werken maar heeft nauwelijks talent); *ès dè gô', dan kalft d'n os* (dat is vrijwel onmogelijk); *in 't osseboek staon* (gezegd van een man die geacht wordt te oud te zijn voor het huwelijk); *erres me' geklôt zen ès 'nen aauwen os* (ergens lelijk mee zitten); *'t lekt wèl of dè ze hier me' d'n os gevaoren hebbe* (gezegd wanneer men zich op een slechte kronkelweg bevindt); *'t is of d'n os over 't laand gezèikt he'* (er is zeer slordig en krom geploegd); *daor wordt d'n os niej vèt* (gezegd van een plaats waar armoe troef is).

Vermeldenswaard in dit verband is zeker ook 't woord *ossepiske* voor zigzag-band.

Het moge duidelijk zijn dat het woord *os* over het algemeen geen verheven denkbeelden oproept; het doet kennelijk denken aan domheid en ook van het afgeleverde werk heeft men geen hoge pet op.

Wij kennen de zei-spreuken: *gehad is lillijk, zin d'n os; ja, me' geweld, zin Jan de Koew, dan kunde 'nen os nog wèl stiere* en *pr'beren is 't nôste, zin*

d'n boer en iej brocht d'n os nor de stier.

In de uitgebreide verzameling Brabantse Spreekwoorden van Drs. H. Mandos en M. Mandos-van de Pol is de os ruim vertegenwoordigd: er staan meer dan dertig uitdrukkingen onder het lemma *os*.

Wij kozen voor U de volgende uit: *'nne poffer wor 'nen os genog òn te wèijen hà* (een zeer grote poffer (= de Brabantse boerinnen-pronkmuts met kant en linten); *'t gehad hebbe krèk ès d'n os* (iets achter de rug hebben; onherstelbaar verlies geleden hebben); *as 'nen os in de regen* (onwillig en stug); *daor is genen os over gemolken* (dat is zeer wel mogelijk); *d'n os die lust wel maastespelle* (gezegd van een gierig iemand); *ene gepapten boer en ene gesopten os kunne mar drie ure werken* (om de drie uur werd er gegeten; de boer kreeg vaak pap en de os sloeberde uit de sopketel); *ge beslècht de vette osse wèl, die vulen 't ook overal* (gezegd tegen iemand die telkens zeurt over pijn hier en pijn daar; vroeger werd de os gekeurd voor hij slachtrijp was. Had hij voldoende vet, dan zei men: "*hij heget overal!*"); *ge moet d'n os laote trouwe, krek a's onze Peer* (gezegd als iemand zich wild gedraagt; door het huwelijk zal hij wel kalmeren); *'t doe 'nen aauwen os wel goed a's ie neeven 'n kuuske stao'* ('n oude bok lust nog wel een groen blaadje); *net a's de koe van Baokel; die ha twèlef osse gevuujd en moes zelf nog veur de ploeg* (gezegd van iemand die op zijn oude dag nog het meeste werk moet verrichten); *imes van d'n os naor d'n ezel sture* (van het kastje naar de muur); *zo'n hoorres hee onzen os* (gezegd door iemand die zich met uitgestrekte armen rekt en zich daarbij betrappt voelt).

De fraaiste vinden wij: *zo geletterd ès 'nen os gekloot* (uitleg lijkt ons overbodig).

Eén vrouwehaor trekt meer ès honderd osse verbeeldt de vrouwelijke aantrekkingskracht zeer duidelijk. Het rijmpje uit onze jeugd waarmee wij dit stukje begonnen luidt in zijn volledige versie: *os, klos, d'n beer is los, hedde'm niej heure bromme, snijt 'm bèij z'n orren af èn brokkelt 'm in de romme*. Het staat mij bij dat wij als kinderen dit versje treiterend verwoordden bij het passeren van mensen die zich bepaald onelegant voortbewogen. Het was een plaagrijmpje en alweer was de arme os het toonbeeld van lompheid.

Bij *'t wape van os* weten we niet zeker of we de dubbele bodem (Oss-messesteker en os-gecastreerd met het mes) als vanzelfsprekend mogen veronderstellen. Wel is het zo dat er een mes of snijwond (vooral in het gezicht) bedoeld wordt.

Een woordgrapje met *os* en *Oss* dat afkomstig is uit Veghel, willen wij U niet onthouden: een kastelein, geboortig uit Oss, wordt door een bevriende klant gevraagd: "*ware aow aauwlùi ok Osse?*" De caféhouder

antwoordde tamelijk gevat: "nouw, onze vòdder zeker niej!"

Mandos maakt ook melding van *pissen a's de pìsos van Deurze* met de omschrijving: gezegd over iets dat zeer lang duurt. De variant die erbij gegeven wordt is *anhaauwe lek de pìsos van Deurze, die zeikte naor Helmond en terug*. Dat wilden wij hier zeker niet.

'nne poffer wor 'nen os genog òn te wèjjen hà'.

'n Goei pèrd wordt niej gemèrt

Het paard wordt er taalkundig nogal eens voor gespannen. Van Dale's Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (elfde druk) geeft bijna drie pagina's met paard in uitdrukkingen en samenstellingen. Mandos (De Brabantse Spreekwoorden) vult vijf volle pagina's met spreekwoorden met de nobele viervoeter in de hoofdrol.

Jan Elemans geeft het paard of liever *et pèrt* een heel hoofdstuk in zijn Woord en Wereld van de Boer. Daarbij vergeleken blijft De Bont wat achter met (slechts) een bladzijde omtrent 't *pàrt*, waarbij wel dient te worden opgemerkt dat het hier zeer compacte kleine druk betreft.

Bij Jan Stroop vinden we twee hoofdstukjes "*van pisblom tot paerdeblom*" en bij Hans Heestermans (Witte nog?) ontdekten we *pèrdebôdne* (in suiker gedoopte bonen), maar bij geen van deze Westbrabanders kwamen we uitdrukkingen met paard tegen.

Elemans vermeldt onder meer *en pèrt mi fôlle iz en ôôrechhèjt* (een paard met veulen is een lust voor het oog). De Bont geeft de oude benaming voor de fiets: *ezere pàrd* en de zegswijzen: 't *Is beter 'n aauw pàrd de kop af a's e jong krikkel (schichtig) gemakt* (laat de ouders maar werken), *et pàrd in z'n kont keke* (voerman zijn) en *iemeze me e wit pàrd nõo Vught doewn* (naar de volksmening moesten de gekken met een wit paard naar Vught of Geel gebracht worden).

Johan Biemans schrijft *è pèrd en 'nnen hond diej hinken um 'nne stront* (ze gaan mank om een kleinigheid) en bij Thieu Sijbers vinden we tegen 'n *pèrd kan-de niej gaope*.

Bij Janssen en Ulijn (De boer en zijn erf) staat onder meer 't *is verlorre fluiten as 't pèrd nie pissen wil* (het is vergeefs praten als de ander niet wil luisteren).

Voor de uitspraak hebben we eerst en vooral in Het woordenboek van de Brabantse dialecten gekeken. In onze regionen kent het woord paard de uitspraakvarianten: *paart, pàrt, paert, peert, pért* en *pèrt*. De laatste variant gebruikt men in onze regio. Het meervoud wordt gezegd als *pèird*.

Laten we onze eigen Meierijse verzameling met *pèrd* en *pèird* eens doornemen: 't *Zweet van 't pèrd is 't beste mès vur d'n boekend* (paarde-zweet zou de beste bemesting voor de boekweit zijn; de grond moet dus goed bewerkt worden); 't *is te kaoi weer vur 't pèrd, lôt de knècht mar mès gôn breeke* of zoals de Schijndelse variant luidt: 't *is gin weer, gô' mar*

krabbe (het paard stond duidelijk in hoger aanzien als de knecht); *zeuve heurze kunnen 'n pèrd beteurze* (zeven hoornaars kunnen een paard doodsteken).

Me' zo'n kaoi eete kunde 't vùlle van 't pèrd jage betekent: met zulk slecht eten kun je de hechtste vrienden (letterlijk: het veulen van het paard) weggagen; *'n pèrd velt nog wèl oit al heget vier been* (het beste paard struikelt wel eens); *jong te pèrd is oud te voewt want vruge wilde brikt alted op* (jong te paard is oud te voet, want vroege weelde breekt altijd op).

Ziektes komme te pèrd mar gôn te voewt (ziekten komen te paard (men heeft ze snel opgelopen), maar gaan te voet (maar de genezing gaat langzaam); *'n blind pèrd lupt 'r niks k'pot* ('n blind paard loopt er niets kapot; het is er kaal en leeg); *ge kunt 'r op de geut me' pèrd en kaar wèl kere* (zo ruim is de keuken); *'t pèrd aachter de wage spanne* (iets helemaal verkeerd aanpakken); *'n kreupel pèrd is nog wèl gèld wèrd, ègge èiges de kaar moet trekke* (in tijd van nood is alle hulp welkom).

Wèinig laoje, zuutjes vaore, duu kaar èn pèrdje spaore betekent: weinig laden, zoetjes varen (varen = rijden) doet kar en paardje sparen; *'ne goeien boer he' 'n vètte vrouw, 'n mager pèrd en 'ne zoon op 't simmenariej; 't is toch wè te zegge ..., ègge me' 'n aauw pèrd moet gôn egge; denke is vur de pèird diej he'n grotterder harses; smidspèird en skoemakerswijs loope mistal bèrrevoets* (vaklui hebben geen tijd voor het eigen huishouden); *van werke gôn de beste pèird k'pot en diej he'n nog wèl ijzer onder de voewte* (doe het dus maar rustig aan); *d'r zen luukse pèird en werkpèird* (er zijn (onrechtvaardige) verschillen in de wereld: als je voor een dubbeltje geboren bent...); *de pèird diej de haver verdiejne, krijge ze niej* (al weer is het leven onrechtvaardig).

Wè kùmt 'r van 'n span ès de pèird dezèlfde streng niej trekke!? tekenden we op bij de tachtigjarige Antonet van de Wijdeven uit Wijbosch. ("Niets" is natuurlijk het antwoord.) *'n Meid is krèk 'n pèrd; diej hurde òn de poote en niej òn 't getuig...*

Dan zijn er nog de "hippische" zei-spreuken: *Dwale is menselijk, zin d'n boer, en iej zocht z'n pèrd toen iej 'r op zaat; 't gonk gelijk verkeerd, zin d'n boer, 't wijf worde beeter en 't pèrd gonk k'pot; 't is alt' iet, zin 't wefke, is't onze vòdder niej, dan is 't ons pèrd; 'n pèrd slò nog niej zo gaauw over de buries, zin Bèrt, ès't mar genog te werken he'; ieder z'ne meug, zin d'n boer en iej fraat pèirdevijge.*

Ge moet ze me' dobbel lijnt vaore èn de stang in de bakkes (je moet ze (de kinderen of werknemers) stevig aanpakken) is zeker ook aan de paarden ontleed. *Oew pèrd en oew wijf moete noit ùtleene; 't een kregde dun èn 't aander dik trug!*

'n Goei pèrd wordt niej gemèrt houdt in dat de beste paarden thuis te vinden zijn. Dit werd ook gezegd tot potentiële vrijers om aan te geven dat eerbare dochters thuis te vinden waren.

'ne goeien boer he' 'n vètte vrouw, 'n mager pèrd en 'ne zoon op 't simmenariej

P'stoors en aander gistelijk grèij

De pastoor heeft binnen het Brabantse meestal de uitspraak *p'stoor*. Jan Elemans geeft *pestoe:r* en *pestôrke* (Huisseling), Gerard Ulijn noemt *pestoër* (Oss), Willem Iven schrijft voor Peelland steeds *p'stouwer* en De Bont vermeldt *pestör* en *pesteur* voor Kempenland.

Bij *paoters* en *nonne* vinden we nauwelijks variatie in de uitspraak, evenmin als bij *kaplaon*, hoewel die ook als *kappelaon* en *kabelaon* (Johan Biemans) gespeld wordt. De geestelijkheid wordt bij ons wel eens spottend 't *gistelijk* (ouderwets ook *gisselijk*) of 't *gistelijk grèij* genoemd.

Hieraan danken wij de zei-spreuk: *ik gô' bij 't gistelijk, zin Gilles, en iej zaat ôn de wijn. Dat 't gistelijk veul te zeggen hà' moge bekend verondersteld worden: ègge iemes in de familiej he't diej wijwôtter kan make, dan is oew kosje gekocht.*

Er bestaat een onuitwisbaar kwalijk beeld binnen onze provincie waarin de pastoor en de burgemeester elkaar opdragen: *haauwde gij ze mar èrn, dan haauw ik ze wèl stom.* De dorpsbestuurder en de parochieherder stelden vaak niets minder voor dan de almacht in de kleine samenleving van voorheen: *ès ge de p'stoor en d'n bürgemister tege he't, dan kunde 't dÛrp wel ùttrekke.*

In Tilburg en omgeving zegt men wel: *de fabrikaant en de pestoor die loopen in dezelfde voor.*

Dat hoge bomen veel wind vangen blijkt uit de vele zegswijzen betreffende het parochiehoofd: *'ne p'stoor he' z'n daggèld al verdiend vur d'n uurste koffie* (voor de mis (met communie) bleef men toen nog nuchter), *ès 't reegent op de p'stoor, dan drÛp 't op de kÛster* (de koster krijgt dezelfde hebbelijkheden als zijn "herder"; het kan ook betekenen dat de koster mede slachtoffer wordt bij tegenslag of dat hij in positieve zin meedeelt bij een gunstige beschikking van het lot), *de p'stoor duu gin twee misse vur één gèld* en *we zullen 'm mar p'stoor zien te make, want hij dugt nerres anders vur.*

De Bont geeft het rijmpje: *ene pestoor die stee en ene saldoot die lee,* zonder verdere betekenisvermelding.

De bekendste zegswijze is waarschijnlijk *'ne (goeie) p'stoor zeegent z'n èigen 't uurste* wat ook wel gezegd wordt als *diej 't kruis he' zeegent z'n èigen 't uurst.*

In de meeste Nederlandse dictionaries wordt de pastoor maar matig

bedacht: *naar de pastoor gaan* (gaan trouwen) en *de pastoor zijn hemd* (een vel op de melk).

D'n drietip zit 'r wir tusse betekent dat de geestelijkheid zich er (weer) mee bemoeit. Ook de andere geestelijken moeten het ontgelden: *zo gaauw de kruin is geskorre, wordt d'n hebzucht al geborre; paoters, nonne en begijne zen niej zo heilig ès ze skijne; de deugd in de midde, zin d'n duvel en iej liejp tusse twee kappesiene; dè zumme 's gaauw p'stoor make nouw d'r d'n bô's èiges niej en is, zin de kappelaon; ès d'n biskop 'ne priester weijt, dan weijt d'n duvel 'n p'stoorsmeid; dur motreegen en nonne worde 't hardste bedonderd(ook bezèkt).*

Van iemand die kan praten als Brugman zeggen we dat *diej 'n non ùit 't kloster kan lulle*.

Is zijn praten eerder zeuren, dan noemen we de spreker al gauw *'ne lulprofeet* of *'ne lulpeetoor*.

Er zijn heel wat "zalige" zinsels of zei-spreuken betreffende de geestelijkheid: *uurst zen 't minnebroeders, zin Han Haffel, mar nô zes weeke zen 't kruishirre! werken is zalig zinne de nunnekes en ze droege me' zesse innen bonnestaak; 't geloof is toch mar alles, zin de p'stoor en iej kiejk in de schaol; mannebroeders, zin d'n bijziende p'stoor en iej spraak vur de K.V.O.(Katholieke Vrouwen Organisatie); hogmoed kùmt vur de val, zin de p'stoor en Trien gonk wèl onderùit me' d'r splinternej klompe; ik wil de vrede bewaore, zin de p'stoor, zolang ze mijne zin mar doewn; ik draag 't liefste zwart, zin de p'stoor, dan valt m'n ziel niej zò op; 't is overal Gods wirreld, zin de paoter en iej laag in de sloot; hukkum paoter, zin 't meidje en ze dūrfde gin nee te zegge...*

Ondanks al het bovenstaande was de achting voor de dorpsheerder algemeen aanwezig, hetgeen onder meer blijkt uit de aanspreking *meneer p'stoor*. (Bij Elemans *menie:r pestoe:r*).

Cornelis Verhoeven geeft in zijn Udenhouts idioticon onder het substantief *heer* de omschrijving: man van stand, speciaal gezegd van een priester: *'ne zaachten heer*, een zachtmoedig priester. Hij voegt daar nog aan toe: "Ook als voorvoegsel in de aanduiding van familierelaties met geestelijken: *heerbroer (hirbruur)*, *heerneef (hirnééf)*, *heerroom* en *heerzoon*".

Wanneer men bij ons de abt van Berne (te Heeswijk-Dinther) bedoelt, spreekt men wel van *'t hogwèirdig heer*.

In veel Brabantse dialecten kent men de zegswijze *'t is ammel niej zo mooi ès heerroom prikt* met de betekenis dat het niet allemaal zo mooi en gemakkelijk gaat als wordt voorgesteld.

Cornelis Verhoeven schrijft dat "pastoor" en "kapelaan" gewone woorden waren in zijn moedertaal, maar "*priester*" was dat nauwelijks. "Dus

werd er van een geestelijke die noch als pastoor of als kapelaan aangeduid kon worden, wel gesproken als over "een heer", "een priester zoveel als" of "een priester zal ik maar zeggen". Hiermee werd het woord en zijn heilige lading op een veilige afstand gehouden".

Het zal toeval zijn, maar vlak boven de priester staat in genoemde woordenlijst 'n *nonnepreut* met de omschrijving: een trut van een non. Terug bij de non geven we haar het laatste woord: *Ame, zin 't nunneke en ze hong d'r kap in de wilge...*

werken is zalig, zinne de nunnekes en ze droege me' zesse inne bonnestaak

Goewd roms, slècht kattelièk...

"Zedde goewd roms?", kan iemand je vragen bij het serveren van de koffie. Men bedoelt dan: "wil je veel melk in de koffie?" De antwoorden konden uiteenlopen van: "goewd roms, mar slècht kattelièk" en "roms op rullekes" (rooms op rolletjes) tot "roms me' veul wötter d'rin".

Het moge duidelijk zijn dat *roms* steeds verwijst naar rooms katholiek en dat de drie antwoorden allemaal aangeven dat men het niet zo nauw neemt met het roomse geloof. Men moet daarbij weten dat deze uitdrukkingen al lang bestonden voor de grote geloofsafval toesloeg.

Hier is het aardig om de Ierse zegswijze: "the Irish stout should wear a Roman collar" te vergelijken; het Ierse bier moet een roomse schuimkraag hebben.

De dubbele bodem in rooms is te danken aan het feit dat men in ons oostelijk deel van Brabant vrij algemeen *romme* voor melk gebruikt. Blijkens een kaartje van Weijnen loopt de grens tussen *melk* en *romme* ten westen van Tilburg dwars door Noord-Brabant. Wat is er nog meer met Brabants "moedermelk" te vinden?

De Bont geeft voor Kempenland konsekwent *rome*. Hij voegt eraan toe: "ook werd wel eens *goeirome* gezegd als tegenstelling met *mölk* en *zwierts* of *fiets* (fieps) of *piels*; de betekenis is dan volle melk".

Rome van de zwarte koew is het water uit de moor en *roms* is rooms en van melk houdende (vooral bij de koffie); *romküüze* werd gebruikt voor kleine kinderen die veel melk drinken en de *romstöp* is de grote kan met deksel en twee oren waarin de melk naar de fabriek wordt gebracht. Elemans schrijft voor het Maasland rond Ravenstein: "De gewone aanduiding voor melk is het plurale tantum *römme* waarvan het verkleinwoord *römkes* (kleine hoeveelheid melk) luidt, maar dat meestal slechts aan tafel wordt gebruikt in gesprekken met kleine kinderen.(...) De melk gaat in *töøjte* (=melkbussen).

Onder *mélk* wordt uitsluitend karnemelk verstaan. Oudere boeren zeggen nog wel *mölk*... *Hij mèlkt nie in enen émmèr zónder bójje* wordt van een boer gezegd als hij goed op zijn duiten weet te passen".

Het verkleinwoord *rumkes* hoorden wij ook in de oude lamentatie van Marinus van de Wijdeven uit Schijndel: *veul pèine, dun lèine, wèinig rumkes* (veel kweekgras, dunne koeien, weinig melk). Bij Verhoeven vinden we voor Udenhout: *rome (roo:me)* v., melk, dikwijls mv.; *d'r romen optrekken*, gezegd van een koe die haar melk inhoudt; daarnaast

ook van iemand die zich plotseling genoodzaakt ziet een toontje lager te zingen.

De Heemkundekring "Beistervelds Broek" maakt voor Helmond melding van *romme* (melk), *romkenneke* (melkkannetje) en *romstouwp* - (melkkruik). Tilburgs Dialect tot slot vermeldt *ròome* zn - volle melk, *romkooker* zn - melkkoker, *mölk* zn - karnemelk. Hieraan wordt het gezegde toegevoegd: *Hij heej veul mölk völgemôkt* (hij heeft het nogal bont gemaakt).

Wij hebben door de jaren heen een aantal uitdrukkingen met de trefwoorden *romme* en *mùlk* genoteerd in de Meierij rond Den Bosch: *daor is 't vèt vort van de romme* (het beste heeft men daar gehad); *d'n dieje he' zeker z'ne mùlk nog niej gehad* (gezegd van een kleine schreeuwlelijk); *alleman vur z'n èige èn de gèit vur de koffieromme* (komische variant van "ieder voor zich en God voor ons allen"); *krullen in de haor, stront in de romme* (uiterlijk vertoon wordt met achterdocht bezien op de boerderij); *hij he' niks in de romme te brokkele* (hij heeft er niets te zeggen); *romme van de blaow koew* (water).

Met het werkwoord *mèlke* zijn er ook enkele: *diej mèlkte niej in 'n mèndje* (die hou je niet voor de gek); *d'n diejen is tètj mèlke* (het valt niet mee bij hem iets los (gedaan) te krijgen). Over dat *mèlken in 'n mèndje* leerden wij van Cornelis Verhoeven dat de Griekse cynicus Demonax van Cyprus al in de tweede eeuw opmerkte: *de een melkt de bok en de ander houdt er een zeef (mandje) onder.* (Zie Lucianus, Demonax, 28, in Luciani opera)

Osse moete koope diej hoefde niej te mèlke is een kaartterm waarbij geestig gebruik gemaakt wordt van de praktisch identieke dialektuitspraak tussen aas en os. Anderzijds zegt men: *nèt de romme, zin d'n boer, anders was d'n os zô goewd ès de koew* en *ès, ès, ..ès ons kat 'n koew waar, hoefde we gin romme te koope!*

Mandos brengt een dertigtal zegswijzen onder de noemer melk samen in De Brabantse Spreekwoorden.

De romme zen gehengst wordt in onze omgeving gezegd wanneer de *romboer* de melk met water aangelengd heeft. In Erp spreekt men in dat geval van *stiere* en rond Grave wordt de term *bere* gebruikt voor hetzelfde begrip.

We hebben bij De Bont al gezien dat er voor de afgedraaide melk meerdere benamingen binnen het Brabantse gebezigd worden (*fiets*, *zwierts*, *piels*).

Even opvallend is de variatie in melkbusbenamingen: bij ons spreekt men vanouds van (*rom*)*tuite*, maar we hebben ook de *roomsteup* en de *tööjt* al ontmoet. Willem Iven schrijft in Miet nog met de oude suizende

r over de zromme: "mistentijds moes 'k ok de zromkroike an d'n dijk zette, en ze smiddegs ok wir haole. Dan moes 'k 't puppierke bwaore dè-t-r oonder d'n deksel van inne van die stowpe zaot". In de Peel wordt kennelijk stowp en kroik (kruik) gebruikt.

Bij Thieu Sijbers (Nijnsel) vult den boer emmer nô emmer de wachtende kruike mî romme: 't gawd van 'ne mèrge in Mèèj..." Ad de Laat (Nistelrode) bezingt de romkan die stô' te roeste erres achter op 't èrref me' bluumkes en klimop erin en hier en daor wè vèrref..."

Daarmee hebben we de vierde variant voor de inmiddels weer bijna verdwenen melkbus die ook nog rombus heet. Was het niet de onvergetelijke tekenaar van de Tilburgse prent van de week, Cees Robben, die ooit (in Roomsche Leven!) een prent over karnemelkse pap produceerde met het onderschrift: "hoe'n pap hemme mam?" "Mulleke, Nulleke!"?

hij mëlkt nej in 'nen emmer zonder bojjem

Van sint-jan tot sint-juttemis

Aan Sint Jan (Johannes de Doper, gedenkdag 24 juni) zijn veel volkse begrippen gekoppeld. Daar is het *sint janskruid* (*hypericum perforatum*), een onmisbaar bestanddeel van de *sintjanstros*, een bloementros waarin ook noteladeren, Spaans gras, korenbloemen, varens, *mèijbloeme*, *snuffelkes* en *liever-mènnenes* thuishoorden.

De tros werd daags voor het feest van Sint Jan boven of naast de deurstijl op de muur gehangen en zou een beschermende en genezende functie hebben. (De Bont noemt *sedum purpureum* sint janskruid, hetgeen ons onwaarschijnlijk voorkomt; het kruid behoort tot de hertshooifamilie en niet tot de vetplanten, maar men moet hierbij wel weten dat er nauwelijks groter verwarring gangbaar is dan in het gebruik van volksnamen voor bloemen en planten.)

Na publicatie in Brabantia meldde Johan Biemans ons dat De Bont wel degelijk gelijk had voor Oerle en omstreken, want het sedem wordt daar nog jaarlijks in de sintjanstros gebruikt en vandaar de naam sintjanskruid in die streken.

Oudere Brabanders kennen wellicht nog de benaming *sintjansbizzem* voor de bosbes.

De Bont maakt melding van *sintemichielszommer* (de mooie dagen in het laatst van september en begin oktober-29 september is de feestdag van Sint Michael) en *sintewilperdblümkes* (sint willibrordbloempjes, de herfstastertjes die rond 7 november, het feest van de H. Willibrord, bloeien en in Engeland nu juist *Michaelmas-daisies* heten).

Sint Job is in het Kempenlandse woordenboek vertegenwoordigd als *den boonman*. Het is dan, op 10 mei, de tijd om bonen te zetten.

Iedereen kent wel de patroon van verloren, zoekgeraakte zaken waarover Ad de Laat zingt "*Heiligen Antonius, beste vent, ik denk dè ge dè Brabant nie mer vendt...*"(Uit: Brabant ge veraandert).

Peter Aarts rijmt "*vruger ha ne mens 't aigeluk veul hendiger as naw want al die heilige van toen waren nie flauw as ter erges iets gebeurde in de raw of in den traw dan ston de oplossing wel erges op de schouw. Ha ne mens ooit iets verlore St Antonius ston klaor...*" Dat was nog wel "*an den tijd dè 'nen hailige nog hailig waar*".

Thieu Sijbers over dezelfde sint: "*Antonius de grote man, in Padua gebore die riep-te vol vertrouwen òn, ès ge iet waart verlorre.*"

In dat laatste lied horen we over Donatus (tegen donder), *Plonia* (Appo-

lonia, tegen tandpijn), *Hubèrtus* (tegen hondsdolheid), Blasius (tegen keelpijn), Sint Cornelis (tegen de stuipen) en Judas Thaddeus (patroon van hopeloze zaken).

Ook bij Elemans vinden we dergelijke verwijzingen naar heiligen: Sint Anna (om de kinderzegen), *Sunt Rôches* (tegen zweren), *Denaates* (tegen bliksemingslag), *Sunter Knilles* (tegen *stôjpe*), *Sunte Mechuut* (Machutus, tegen kinderziekten), *den Héllige Lie.zejes* (Eligius, tegen het koningszeer).

"Hoe vertrouwelijk ging men soms om met de heiligen!

Finsensejes, *Baastejôôn* en *Sunt Tunnes* noemde men gemoedelijk *de Harde Kôppe*, omdat het op hun feestdagen in januari zo ontzettend hard kon vriezen."

Uit onze omgeving kennen we *Sint Tunnis kùmt geskipperd of geslibberd* (Sint Antonius, 17 januari, brengt regen of ijs).

Vroeger ging men met de heiligen het jaar rond. Het wemelde van de *hèiligedaag* (feestdagen van heiligen die als zondag gevierd werden) en menige dag kreeg zijn eigen (meestal rijmende) weerspreuk.

Maria Lichtmis (2 februari) *donker makt d'n boer tot jonker*; *Sunte M'thijs* (24 februari) *breek 't ijs; vur de vriejs zedde niej beskermd, vur Sint Servaas* (13 mei) *z'n èigen d'r over he' ontfèrmd*; *Sint Barrebas* (11 juni) *diej mèij 't gras; 't is de reege van Sint Jan diej d'n ogst bedèrve kan; reegen op Sinte M'rgriet* (20 juli), *zes weeke reegen dè't giet; me' Sint Augustijn* (28 augustus) *moet 't onweer over zijn; me' M'ria gebort* (8 september) *doen alle zwôll've* (zwaluwen) *vort; reegen op Sint Denijs* (9 oktober), *natte winter, wèinig ijs; vur Sint Cal* (14 oktober) *de koei op stal; me' Sunte Marte* (11 november) *blommen op de ruit, vur de kèrst de winter uit; Sint Andries* (30 november) *die brengt de vries; vliejge me' kèrsmis de mugge nog rond, dan dekt me' pòsse de sneuw nog de grond.*

Omdat al die bestaande (waan-)wijsheden vaak niet klopten, zijn er waarschijnlijk nogal wat spotspreuken in de wereld gekomen die op hetzelfde stramien geborduurd zijn: *reegent 't in septèmber, dan valt Kèrsmis in dizzèmber; reegent 't in mèij, dan is april alwir vurbij.*

Door Mandos wordt nog melding gemaakt van *sintreklôs z'n wefke*, een verlaat sinterklaasfeest op 8 december, wanneer het eigenlijk al Onze Lieve Vrouw Onbevleete Ontvangenis is. En: *ik blijf hier de baos, al worde zo groot as de Sint Janskerk* wat dezelfde betekenis heeft als de bekende uitlating van de ouder tegenover zijn kind: *ge groeit me wèl bove de kop, mar niej bove de hand.*

In de Brabantse Spreekwoorden vinden we ook *alle heiligen zijn ons goed, as ze mar geven* en het Gemertse *gô nô de beevert van 't Hajlich Kraojs, dan bèènde smiddes al wir taojs* (volgens de toelichting ironisch

bedoeld, want de bedevaartplaats was Gemert zelf).

Wanneer het in het najaar flink regent en stormt, spreken we van *baomisweer*. *Baomis* (Sint Bavomis op 1 oktober) is een oude betaaldag, vandaar de zegswijze *'ne grooten baomis hebbe* (veel huren, pachten, lonen te betalen hebben). Verder zijn bekend *'nen dreuge zomer*, *'ne natten baomis* en *me' baomis de ram, me' peetrus 'n lam* (Sint Petrus, 22 februari). Over die laatstgenoemde heilige lezen we bij De Bont: *mette Sinte-Peter hoe langer hoe heter*.

Willem Iven heeft het vooral getroffen met *Sint Ketrien* (25-11) (*wie luiert mi Seente Ketrijn die higget zijn*) en met *seenterklos* blijkens de bladzijden die hij aan deze heiligen wijdt in Bij wijze van spreken.

Een andere oude spreuk uit hetzelfde werk luidt: *Alderheilige, spurrieke piep, vandaag iet, merge niet*: het vroegere boerengewas spurrie moest voor 1 november af zijn, anders zou het bevroren.

Hij kwèkt alle hèiligen in d'n himmel bij mekare zeggen we van iemand die erg te keer gaat en *d'n dieje kùmt zeker de hèilgedaag afzegge* verwijst naar iemand die er wel erg onnozel uitziet. Bovendien kan een overgeslagen plekje bij het schilderen of verven *'nen hèiligendag* genoemd worden.

Sint-Juttemis is een interessante verzonden heilige. Volgens Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal komt *jutte* wellicht van Judith.

Eerzijds is dit onwaarschijnlijk omdat er juist geen datum bedoeld wordt, anderzijds is het wel zo dat men in diezelfde betekenis bijvoorbeeld in het Engels *latter Lammas* zegt en het laatste woord daar toch een datum betekent: *the feast of Saint Peter in Chains (1st August)*, hoewel het verbasterd is uit *hlâfmaesse*, het feest van de wijding van het brood uit het eerste rijpe koren.

In het Duits heet het grappig *Sankt Nimmerleinstag* of *zu Pfingsten auf dem Eisen*. Sint-juttemis is te vergelijken met de schertsbenaming *sint-salarius* en met de kinderplaagdata uit onze jeugd: *me' pielepôsse of kietelpinkstere, èster twee zôtterdaag in één week valle*. Overigens is het zo dat de namen met *sunt*, *sunte* en *sinte* voor ons gevoel ouder zijn dan die met *sint*.

Veel van onze heiligen en hun lotdagen raken momenteel in het vergeetboek. De toenemende ontkerstening zal dit verschijnsel enkel versnellen, zodat Komrij binnen niet al te lange tijd gelijk zal krijgen met zijn bewering: "... Ik weet dat het net zo onzinnig is om van de PvdA socialisme te verwachten als van het CDA christelijk gedrag. Maria Hemelvaart en de eerste mei vallen beide op Sint Juttemis." (NRC-Handelsblad, 23-8-1989).

Vroeger zeiden we juichend: *leeve Sinte Markoen (1 mei) veul eete, wèinig doen!*

We kenden als kinderen een spotrijmpje over een behulpzame sint:

*"d'n hèiligen Antonius van Padua
diej zat bij 't vuur èn sliep.
Toen verbrandde hij zijn gadua.,
ge hà't 's moete zien hoewdèttiej liep!"*

't Is meskien zunt vur God, mar wè zen d'r vort veul hèilige afgeskaft..

d'n dieje kùmt zeker de hèiligedaag afzegge..

Van strontvliejgen en zèikwùrm

Op het gebied van de fauna heeft men in Brabant veel eigen idioom. We willen ons hier beperken tot de kleinere diertjes. Zo staat de gewone strontvlieg of drekvlieg (*scopeuma stercoraria* (L)) aan de basis van meerdere zegswijzen in ons dialect: *ze zen d'r zo vlug ès de strontvliejge* (*ès d'r mar iets te haole valt*); *d'r zen strontvliejgen in de buurt* (profiteurs); *zo stèrk ès 'n strontvliej me' inne vleugel*. Tegen iemand die te verwaand is *dèttiej sket* zeggen we wel *stronthommel*. Ook de gewone vlieg is vertegenwoordigd in de beeldspraak binnen onze volkstaal: *zo tevrejen ès 'n vliejg op 'ne stront*; *hij he' zònnen bërrevoetse kop dè d'r de vliejge de been op breeke*; *ik slô' niks af ès vliejge*. (Robben schrijft: *ik slao niks aaf as blauw vliege en blendaoze...* (Tilburgse Prent, deel 7) Andere insectenbenamingen die figuurlijk gebruikt worden zijn *lampesnuter* (nachtvlinder) voor iemand die ongenood op late feestjes verschijnt en *himmelbiej*, behalve een soort zweefvlieg ook een kwezel...

We kennen meerdere vergelijkingen waarbij diertjes een belangrijke rol spelen: *zo zat ès 'n èchel* (bloedzuiger), *zo muujg ès 'n maoj* (made), *me' 'n gezicht ès 'nen orwùrm*, *zo rèin ès 'ne paddekaol* (zo vuil (onrein) als een kikkervisje) en *zo druk ès de zèikwùrm* (mieren).

Het kleine ongedierte tezamen heet bij ons *'t gewùrmt*. Wanneer het vee veelvuldig geplaagd wordt door steekvliegen en muggen zeggen we: *'t gewùrmt is lastig*. Daarbij komt de *blendaos* (daasvlieg) wel als een der belangrijkste lastposten in beeld. In West-Brabant kent men zelfs de zegswijze *van de vliegen in de blendaozen terecht komen* (Weijnen en Stroop), van de regen in de drup dus. *'t Magerste pèrd wordt van de blendaos 't hardst gestoke* (de armste hebben het altijd het zwaarst te verduren). (*Blendaoze* heten in onze omgeving ook wel *graowkes*). Een veel groter schrikaanjagend insect was de *heurs* die de Nederlandse benaming hoornaar draagt en die Brabantius *hoorrz* noemde. Dat de angst erin zat moge blijken uit het oude volksrijmpje: *zeuven heurze kunne 'n pèrd beteurze!* (Zeven hoornaars kunnen een paard doodsteken).

De insectenwereld is waarschijnlijk een van de belangrijkste diergeledingen voor eigen idioom: *himmelzaod* voor bladluizen, *mùlders* voor meikevers en *snijers* voor libellen (Heestermans geeft *glazesnijder*). De mier heeft binnen Brabant een scala van benamingen waarvan *zeikmoeier*, *moeizeiker* (Verhoeven), *muurzeik* en *moerzeik* (De Bont) evenals *muur-*

zeiker vrij algemeen zijn. Natuurlijk heeft de afscheiding van het mierenzuur bij deze naamgevingen voor het geslacht formicidae een belangrijke rol gespeeld. Frans Hoppenbrouwers geeft *moerzaiker* en *zeikmoeier* met de schertsvertaling *pismama*. Een diertje met veel verschillende dialektbenamingen is het kikkervisje. We komen het tegen als *kuilpad* bij De Bont die erbij vermeldt dat men in Aalst *paddekölleke* zegt en in Soerendonk *üleköpke*. In onze omgeving is *paddekaol* het meest gebruikelijk voor de kikvors in metamorfose, maar ook *kwakbol*, *dikkop*, *konthamer*, *donderpad* en *kaolkwab* komen voor.

Jan Stroop geeft voor West-Brabant *stekelvarken* met onder meer de omschrijving: "een insekt, grijzig van kleur, met een rij gelijke pootjes aan weerskanten van het ovalen lijfje". Het lijkt ons duidelijk dat hij de pissebed bedoelt, ook al is dit diertje geen insekt maar een tienpotig schaaldiertje uit de isopoda-familie. Dit beestje heet bij ons *blaow zeug* of *kèlderzeug* (ook bij Elemans) of *kèldervërke*. Er is nog zo'n merkwaardig oerbeestje dat soms uit de donkerte opdaagt: *'t skietërke* (Weijnen geeft *schietërke* met de omschrijving "boekenworm"). In het Nederlands gebruikt men de namen suikergast of zilvervisje (*Iepisma saccharina*). Van Dale meldt dat dit zilverkleurige diertje ook papiermot heet. Weijnen noemt overigens meerdere interessante dierbenamingen uit het Brabantse westen in zijn heruitgegeven werk "De dialecten van Noord-Brabant". We vinden er, ons beperkend tot de allerkleinste: *schetserijers* (schrijverkes) en *perrewepse* (wespen). Torren met sterke scharen heten er *schalliebijters* en onzelievenheersbeestjes *onselievenerepertjes*. Bij hem heten de pissebedden *wilde varkens*, de zwemmende kikvorslarve *schot-telwasser*, de harige rups *oaskepek* en onze pier is er *pieraos*. Onze *mülder*, die volgens De Bont in Valkenswaard ook *ekelbok* heet, kreeg naargelang zijn kleur ooit de benaming *bruine paoter*, *kappesien* of gewoon *mülder* vanwege zijn gelijkenis met de meelbestoven molenaar. Naar geslacht was er geen onderscheid, zo ver wij weten. De laatste benaming lijkt wel het meest algemeen in onze provincie; zowel Verhoeven, De Bont, Brabantius, Weijnen, Stroop, Heestermans en Van Gompel geven het woord *mulder* voor meikever.

De zich bekleedende larve van de kokerjuffer heet hier *stekaos*. Over vlinders (bij ons veelal *sjoenlapper* of *vieroog* genaamd) is weinig te melden, evenmin als over zijn voorloper de rups (*rieps*, bij De Bont *reps*).

Insekten zijn vertegenwoordigd in de weerspreuken: *ès in fibbrewari de mugge zwèrme, moete in mèrt oew orre wèrme* en *'nen biejezwèrm in mèrt is zèlden iets wèrd, mar 'n bieje in de mèij is zô goewd ès 'n èij*. De bij ontmoeten we ook in de imkerswijsheid: *tusse Hog Lievrouw en Lig*

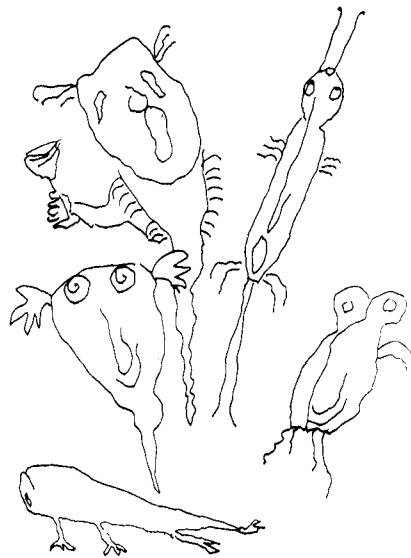
Lievrouw moete de bieje nor de hèij en in 'n hommél en 'n bieje diej steeke mekare niej (gelijksoortigen hebben respekt voor elkaar). Andere angel-dragers komen we tegen in: *Krèk 'n wezzep; van vurre honning, van-aachtere 'n angel*. Luizen spelen een hoofdrol in: *èige laos bijten 't hardst* (verwanten zijn het lastigst); *zo traog ès 'n lauws op 'n teerton en hij zit te krabben of iej 'n vat vol laos he'*.

Erres me' vurùit kunne ès 'n zèikwùrm zonder kont betekent natuurlijk dat men ergens helemaal niet mee voort kan. *Ge zult zô'n vloj in oew bed vijne* zeggen we wel wanneer we een zeer aantrekkelijke meid zien.

We hà'n skik ès 'n mug in de zon betekent dat we veel plezier hadden.

Van Sjef Verhoeven hoorden we dat er in Tilburg wel eens hatelijk gezegd wordt: *"is 't druk op d'n Heuvel?* wanneer iemand op zijn hoofd krabt. De verwijzing naar luizen is maar al te duidelijk. Met dat ongedierte kennen we ook een zei-spreuk: *ge moet d'n boer opgaon, zin de lauws en ze kroewp ùit de klompe*.

We sluiten ons beestenspul af met Harrebomée die Anna Folie citeert: "voort hoornbeest, zei Frans, en hij schopte eene slak weg."

zo zat ès 'n èchel, zo muujg ès 'n maoj, me' 'n gezicht ès 'nen orwùrm, zo rèin ès 'ne paddekaol en zo druk ès de zèikwùrm...

Uitmaksels en wijshedes

Uitmaksel is in ons dialect het woord voor uitvlucht, voorwendsel of smoesje: *dè's mar 'n ùitmaksel um 'r neeve te komme*. Het aantal en de frequentie van dergelijke uitgekristalliseerde vondsten is opvallend in onze volkstaal en er zijn schitterende bij. Een man met een dikke buik kan vergoelijkend ter verdediging aandragen: *goei geridskap moet onder 'n afdak hange of beeter 'n strak bùikske dan de pap bedürve* hetgeen in dezelfde richting wijst als *ons wefke wordt dik van 't sunt* (dik van de kladjes; zonde om weg te gooien)

Een tweede alcoholische versnapering accepteert men graag met de mededeling: *op een been kunde niej staon*. In drankverband zijn er toch veel bekende uitlatingen zoals *hij hittem nouw immôl* (eenmaal) *liever ès d'n hëiligen olliej*. De drinker *diej dik in d'n olliej is* kan als verdediging aanvoeren: *'t is vur de gaanze niej gebraauwe*. Ook wordt in dit verband wel gezegd: *"goewd drinke, eeten is ok duur."*

Bij het kaartspel noteerden wij ooit: *d'n diejen is 'ne goeie verliezer èssiej wint...* Een boer die niet bepaald recht geploegd heeft, kan dit goedpraten met de ontegensprekelijke waarheid: *'n krom voor geef 't miste*. *Laojen en losse me' de stônde kaar* zegt men wel bij het zien van kleine kinderen die in de "krokstoewl" zitten te eten terwijl ze tegelijk hun behoefte kunnen doen. Kinderen die klagen dat ze zich vaak moeten krabben, kregen wel te horen: *"èchte jeuk kregde pas op oew achttiende"*. Van een vrouw die om haar wijsheid niet erg hoog geacht wordt, kan gezegd worden: *"diej he' veul verstand, mar enkelt van gekokt eete."*

Het ontbreken van vrouwelijke schoonheid neemt men hatelijk op de hak met: *ès de diej giestere nog knap waar, dan hisse tenaacht veul geleje en ès niej knap zen zeer din, wè zôsse janke!* De vrouw die klaagt dat ze niet weet wat ze aan zal trekken, kan te horen krijgen *oew hemd bove!* *"Wè zôdde gij groote èijer leggen ès ge 'n gaanzekont hà't"* zei een Nulandse grootvader ooit tot zijn kleindochter die zat te dagdromen.

Een huilerig kind kon het verwijt krijgen dat het *z'n wolke lig* (laag) *hà' hange*. 'n Onhandig daghitje werd wel terecht gewezen met *"gij stôt me' oew gat meer um ès dègge me' oew haand rècht zet."*

Van een jong meisje dat eerder *èrtjes op 'n plank* heeft dan *skôn kumkes op de kaast* kan gezegd worden: *"wor 't brùske (broche) zit is veur, ik zeg 't mar, want ge kunt bij heur nog niej ziejn of dèsse gô' of kùmt..."* Staat zo'n kind wat veel voor de spiegel dan krijgt het wel te horen: *"durske, durske,*

ge kijkt d'n duvel in z'n gat!"

"Ik wil de rillekwie wèl verere, mar gin boetes doen" kan een jongeling zeggen die graag een meisje kust, maar daaraan verder geen consequenties verbonden wil zien. Trouwt de jongste dochter ver voor haar beurt, dan kan de uitdrukking volgen: *"daor is d'n èiment (het nagras) dur 't hoigras gewaasse"*. Volgde het kroost wat snel op elkaar dan heette het dat *moeier alt' volk onder de skolk hà'*.

Een jongeman die gevraagd werd of hij niets voor het kloosterleven voelde, weerde dit idee af met: *"nee, ik gô' niej nor diej vètsmelterij!"* Het was dezelfde persoon die later betreffende het kerkbezoek beweerde dat hij uit zijn jeugd *nog misse zat in overènsiej hà'* en daarom gerust eens een keer kon overslaan.

Iemand die de beginproblemen met zijn ogen wilde verdoezelen, hoorden we beweren dat *z'n ooge nog niej zo slècht ware, mar z'n èrm te kort*. Werde een zieke beter en vroeg je naar zijn welzijn, dan kon het antwoord komen: *"ooh 't gô goewd, we zijn wir bekant d'n aauwe, ik pis alwir over de twidde gèit!"* Gaat het daarentegen minder, dan kan de mededeling volgen: *'t is van vurre niks, van aachtere niks en de maowes (mouwen) zen van 'tzèlfde!"* Was er iemand gestorven en werd er bedenkelijk gespeculeerd over het halen van de hemel, dan kon het oordeel mild uitvallen: *"èssiej 'r mar in is, dan issiej ok wijd zat ok en issiej 'r niej, dan issiej toch ùit de voewt"*. Bij het begrafenismaal wil men wel *op de kees komme*.

Een oudere dame die de complimenten krijgt vanwege haar verzorgde uiterlijk kan daarop repliceren: *"ègge oew èige veur goewd oppoetst, gôdde aachter ok langer meej"*. Laat men dezelfde dame galant voorgaan, dan kan men die geste volledig teniet doen met de simpele toevoeging: *"'t vuil gô vur de veeger"*, hetgeen grif wat anders klinkt als het Engelse "beauty before age". Degene die geen voorrang krijgt kan wraak nemen met *"'t vuil kùmt aachter 't vèrke"*. Vertelt iemand veel oncontroleerbare sterke verhalen dan kan men hem de oude volkswijsheid toevoegen: *"wijd weg liegt lèkker"*.

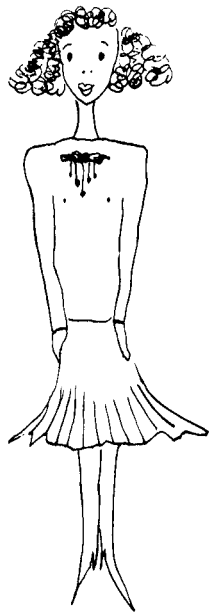
Actieve ochtendmensen worden wel begroet met *"vruug in de wèij, vruug vèt!"* Dat dit zeer betrekkelijk is moge blijken uit de tegenhanger: *"vruug op is gin profijt, 't gif vruug honger en vruug skijt..."*

Op de constatering dat iets zonde is, volgt vaak: *"zunt, dè's botter òn oew gat smere en zèlf dreug brood eete"*. Een gastheer die zijn gasten beu was, hoorden wij ver na middernacht gelaten verkondigen: *"ik gô' mar vast, de leste duu de lamp ùit"* en hij ging zelf naar bed.

Ook in de wereld van de zei-spreuk vinden we beweringen die hier passen: *'t vlis is zwak, zin Bèrta Bùil en ze droewg 'nen ijzeren beehaa; 't is*

niej zo wijd mis, zin de jonge en iej goide nor d'n hond mar rakte z'n stiefmoeier; ja, ge moet wèl meer stront over d'n dūrpel dragen ès dègge èijer rapt, zin d'n dūivemèlker; 't is niej zo èrg, zin d'n dokter, d'r is gevaor van durkomme; èster niks tusse kùmt, zin 't wefke, dan wor 't 'n mèiske...; de wirreld is krèk 'n kiepekoi, zin Jan Hen, de boveste beskipten alted de onderste; de minse meuge me niej, zin Uilespiegel, mar ik heb 't 'r wèl nor gemakt.

Laten we besluiten met een eeuwige wijsheid: oew ziel en oewen bottram moete alted in de gater haauwe...

wor 't brūske zit is veur...

Vèrkes van jong

Vastenavond doet ons steevast denken aan het varken al was het alleen maar om de varkensblaas die vanouds op onze rommelpot hoorde (wij zeiden *doetelpot*). De krulstaart was natuurlijk ook de leverancier van een van de belangrijkste grondstoffen voor de spekstruif; het werd er nog eens goed van *gevat* voor de veertigdaagse vasten begon. Vandaag de dag zou er soms ook verband gevonden kunnen worden in het feit dat sommigen zich met carnaval als varkens menen te moeten gedragen; pas dan zijn zij zichzelf...

Voor het woord varken vinden we in het Woordenboek der Brabantse Dialecten een heldere kaart betreffende de uitspraakvarianten op pagina 795 (aflevering 6). Daaruit kan men in een oogopslag concluderen dat binnen onze provincie de benaming *kuus* en *verken* het meest voorkomen; *kuus* komt overal voor behalve bij ons (in het noordoosten), althans in de betekenis varken. Wanneer wij *kuus* gebruiken, bedoelen we een kalf of koe. Bij ons is de roepnaam *kui*. Alleen oudere mensen kennen nog de benaming *kùt* voor "Sus scrofa".

Overigens vinden we op voornoemde kaart ook gewoon *varken* vermeld voor menige plaats in Midden- en West-Brabant. Het valt ons op dat de naam *kwôs* voor de Langstraat geheel ontbreekt. Toch weten we uit betrouwbare bron dat dit de oude roepnaam voor het varken was in Elshout en omgeving. Het jonge varken (kaart, pag. 813) biedt de varianten *big* (vooral in het westen), *bag* (in het oosten) en *kab* (in het zuidelijke midden). Oudere mensen willen bij ons nog wel eens spreken van de *bijskes* (verkleinwoord van *bag* uit *bègskes* ontwikkeld).

Jan Elemans geeft voor het Maasland (Huisseling) *et fèrke* en onderscheidt *den bie:r*, *de zoch* en *et keuje* (big). Hij vermeldt de bekende uitspraak: *enen boe:r èn en zoch hén noit chenóch mar en zoch èn enen hie:r die vréete noch mie:r*. (Bij ons zegt men overigens: *mar 'nen heer èn 'nen beer wille nog meer*.) De Bont schrijft voor Kempenland *vàrke* (*vaerke*) Hij geeft de spreekwoorden: *et vaerke zal eurst wel deur den bök gesteike zen* (de zaak is van te voren beraamd en beklonken) en *ze hebben er nie zeuvuil verstand af a's e vaerke van saffraon ete* (ze hebben er totaal geen verstand van). Ook maakt hij (evenals Johan Biemans in Bij wijze van spreke gesproken II) gewag van het apologetische spreekwoord: *'t is alles goewd wa van et vaerke kömt, zei 't weefke, en 't lakte-n et zeeltjen af* (*zeeltjen* = touwtje).

Jan Stroop geeft *alles vant faareke* in Sprekend een Westbrabander 2. Daar gaat het echter enkel om de vleesgerechten afkomstig van deze viervoeter, zoals de *karremenaie*, de *'am*, *'t aksel (zult)* en de *kaoikes*. De *kèrmenèij* en de gewoonte om deze naar de pastoor te brengen wordt bezongen door Ad de Laat in het gelijknamige lied op zijn LP Brabant ge verandert.

In Tilburgs Dialect staat de spelling *vèèreke* en Willem Iven schrijft *vèrreke*. Cornelis Verhoeven vermeldt voor Udenhout *bag* (voor big) en het ww. *baggen* (biggen ter wereld bengen); die begrippen zijn exact hetzelfde in onze regio. In De Brabantse Spreekwoorden van Mandos vinden we meerdere pagina's over het varken. Wij kiezen daaruit: *dè's 'ne goeie um vèrkes te ringe* een uitdrukking die wij formuleren als *dè's 'ne goeien um d'n beer te lèije* (dat is een nietsnut); *as ge 'nen boer en een varken van 'n berg afrolt, dan ligt er altijd een varken boven; ge kunt 'm kennen uit duzend vèrkes* (zo lelijk is hij) en *gij kunt iemand lelijk op 't varken zetten* (iemand in een moeilijke situatie plaatsen).

Uit onze naaste omgeving kennen wij: *hij is iets meer ès 'ne rèche vèrkesstart* (meer dan gewoon) vaak met de toevoeging *hij heget inne krul wijer gebrocht*. *Stom volk èn vèrkes laote d'r èige moeilijk drijve* is duidelijk genoeg op zichzelf dunkt ons en hetzelfde geldt voor *hij is krèk ès de vèrkes, hij duu pas goewd èssiej dood is*. In onze kindertijd werden we nog wel eens aangemoedigd alles te eten wat de pot schafte met *vies vèrkes worre nij vèt*.

Veul vèrkes make de spuling dun en tekeer gaon ès 'n vèrke dè geringd moet worre zijn algemeen bekend evenals *ik lus van 't hil vèrke*. Vroegen kinderen met het woordje "hé?" om herhaling van het zojuist gezegde, dan kwam er steevast het antwoord: "hé, *dè's 'ne vèrkesvloek diej moete bij d'n beer gôn biechte!*" Vergelijkbaar is *wè?, dè zi' 'nen boer tege z'n vèrke*.

Van een heel klein persoon werd gezegd dat *hij mar 'n vuist hogger ès 'n vèrke was* en voor bepaald lelijke verschijningen gebruikte men wel de volgende, weinig vleierende bewoordingen: *ès dieje kop op 'n vèrke ston, zô'k zegge dè't bisje ziek waar*. Zei men dat *'t vèrke me' de kop nor 't dùrp op ston*, dan werd er bedoeld dat het geslachte varken verkocht moest worden.

Hij leert vur vèrke, mar kan ginne krul in z'ne start krijge zeggen we voor zeer domme figuren en *'nen boer èn 'n vèrke worre knoorzende vèt* betekent dat men van geen van beide veel vriendelijkheid of dankbaarheid hoeft te verwachten. Ongeveer in dezelfde lijn ligt: *'n vèt vèrke wit nij dè 'n mager vèrke honger he'*. *Hij beslacht de vèrkes, hij heget geweld in de bakkes* geeft aan dat bewust persoon niet al te kieskeurig in zijn ruime

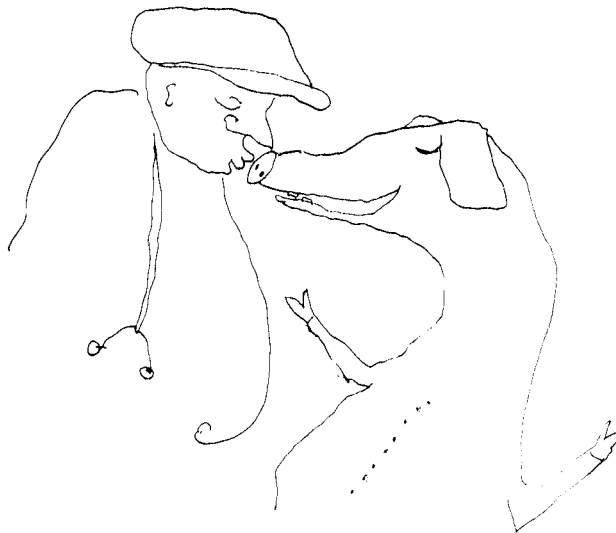
woordgebruik is. Het varken is natuurlijk niet bepaald het toonbeeld van elegantie; *zo vèt ès 'n vèrke, zo smerrig ès 'n vèrke, zo auws ès 'n verke!* (auws = onhandig) Toch kan een toom pasgeboren biggetjes een zeer vertederend beeld zijn. Daarom wellicht komt de kleine varkensvariant er in onze beeldspraak wat beter af: van iets dat glimt van zuiverheid zegt men: *'t blinkt ès baggekuntjes!*

Dat een beginnend varkensleven vaak een onzeker lot beschoren was blijkt uit de zegswijze: *'n klocht bagge èn 'n èrfenis moete niej telle vurdè ge ze in oewe zak he't.*

Jan Elemans zegt in dit verband: *keujes zen en tie:r schôôr.* Dat de boer zeer begaan was met het varkenswel en -wee spreekt voor zichzelf: *ik wil 's weten of de familie al slupt, zin d'n boer en iej kiejk in de vèrkeskoi; keus norgelang goesting, zin d'n boer en iej kuste z'n vèrke.* Vanouds blijft het zwijn en dan met name *de* zog wel het meest gesjochten dier; want *zij he' 'nen beer van 'ne vent èn vèrkes van jong.*

De slachtaand vinden we terug in de oude volksspreuk: *Me' Sunte Martijn slacht vèrken èn zwijn.* Daarbij kreeg de dapperste die het dode varken de kont dorst kussen de varkensblaas die gerookt werd in de schouw alvorens zij als *stiekevèl* op de rommelpot (*doetelpot*) kwam. *Es 't hard wèijt slaope de vèrkes 't beste* zeggen we ironisch; de ruisende wind doet de grootste druktemakers nog dutten.

Na vastenavond was het weer vanouds *zoerkolle me' vis ès 't spèk op is.*

keus norgelang goesting, zin d'n boer en ie kuste z'n vèrke.

Visse en veugelkes

Is er binnen ons dialect beeldspraak te vinden met de woorden uit de titel? Wij hebben dit onderwerp in elk geval ook gekozen om de vele eigen benamingen voor de twee diersoorten te kunnen geven.

Hij vuult z'n èigen ès de lesten bukkem ùit 't kiesje (*bukkem* = bokking) betekent dat bedoelde persoon zich verwaarloosd voelt. Dezelfde ge-rookte haring komt voor in de oude vergelijking *zo stijf ès 'nen bukkem*. *Zo 'rèin ès 'n melkaors* zeggen we wanneer iemand erg smerig is. ('*rèin* = onrein). *Melkaors* is overigens een interessante benaming voor de modderkruiper; het is waarschijnlijk een verbasterde, (door omzetting en suizende r ontstane vorm van *merkaol*, de vis die vroeger in drinkbakken voorkwam. *Melkaors* werd bij ons naast *paddekaol* (kikkervisje) en *mot-tekevaol* (modderkevuil) gebruikt voor vieze kinderen.

Een zeer mager persoon kan aangeduid worden als *'ne skraolen herring*. Die haring komen we meer tegen in onze streektalen: De Bont geeft *et herringmänneke kömt um te drinke* (gezegd bij het dorstige gevoel na het eten van haring). *Daor waor den herring braoit* tekende Mandos op in Tilburg; het wijst op de plaats waar het iemand goed bevalt.

Andere fraaie zegswijzen uit De Brabantse Spreekwoorden handelen over de paling: *a's 't regent lupt d'n boer, de polling en de pieër* (gezegd door de molenaar omdat de boer bij regen juist tijd heeft om naar de molen te komen, dat de paling en de pier zich graag over de vochtige grond verplaatsen moge bekend zijn); *zo glad ès 'ne pölling in 'nen emmer snot* zeggen we wanneer het buiten één spiegel is.

Botter bij de vis is beeter ès de p'stoor vur bürg (boter bij de vis is beter als de pastoor voor borg) behoeft geen nadere uitleg. *Gaaste en vis blijve mar driej daag goewd* toont aan dat de gastvrijheid na drie dagen al te zeer op de proef gesteld is en *slaoj en vis al eete wëtter is* houdt een wijze raad in omdat geen van beide gerechten lang houdbaar is.

We eete alle daag spèk èn freddes spèk mi' spijle (spek met spijlen = vis). Elemans gewaagt van *ene snoek sô awt tè tie vur twie: kèrskripkes mos öp sene snuut ha stôön*. Voor de rest zijn wij wat betreft dit waterwezen *zo stom ès 'ne vis me' spreeke* omdat we "schoon" uitgevist zijn.

Dan maar liever de lucht in. Bij Elemans treffen we *en klöchje ènde* (een troepje eenden) waarbij de mannetjeseend net als bij ons *wuunder* heet. Bij Lodewijk van Woensel heet de eendeman *wiender* blijkens een gelijknamige dichtbundel. Elemans heeft het over de *gaans* en de *zwôdn*, over

kôldöjve (houtduiven) en *torteldöjve* en het *roebdöfke*. De *ekster*, de *krèèj*, de *karrekaaw*, (kerkkauw) de *mérkôl* (de vlaamse gaai), de *klemvoogel* (de sperwer), de *méérel* en de *spröw* rekent hij niet tot de vrienden van de boer. Hij vermeldt de zegswijze *spellen èz ene rëjger*. Verdere vogelnamen uit Woord en wereld van de boer zijn: *et wôtterhénneke* (waterhoentje), de *katöwl*, *kerköwl* en *kranzöwl*, de *möw*, *fezant* en *petréjs*, de *koekkoek*, de *kievvet*, de *gruuttoo*, den *huttededut* (kwartel), de *zwaaluuw*, de *löwwerik*, de *léjster*, 't *schréjverke* (geelgors), den *blöwlégger* (het roodstaartje!; bij ons de heggemus), *ed bie-muske* (de koolmees), de *putter*, de *kwikstart*, *et roodbôrsje*, *et winterkunnengske*, den *botfink*, de *graskwèèk*, de *kneuj*, *ed bômlöpperke* en de *wotterflöwt*. Een zachte nazomer heette in Huisseling *krônezömmen* omdat er vroeger dan nog wel eens kraanvogels werden waargenomen.

Eerst even iets naders over de namen: *katuil* heet bij ons vooral het steenuiltje dat zijn bijnaam waarschijnlijk kreeg omdat het zo'n goede muizenvanger was. De sperwer en torenvalk worden bij ons *klamperts* genoemd vanwege het klemmen (klampen) van vogels, de merel heet hier *malder*. De houtduif verdient zijn bijnaam *koolduif* omdat hij in de winter graag de kool van de velden haalt. De koolmees wordt hier *biediefke* of *biemisterke* en die naam is duidelijk genoeg; hij wil in de winter wel eens van het bijenbestand snoepen. De geelgors is volgens Elemans de klerk onder de vogels; hij beschrijft zijn eitjes als het ware. Het oostindisch duifje krijgt de naam *roosduifke* omdat het met succes gehouden werd door mensen die last hadden van netelroos. De wulp heet in De Peel en Oost-Brabant wel *kâlotter* en de vlaamse gaai wordt er *morkolf* genoemd. Die laatste naam is waarschijnlijk een verbastering van Markolf, een grappenmaker uit de sage van Salomon en Marculphus. De vogel kan allerlei geluiden nabootsen en werd daarom vergeleken met de komische literatuur-figuur. (Hij werd ook als afgerichte *tjan* gehouden.) De kneu is bij ons *kneuter* of *hèijkneuter* en een groenling noemt men meestal 'ne *gruunsel*.

Er bestaat een alleraardigst klein bundeltje van Martien Goossens met de titel *Twellef Sinttönnisse Vögulkus*. Hierin ontmoeten we onder meer de *markollef*, 't *blouw menneke*, de *peltuut* of *kuluut* (wulp), *dun uul*, de *duuf*, de *zwellef* (zwaluw), de *mel* (de merel) en de *spinnejager* (de grauwe vliegenvanger); allemaal volkse vogelnamen uit Sint Anthonis dus. Namen die wij uit de Boekelse hoek optekenden zijn 't *hoog mènneke* voor de leeuwerik, 't *bremkwijtje* voor de grasmus, 't *koewstaawerke* voor de kwikstaart, de *strontpikker* voor de kuifleeuwerik en 't *toew-timmerke* voor de winterkoning.

Van Gompel schreef over *bremspoers* (braamsluiper) en *groesdüiker*.

Zijn er ook spreuken met vogels en vogelnamen? Nou en of! *Ik skiet ès ik 'n veugelke zie, want ge kregt zo dik de kanse nie; me' de wolve janke is hèndiger ès me' de nachtegale zinge; rèiren (beven) ès 'n wotterhenneke; zo zat ès 'n snèp; zo slaorzig (slordig) dè de krèije me' oew 'wegvliejge; zo zeeg ès 'n taam krèij; ge kunt alted beeter 'n krèij vangen ès 'n kaauw (vgl. En. to catch a cold); alt' al kraasse vantevurre, krèk de krèije doewn vur d'r geskoten is (altijd al veel voorbarig commentaar hebben); 't is gin genooi af te gaon ès 'ne rèiger; 't is al wôtter op 'ne gaanzekop (het is allemaal vergeefse moeite); hij moet alted plaogen en de gaans me' iemes rije; zoveul de kwartel slô', zoveul is d'n boekend wèrd (volgens deze oude boerenwijsheid zou het geluid van de kwartel bepalend zijn voor de grootte van de boekweitopbrengst); oew klep stô' ope, daliyk vliejgt oewe malder weg (plaagzin voor iemand met een openstaande gulp); zô mager ès 'ne malder vur z'n skene; zingen ès 'n basterdlijster; ongerakt en vals; me' vriende is 't dik krèk ès me' zwôll've: ge ziet ze enkelt me' mooi weer; de kievit li' in mèrt, al vriejs 't op z'ne stèrt; zolang de vogel nog op de wip zit, he' alleman kans (afkomstig van de schut en het papegaaischieten); kijken ès 'nen uil vur 't gutgat (beteuterd); 't is vuil, zin d'n uil en iej zaag z'n jong; 't is kaoi wôtter, zin de rèiger en iej kon niej zwemme.*

De griek gif 'n runje; d'r is zeker 'n ekster ùit z'n gat gevloge; wanneer? in 't jaor nul, toen de eksters nog gin kont hà'n; 't is daor jaor één toen de uile nog prikte; hij zaat 'r me' èrmoei te boere me' 'n gèit en 'n ekster; 't is hier beeter ès in 'nen ekstersnest; krèk 'n ekster, ze hòlt zoveul blink ès ze kan. En dan hebben we het nog niet eens gehad over De Bont die marhannik geeft voor de vlaamse gaai in de zegswijze: hij speulde zeker læk Kloo's me z'n marhannike (die hij veel te vroeg uit de nest haalde). Onder krä.i staat o.a.: dâ kömt öt al brengen 't de kraeien öt (die zaak komt zeker aan

het licht). Bij hem vinden we: *hij mänt dät-ie de vougel afhee (hij denkt dat ie er bovenop is; ontleend aan de schutsboom); hij wil van ieder vooltjen e veerken hebbe (hij wil overal van meedelen; gezegd van een schaafloper) en weke vooltjes hebbe weke bakskes (gezegd tot zwakke mensen die klagen over moeheid). Zoo, we he'n de vis ver-spuld èn de vogel is gevloge.*

oew klep stô' ope, daliyk vliejgt oewe malder weg.

Van veul vraoge kregde 'ne krulstart

Uit onze jeugd herinneren we ons menig plaagantwoord dat eigenlijk geen antwoord was. Over dit gegeven heeft Cornelis Verhoeven een zeer lezenswaardig essay geschreven waaruit wij eerder citeerden (De Duivelsvraag; een pleidooi voor beschouwelijkheid.) Vragen staat vrij stond niet in het blazoen onzer voorouders; zij hadden tal van varianten in affacht, waarbij *van veul vraoge kregde 'ne krulstart* bij ons vaak de afrondende slotzin was. Het lijkt ons dat de krulstaart naar het vraagteken of de duivelsstaart (zie *duvel*) moet verwijzen en als zodanig heeft de zin wel iets humoristisch in zich. Anderzijds is affacht zelden humoristisch bedoeld blijkens de definitie van Van Dale: *affacht*, ruwe behandeling met onheuse taal, nors of bits antwoorden waardoor men iemand als het ware van zich afjaagt; *iemand een affacht geven*, hem afsnauwen; - (in 't bijz.) antwoord waardoor men een lastige vrager met een kluitje in het riet stuurt: "wat eten we vandaag?" "hoepelstokken met groene zeep". (Het WNT geeft met zeepsop).

Onder het trefwoord *affacht* geeft De Bont een hele pagina voorbeelden voor Kempenland: "*hoe laot is 't?*" 1 "*Ketier over den bult, daor kömt-ie aangetrud!*" 2 "*Ketier veur 't kakke, dan hedde nog teed um ew broek los te doewn*" 3 "*E ketier over et hennegat, teed um den haon te mälke!*" 4 "*Nät zeu laot a's giesteren um deizen teed!*" 5 "*Zeu laot a's de klok weest!*" Vragen naar de leeftijd werden volgens De Bont afgestraft met: "*m'n neus en m'n oore zen effen tei geboore!*" (in onze omgeving vulde men dat vaak aan met: *m'n haor en m'n taand kwame nôdderhaand*) of met "*et heuleke va me gat stinkt van aauwerdom*".

In Herinneringen aan mijn moedertaal suggereert Verhoeven dat kinderen op een gegeven moment ophouden met vragen uit moedeloosheid en je zou er inderdaad het bijltje bij neergooien wanneer je telkens moest ervaren dat je vraag bijna nooit rechtstreeks en serieus beantwoord werd. "Op elke vraag moest een antwoord zijn, maar dat moest zo geformuleerd worden dat de lust tot verder vragen verging", schrijft Verhoeven. Men kon het, om met De Bont te spreken, zeer onbarmhartig verwoorden: "*ge bent te jonk um alles te weiten en te aud um in ew broek te scheite*".

"Onder alle vragen waren die naar het 'waarom' blijkbaar het zwaarst belast", lezen we bij Verhoeven. Ook in Udenhout gaf men steevast het antwoord *dörrum, al dörrum* of *'umdè unne wörrum ginne pier is!* Bij ons

hoorde men soms in hetzelfde verband: *wurum, um de wurum, over D'n Bosch um, umdè De Graaf te wijd um is*. De Bont geeft: "*um de krum (kruim) dä ge de korst nie bete kant!*" en Elemans: *wörrem? Al dörrem, umdè ene wörm génne pier is!* Op de plaagrepliek *umdürum* kon het verweer volgen: *dürum.., dürum is gin reje, ègge van de trappe valt zedde zoo beneje!*

Laten we eens proberen een opsomming van schertsantwoorden te geven bij veel voorkomende kindervragen uit onze jeugd: *Wor is iej? in z'n vèl èssiej niej gestrupt is; diej stô' in de hèij te türve; diej hengt over de heg te dreuge; diej is me' de meziek meej; diej is nor de Maos um z'n voewte te waasse; diej is wisse snije*; De Bont vermeldt nog voor Kempenland: *ötgewaasse en op den tön (tuin=hofheg) gehange*.

Op de kindervraag "*wor is 't?*" waren de volgende antwoorden in omloop: *op de zulder achter de put; in m'ne skolk, diej hengt achter de deur van de koekoeksklok; achter de put in 't nèijmèndje; achter de skaauw buite de worstendrùp*. (Bij De Bont: *op de zulder achter de schaauw*.) *Wor issiej hene?*" kon de volgende repliek opleveren: *nor Boekelmèrt um gèite te koope; tebak haole bij de Drumknaauwers (van Gimmert); sèp haole bij Van Beek Schellekes (in D'n Bosch)*. Verhoeven: "*Waor gôdde henen?*" "*Nor Jan Denen*" en vroeg het kind verder: "*wè doen?*" dan werd er snedig gerijmd "*viskes vangen um jou op te hangen*". Luidde de vraag "*nor wie?*", dan antwoordde de wijze: "*nor Jan de Gatspie, dan witte nog nie wie*", of om in de anale sfeer te blijven "*nor Annemie de Brobbelscheet, die werd opgevouwen en in 't kèèsje geleed*". Mandos' Brabantse Spreuken geeft ook *nor 't virke onder de hen d're start; m'n neus aachternao, m'n gat zal wèl naokomme*; (wij zeggen: *m'n neus aachternao dan kan m'n kont niej verdole*); *nor Bommelskonte*, (bij De Bont *Bobberskonte*) *drië uurre bove de hel; nor Oss um de stier te mëlke; nor 't Bèls op. Nor wie?* kon gevolgd worden door: *nor hummeze, 'n bruur van Tummeze; nor d'n duvel, kijken offiej gejongd he'; nor Nèl Bèl Brobbelskeet, diej he' tenaacht 'n èij geleed*. Op "*Wè gôdde gij doewn?*" volgde vaak als antwoord: *d'n aap vlooie...* soms aangevuld met *ègge meejgôt, meugde de start vaasthaauwe of ègge meejgôt, meugde gij cènte skooie; de zon ùitsteeke um ze te verzette; leer haole vur neij katteskoewn; nor Soerabaja koffiebônne plukke...*

Dan is daar het verfoeide woordje "*Wè?*" dat bestraffend ontvangen werd met "*ès de koew sket dan velt 'r wè!*" of "*wè, dè zi' d'n boer tege z'n vèrke!*" of *wè, dè is 'ne vèrkesstart diej bij d'n beer moet gôn biechte!* Dit werd gezegd om de kinderen met twee woorden te laten spreken, zoals dat ook het geval was met: "*Wè?...*" *D'n boer zi' "wè moette?" "Wè?", "of ge worst lust, nouw lekker!" "Wèlk?" "Dèlk!"* De vraag "*wè zit daarin?*" werd

ontmoedigd door het vooruitzicht op *vernufneuzen*", schrijft Verhoeven. De Bont's antwoord is "*honskonte!*" De kindervraag "*wè eete we, Mam?*" levert de volgende oogst: *husse me' flusse me' vraogstèrt 'rtusse; hangorren èn hopstrüif me' krinte èn kermiskarse; herringbiest mi' maozestèrtjes èn ribkes van de gèitenbok; hennenbiest me' kattemème, koeieür me' gèite-saus; gèitevlis me' nijskierrige hundjes èn 'n burd wössem me' 'n haoneëij. De Bont meldt voor Kempenland: *stront me' striepkes; späkströvenhöskes* of *spring-ouwer-den-härd!* De varianten daarop in onze streek waren: *stront me' striepkes en gerege riepkes; maozemèmkes en kaboutervuutjes en spring-dur-d'n-hèrd ègge'm krijge kunt!**

Merkwaardig is eigenlijk dat ook de deftige vraagvariant *wat?* in ons dialect enkele resultaten opleverde: *Witte wat, stikt 'ne vinger in oew gat, niej te wijd, want dan zijd'm kwijt; 't Is toch wat me' 't kiendje z'n gat èn gaar gin pisdoeke.* Op de vraag *wè gebeurt daor toch?* kon het geijkte antwoord volgen: *daor wordt 'nen boer opgelaote tusse twee zakke stront.* En *wè krijge wij dan?* werd vaak afgedaan met: *twee blaow niete, in ieder haand een; 'n skeet èn twee blaosknickers. Wè zijde òn 't make?* kon als repliek krijgen *'ne klink op 'n gaanzekoi; 'n vrelleke vur oew eugskes* (*vrelleke* (wregel) is een ouderwets sluithoutje); *'nen hengsel vur de gèite-start; ik zij de gèit òn t huje, mar ze wil niej vort; ik maak de glufkes in de koffiejbonne* (de gleufjes in de koffiebonen); *ik zij de zoerkolle ùit de waors òn 't haole* (ik ben de zuurkool uit de war aan het halen). *Wanneer?* kon als antwoord krijgen: *zo gaauw ès Pinkstere èn Pössen op innen dag valle; zo gaauw d'r twee zötterdaag in een week valle; me' Sint Juttemis; me' Pielepösse of Kietelpinkstere.*

Wiej? vroeg om *Van Nepskeute* of *de gèit van Gummigalge* (de geit is het toonbeeld van nieuwsgierigheid). We ronden af met een toepasselijke aanhaling van Willem Iven: *vragen staat vrij, maar weigeren erbij* (Bij wijze van spreken) in de wetenschap dat er (door één gek) nog altijd meer te vragen valt dan tien wijzen kunnen beantwoorden.

wè eete we mam? ...husse me' flusse me' vraogstèrt 'rtusse

't Weer is goewd, nouw 't traktement nog

D'hanen, katten en honden, zoo heeft men gevonden, zeggen 't weer van dag tot dag beter dan den Almanach. (Uit Dufour's Volksche Weerkunde)

Onze titelspreuk is afkomstig van de altijd klagende, zelden tevreden boer die bij goed weer al aan de oogst denkt. Waarschijnlijk is het weer bij ons wel een van de belangrijkste bronnen voor dagelijkse gesprekstof. Wanneer men nergens meer over weet te praten dan is er altijd het weer nog. Er zijn tal van weerspreuken en vele daarvan hebben hun naam te danken aan een heiligedag. Daaruit blijkt dat de invloed van de kerk groot was in het leven van onze voorouders. Heiligedagen bespreken we al.

Volkswaerkunde berust op ervaring en het "wedervaren" werd in (meestal berijmde) spreuken vastgelegd. Er zijn zoveel rijmende weerspreuken dat ze de laatste tijd wel eens belachelijk gemaakt worden met nieuwe creaties als *reegen 't in april, dan stô' de wôtterstand niej stil*. En soms is het ook werkelijk zo dat het weer er schijnt te moeten komen omwille van het rijm: *vriejs in septèmber, zaachten dizzèmber*.

Al zullen ze lang niet altijd uitkomen in ons wisselvallige klimaat, toch zit er een zekere volkswijsheid in de oude overgeleverde spreuken. Het lijkt onwaarschijnlijk dat een weerspreuk die telkens faalt, kans op een lang leven beschoren kan zijn.

Volgens de volkswaerkunde zijn er dagen waarvan de weersgesteldheid van een hele periode afhangt. Vanouds speelden deze lotdagen een belangrijke rol, hetgeen moge blijken uit de volgende voorbeelden: *hondsdaag me' veul reegen, dan komde de koiste tije tege, hondsdaag hêlder en klaor verwaacht 'n heel goei jaor*. (De hondsdagen vallen tussen 19 juli en 18 augustus; zij danken hun naam aan de Hondster (Sirius) die dan tegelijk met de zon opkomt).

Over het weer zelf zijn in ons dialect enkele zegswijzen te vinden: *drèijende wend gift stônde weer* (draaiende wind geeft bestendig weer); *de botter is op, 't zal mèrge wèl goei weer worre* (een grappig maar loos gezegde bij een lege botervloot); *ès geluk en goei weer bij mekare slô', dan kan 't zen dè't nog gô'* (het moet wel erg gelukkig uitvallen wil dat nog lukken); *gij zijt zeker me' raow weer gevange* (gezegd van een zeer onverzorgd iemand); *mot is de moeier van alle weer* (bij mist kan het weer alle kanten op); *'t weer is um raod* (het weer is zeer onzeker); *me'*

zô'n weer haauwde de wèij me' gin geweld mer onder d'n draod (het is zeer groeizaam); God maak 't weer en de minse d'n almenak.

Veel weerspreuken verwijzen naar het gedrag van mensen en dieren: *de jong gôn zo te keer, we krijgen aander weer; de V van ènd en zwaon brengt vriejs in de laon; gô' de kikvors te keer dan kregde daag van mooi weer; ès padde en slèkke gôn krùipe, zulde zoo in reegen verzuûpe; vliejgt de zwôlf (zwaluw) hog, mooi weer genog; doen de biejen op hauws op ô'n, dan zal't gaauw ô'n 't reegene gôn.*

De boerenregels hoefden niet altijd te rijmen: *stinkt d'n hond, dan kregde reegen; de koei beze, d'r kùmt onweer; ès de henne binne blijve, duurt de bùi niej lang.* Er zijn weersverschijnselen die veranderingen aankondigen: *kring um de maon, reegen van de baon; kring um de zon, wôtter in de ton.* Ook een natuurverschijnsel kan tot dergelijke profetieën leiden: *haauwe de beum (bomen) de blaojer lang, zijt dan vur de winter bang.* Een fraai vergeten voorbeeld vonden we terug bij Mandos: *zit 'r 'n vliejgske in de krèijappel (galappel op het eikeblad, waarin het larfje van een sluipwesp zit) dan he'n we 'ne korte winter, want dan vliejge we 'rdeur; zit 'r 'n wùrmke in, dan he'n we 'ne lange winter, dan krùipe we 'rdeur.*

Menige volksspreuk is gebonden aan de naam van de maand, waarbij opvalt dat vooral de voorjaarsmaanden in trek zijn: *jannewari zonder reegen brengt d'n boer veul zeegen; in fibbrewari sneuw en reegen, dè's goddelijke zeegen; dreuge mèrt, guldès wèrd (al of niet met de toevoeging: ès't in april mar reegene wil); mèrtse bùie diej bedùie dè't vurjaor ô'n kùmt krùie; ès in fibbrewari de mugge zwèrme, moette in mèrt de orre wèrme; april, kaauw en nat vult skuur en vat; mot in de mèrt is vriejs in de mèij; alles op z'nen ted en bôtterbontjes in augustus.*

Onze voorvaderen regelden hun *gedoentje* volgens *beeverte* (bedevaarten), de heiligen en de wil van talloze regen- en windmakers. Over die laatsten willen wij het nog even hebben. *Hoew lossèr de wend, hoe vaster 't weer; ès op 21 mèrt de wend in 't noorde stô, dan blef iej daor nog zes weeke staon; op goeie vredege is de wend alted goewd; wendstil me' Sint Steeve (26 december) zal goei ogste geeve; ès al dieje wend nog begote moet worre, dan krijge we nog veul wôtter; krimpènde wend en ùitgônde vrouwe zen niej te vertraowe.*

Regenvoorspellers waren waarschijnlijk wel het dichtst gezaaid. Behalve de reeds genoemde tekenden we de volgende op: *de wend is umbliğ (omlaag=uit het westen), we krijge reegen; ès de rook umbliğ slô', is 't zeker dè't reegene gô'; ès de vis ùit 't wôtter springt, alles zoo in reegen verdrinkt; ègge de booten op de Maos kunt heure, kregde reegen; Sint Rombout (1 juli) reegenèchtig, de hil mônd twijfelèchtig; reegen ùit 't ôste,*

reegen zonder trôste (de regen uit het oosten (zonder troosten) zal lang aanhouden); *brobbels op de plasse, de reegen zal niej passe* (de regen zal niet ophouden).

Dan is daar ook nog de oude anekdote met het gouden bruidspaar in de hoofdrol: toen de bruid voor het lokale blaadje ondervraagd werd, liet ze zich verontwaardigd ontvallen: "*jè en in hil onzen traow hittiej men nog noit erres meej nor toewgenomme..!*" De jubilaris antwoordt daarop verontwaardigd: "*mar mins, 't waar toch noit gin weer!*"

We krijge nog veul raow weer; ik vuuyl 't ôn m'n wôtter en m'n eksterooge...

gô de kikvors te keer, dan kregde daag van mooi weer.

Zinsels en zei-spreuken

De tussengelaste feitelijke hoofdzin met "zei", de verledentijdsvorm van zeggen, is blijkens de naamgeving het karakteristieke van de zei-spreuk. Deze "apologische gezegden" komen veel voor in de Zuidnederlandse dialecten. S. Rombouts lanceerde daarover ooit de boude bewering: "De naam *zei-spreuken* heet van Vlaamse herkomst te zijn. Dat hij niet van het noorden, maar van het zuiden komt, zal niemand verwonderen die de Vlaamse aard kent en weet dat dit soort zegswijzen bij onze zuidelijke taalbroeders zeer geliefd is, wat trouwens psychologisch gezien, met hun opgewekter en sterker tot humor neigende aard direkt samenhangt".

Omdat in ons gedeelte van de Meierij nooit iemand "zei" zegt, maar steeds "zin", hebben wij de spreuken in navolging van Jan Elemans, die ooit "zeisels" gebruikte voor dit type spreuken, deze zelf later "zinsels" genoemd.

Zinsels zijn dus "onze" dialectgezegden waarin men een ander aan het woord laat om te zeggen wat men zelf denkt. De spreuken zijn vrijwel steeds humoristisch bedoeld.

Dr. C. Kruyskamp heeft binnen het Nederlandse taalgebied waarschijnlijk het meeste aandacht besteed aan dit type spreekwoorden. Hij verzamelde liefst 671 apologische spreuken. In Nederland en West-Duitsland zijn de meeste zei-spreuken opgetekend. A. Hofer spreekt zelfs van "die wesentlich dem Niederdeutschen angehörige Art". Toch is het zeker dat dit soort spreekwoorden ook in Scandinavië en Engeland populair zijn. In Zweden heten ze "ordstäv", in Engeland "wellerisms" naar Sam Weller die zich eraan te buiten gaat in de *Pickwick Papers* van Charles Dickens. In duitstalige landen worden ze "Sagwörter", "Beispielssprichwörter" of "apologische Sprichwörter" genoemd. Uit de film naar Pasternak's *Doctor Zhivago* tekenden we op: "want some advice? as the millstone said to the barley, adapt yourself!" Kruyskamp zou onder zei-spreuken alle spreekwoorden willen verstaan die de vorm van een citaat in zich hebben. Zei-spreuken zijn voor hem ook diegene waarin een gezegde (een dictum) aan een bepaalde persoon wordt toegeschreven zonder verder commentaar: "Die lang leeft zal oud worden en die oud wordt veel horen, zei vadertje Tiktak."

De eigenlijke apologische spreekwoorden beginnen volgens Kruyskamp bij het soort van "Tot weerziens, zei de blinde". De situatie wordt be-

paald door de categorie van personen waartoe de spreker behoort en daardoor wordt aan een gewoon gezegde een komische wending gegeven. Wanneer er nog een derde lid volgt dat zegt wanneer of in welke omstandigheid de genoemde persoon dat gezegde gebruikt heeft, krijgen we met de uitgebreidste soort te maken die Kruyskamp consequent "apologische spreekwoorden" wil noemen omdat het gezegde in de mond gelegd wordt van een persoon die het als rechtvaardiging van zijn handeling gebruikt of er commentaar bij geeft. "Allemaal mensen, zei de bagijn, en zij zoende de pater".

Hoe staat het ervoor met de op schrift gestelde zei-spreuken in Noord-Brabant? Bij Jan Naaijkens (Leer mij ze kennen...de Brabanders) vonden we "daar doe ik verder het zwijgen toe, zei de Trappist, en hij stikte in ene vette paling". Cees Robben verraste met: *Ieder vur zich, zee de pestoor... en hij zeegende z'n èègen 't irst; ik preek vandaag nie, zee de pestoor, want ik heb oe iets te zegge; as God vat, vat ik ook, zee Jaanske Schats... en ze trouwde vur de vefde keer en we kloote hier mar aon, zee Drik... ge kunt nôôt weten waor 't goed vur is.*

Johan Biemans geeft de spreuk: *ieder z'ne meug, zee d'n boer en hij fraot vége.* (Volgens de aantekeningen van Mandos is deze spreuk in geheel West-Europa bekend.) A.M. de Jong geeft de Westbrabantse variant: *ieder z'n meug, één 'ij vrat slekke* (Het Verraad). In het tweede deel van het spreekwoordenspel Bij wijze van spreke gesproken (ook van Biemans) staat: *alles is goewd wa van 't vèrreke kômt, zee 't wefke en 't lèkte 't ziltje aaf.* Wim van Gompel leverde een "apologische" bijdrage in de Kroniek van de Kempen, getiteld "zei 't menneke". Daarin staan o.m. de volgende: *'t is krek lek 't menneke zei: ge moet n'n aop gin bakkeze lere trekken ; 't is krek lek 't wefke zei: die 't kortst bij 't vuur zitten wermen 't best.* Van Gompel maakt net als A.P. de Bont gewag van *waor 't rookt is 't wèrm, zei Uilenspiegel en hij wermde z'n eigen âôn 'ne persstront.* In Dialekt van Kempenland (van De Bont) vinden we verder o.a.: *'t is kräk læk 't velt, zee den dekker, en-ie scheet deur de schoorsteen in de pap; 't is völ, zee d'n öl, en-ie bescheet z'n jong; dä's een, zei ölespiegel en-ie stiejt ze moeier van den trap en door rook is moet vuuier zen, zei ölespiegel en-ie bloosde-n in ene pärsstront.*

Van de zinsels die wijzelf optekenden in onze omgeving (zo'n honderdtal publiceerden wij er in *Zin 't wefke*, 1988) hebben de meeste de boer of 't wefke als zegslieden: *brannittels, dè's züiver goewd, zin 't boerke, daor veegt gin man z'n gat me' af; 't kan mar gebeurd zen, zin d'n boer en iej veegde z'n gat vurtiej gedaon ha'; wiej wè bewaort diej he' wè, zin 't wefke en ze waar al tachtig jaor maagd; mèrt, mèij, hoi zat, zin 't wefke en ze zakte in april dur de balke; 't kùmt, 't kùmt, zin 't wefke en 't zaat drij*

daag op 't pùtje. De bekendste (meest voorkomende) bij ons zijn: 't gô goewd, zin d'n dokter, andere poot 'r ok af; alle bietjes hèle, zin de mug en piste in de zee en dè's getroffe, zin Paulien en ze makte van d'n bok 'n minneke.

Laten we eens proberen verder een kleine bloemlezing te geven van de zei-spreuken uit onze regio.

Wè slap gesteve, zin Bèt en ze viejt in de skottelslèt (vaatdoek); d'n ônhauwer wint, zin Dookus en iej din nor bed me' al z'n dingen ôn (de aanhouder wint, zei Dookus en hij ging naar bed met al zijn kleren aan); diej griep van onze Jan diej krijg ik niej, zin Drika, ik he' van hum nog noit niks gehad; ik heb veul letters geëete, zin d'n èrbèijer en z'n botteramme zaten alt' in de krant; ik trakteer, zin Grad Griek en iej liejt 'r een vliejge; uurst zen 't minnebroeders, zin Han Haffel, mar nôdderhand zen 't kruis-hirre; de wirreld is krèk 'n kiepekoi, zin Jan Hen, de boveste beskijten alted de onderste; ik heb noit in de kroeg gezeete, zin Jan Lap en 't waar waar, hij ston alt' ôn d'n tap; ès wij samen 's ùtgonge, zin de een kars tege de aander; ik wil ginne weedeman, zin Kee, ik wil 'm èiges africhte; veul kijnder, veul zeege, zin de kùster en hij staak 't doopgèld in z'n tès (tès = zak); tijd is gèld, zin d'n oober en iej telde d'n datum bij de reekening; 't begin is gemakt, zin de weever en iej knipte alle dreuj dur (dreuj = draden); kaoi weer he' alleman, zin Willem Vogels, mar 'n kaoi wijf.; dè heur ik gèir', zin 't wefke èn ze spulde op d're poot.

Als afsluiters voor dit stukje: afge-loopen ùit, zin d'n Dookus en 't rad liejp ùit z'ne kreuge; ik skèij 'r af, zin Bèrt d'n Boer, ik gô werke en punt ùit ame, zin de mister en iej zette 'n komma.

ieder vur zich, zee de pestoor ... en hij zeegende z'n èigen 't úrst (C. Robben)

Zunt

Wanneer het dialect als taalarmoede, een achterstand of een gemakkelijk te imiteren folklore beschouwd wordt -en dit lijkt de gangbare opvatting- is dat een pretentieuze verwaarlozing van feitelijke gegevens en een typisch provincialistische vergissing. (Cornelis Verhoeven, Herinneringen aan mijn moedertaal)

Honderdnegentig jaar geleden verscheen er voor het eerst iets in druk over Noordbrabants dialect: een Reize door de Majorij van 's Hertogenbosch in den jare 1798 door S. Hanewinkel. Wanneer wij naar recenter drukwerk omtrent het Brabantse dialectenonderzoek op zoek gaan, komen we terecht bij het hier al vaak geciteerde systematische *Woordenboek van de Brabantse dialecten* waaraan in 1967 begonnen werd onder de bezielende leiding van prof.dr. A.A. Weijnen. Naast tal van publicaties over de verschillende vaktalen verschenen er ook schitterende studies over locale dialecten. In dit verband moeten de dissertaties van J.H.A. Elemans (*Woord en wereld van de boer*, een monografie over het dialect van Huisseling, 1958) en A.P. de Bont (*Dialekt van Kempenland*, meer in het bijzonder D'Oerse taal, 1962) genoemd worden. In het Westbrabantse publiceerde Jan Stroop twee bundels *Sprekend een Westbrabander* (1979,1981) en liet Dr. Hans Heestermans in 1988 *Witte nog?* verschijnen over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen. Cornelis Verhoeven bundelde een aantal bijzondere beschouwingen (+lexicon) over het Udenhouts onder de titel *Herinneringen aan mijn moedertaal* (1978). In 1985 beleefde de bundel Tilburgs Dialect al zijn tweede uitgebreide druk en ondertussen deden tal van heemkundekringen voorzichtige pogingen hun eerste moedertaal vast te leggen. Wij lieten ons zelf niet onbetuigd; *Wiej wè bewaort*,(1985), *Diej he' wè*,(1987) *Zin 't wefke* (1988).

Prof.dr. Weijnen zegt in *De dialecten van Noord-Brabant* (tweede bijgewerkte uitgave): "In de laatste tijd wordt nogal eens gezegd dat het dialect weer in opmars is. Inderdaad zijn er diverse tekenen die op belangstelling wijzen, ook in Noord-Brabant." Nol van Roessel, die nog veelvuldig met zijn humoristische dialect-voordrachten door het Brabantse land trekt, beweert daarentegen dat de grote rage al over is. Het feit dat er door menige boekhandel altijd nog om extra materiaal voor de Brabant-ruif gevraagd wordt, spreekt het laatste een beetje tegen evenals de vele verzoeken om voordrachten in dialect. Toch heeft

Nol in zoverre gelijk dat het niet meer de hausse haalt van tien jaar geleden.

Het Brabants eigene (door Knuvelder ooit gereduceerd tot 'bierpap, zult, balkenbrij en brandnetelkaas') werd vanouds gekoppeld aan behoud van het oude. Met name de verbreking van de traditionele eenheid tussen volks- en geloofsgemeenschap heeft het begrip eigenheid op de tocht gezet. Na de tweede wereldoorlog is men juist op zoek naar de creatie van een nieuw Brabant. Daarmee heeft de Brabantse "eigen taal" ook een flinke deuk opgedaan. Natuurlijk mag het niet meer zo zijn dat men in deze tijd nog alleen een dialect als omgangstaal ter beschikking heeft en de kinderen die (zoals wij vroeger) gedurende hun eerste vijf levensjaren niets anders hoorden dan een locale moedertaal zijn zeer zeldzaam geworden. Toch schrijft prof. A. Hagen in de inleiding van *Hedde gij, zedde gij* (een bonte staalkaart van Brabantse dialecten, 1987): "Ik geloof dat het Brabantse in veel sterker mate ook op dit moment nog bestaat dan men op grond van de ingrijpende maatschappelijke veranderingen en revolutionaire technologische vernieuwingen van de laatste decennia redelijkerwijs zou mogen verwachten. En ook al moet erkend worden dat het een lastige opgave is precies aan te geven waaruit dat Brabantse, of zo men wil het 'Brabants eigene' bestaat, voor mij staat vast dat het taalgebruik daarvan in ieder geval een van de belangrijkste elementen is, ook al wordt dat aspect in de meeste discussies niet of nauwelijks genoemd."

Willem Iven schreef in zijn voorwoord bij *Vidi aquam* in 1976: "*t waor d'n hogsten tijd, want nog 'n enkele ginnersaasie wijdter en dan is 'r hillemol gin Deurzes en gin Lierps en gin Baokels nie mer. Dan zal 'r wel nog zo'n sort krukettetaol zin, wor vnalles wâ en van veul niks in zit.*" We denken dat dit beeld steeds meer realiteit gaat worden, maar anderzijds zijn er zaken die tegen de verdrukking in groeien. Het gebruik van *houdoe* (voor het Brabantse westen 'oudoe) neemt bijvoorbeeld toe. Deze afscheidsgroet (*houd-oe* betekent hou je goed) schijnt een gemakkelijke identificatie met Brabant op te leveren voor nieuwkomers. Maar wanneer allochtonen deze groet verklanken bij binnenkomst zouden wij van hen toch liever het weinig zeggende daag horen.

In onze jeugd viel men op wanneer men *gruts* praatte, tegenwoordig gebeurt hetzelfde wanneer men nog consequent *plat* bezigt.

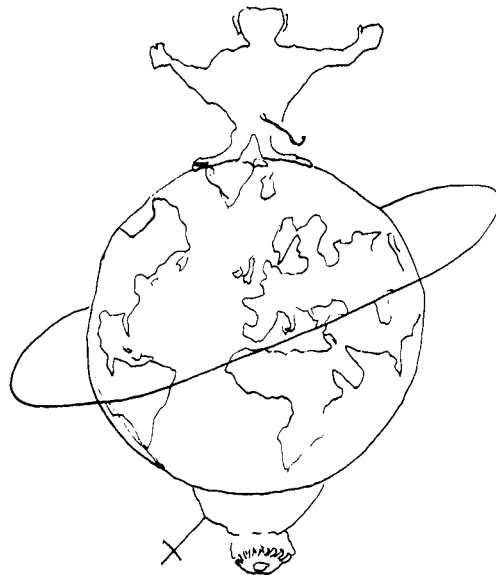
Wim van Gompel heeft in de *Kroniek van de Kempen* wel eens geageerd tegen de gelijkenschakeling van Nederlands en "randstads" en het misplaatste meerderwaardigheidsgevoel van sprekers van laatstgenoemd accent. Ook Verhoeven heeft al meerdere malen van leer getrokken tegen de misvattingen omtrent het "randstedelijk niveau"; het mag nauwelijks

baten, zo lijkt het. De minachting voor streektalen groeit nog steeds. Het dialect verschaalt op het moment enorm. Het gaat ermee als met ons leefklimaat. Daarom verzuchten wij met Ruud Groen (ons moeder zei altijd): *wè is de wirreld toch verwilderd, wor vruger 'nen apostel ston, stô' nouw 'nen aap geskilderd.*

Elemans schreef in 1958: "Het Huisselingse dialect verliest met de dag meer aan oude bijzonderheden. Reden waarom we ons nu voelen als de boer die met zijn laatste voer graan van de akker komt en binnen rijdt op het moment dat de bui losbarst." (Woord en wereld van de boer). Zullen wij dan, om bij die beeldspraak te blijven, zeggen dat we nog wat aren gelezen hebben?

Wij verkozen eerder het beeld van de sprokkelaar in een langzaam kwijnend bos...

't Is zunt vur God, mar 't is niej anders, ons taol gô' d'r ôn.

wè is de wirreld toch verwilderd, wor vruger 'nen apostel ston, stô nouw 'nen aap geskilderd...